

Маҳинур Папацха

**Ҷажәеи жәохә шықәса
Беигәа Омар иаанда**

*Агәалашәарақәеи
агәаанагарақәаи*

Акәа – 2016

Ашәкәы аиқәыршәәф – Анатоли Лагәлаа

Аспонсор – «Жәларбжъаратәи Афонд Ақсны»

Ашәкәы аиқәыршәәф атекст алитературатә бызшәахьы ииаимгазеит Тьырқәтәыла инхо ақсуаа рцәажәашьеи рфьишьеи аиқәырхаразы

Ажурнал «Алашареи» тьырқәтәыла инхоу, Ақсны ашәкәыәфәцәа Реидгыла иалоу Маҳаинур Папақхаи арғиаратә еимадара бзиа рыбжъеишьтеи даара акраатцуеит. Уи лықспадгьыл гәакьа есымшагы лгәы итқхоит, иара иадхәалоу тоурых хәычык адунеи атқан цьара илымпыхьашәаргы, акы сцәамыхьындаз, имызындаз хәа лыкәа итаҳәхәаны илыман Ақсныка даауеит!..

Еиҕагаәык, рғиәәык, тоурыхтцәаәык лаҳасабала Маҳинур Папқха даара лцәабаа рацәоуп. Уи азгәәтаны, Ақсны анапхгара ахә ҳаракны иршьеит. Ақсны рақхәтәи Ахада Владислав Арзынба, ажьырныхәа 10, 2005 шықәса рзы, иланеишьтеи «Ахьз-ақша» аорден ахқатәи афәзара. Лацара мза 3 рзы уи лнапағы илirikит Ақсны Ахада фьыц Сергеи Багақшь. Иара убас илытан Ақсны ашәкәыәфәцәа Реидгыла дшалоу ала аршақатға.

«Артқәа зегьы иаанаго, быцстазаарағы даара аус рацәа бақхьа ишьтоуп ауп!» – лхәеит Маҳинур лхазын дьччаччо.

Сынтәа, апоет, атцарауаф ду Омар Беигәа излаишықәсу ала, ҳара ихәзбеит Омар изкны Маҳаинур Папақха «Алашара» шықсқәак рышьтахь ианылцахьаз лгәалашәарақәеи, иара убасгы ҳара даара иахгәақханы иакьыпхьыз ашәкәыәфә лажәабжьки хазы шәкәны адунеи аҳарбарц. Хгәы иаанагоит, уи цха бзиахоит хәа нырцә-аарцә амшын зьыжьоу хқсуа жәлар итегь реизааигәахаразы, реилартәаразы... Насгы, даара итабуп хәа рахқәоит, хпоет, хцарауаф ду ихьы мфә атцәареи, амырзреи, аус рыдуланы, атыжьра иахзәзрыхиаз, ашьыцқәа реипш, цсааитакха рымамкәа уи аус цһәа иафәу хцарауаа Емма Кьылқхаи Нурбеи Ломиеи.

© М. Папақха, 2016.

© А. Лагәлаа, 2016.

«Ақсуаа хажәахәа» захьзу хрубрика ақны иахьа ишәыдаагалоит, ҳағыр зқәу ақхьаәцәа, еицырдыруа ақсуа поет, атцарауаф Омар Беигәаа ицхырааф, Тьырқәтәыла иреигьу аиҕагаәцәа ирхыпхьазалоу, атцарауаф, ашәкәыәфәы Маҳинур Папақха 2009 шықәсазы ихлыркәшаз, «35 шықәса Беигәаа Омар иаанда (агәалашәарақәеи агәаанагарақәеи)» захьзу лусумта. Ақсышәала иәу Беигәаа Омар инапылаәырақәа акьыпхь разьырхиара хшафәу лдыруан ақынтә, атцарауаф дуи лареи русеицура атәы зхәо ари аусумта адиалектологиагә лабораториа архив иазынлыжьыт.

Иахьысыз 2011 шықәсазы, Беигәаа Омар диижьтеи 110 шықәсатцра иазкыз Ақсуатцәаратә институт атцәарадырратә сессиа апрограма иалан Маҳинур Папақха лусумта аматериалқәа рыла ишьақәыргылаз лажәахәгы. Ақхьаәцәа уажә уи ахьшәыдаагало, иахьынзәзалшоз иазынхажьыт автор ләыражәахәа ачыдарақәа. Маҳинур Папақха дьзхылтцыз Ақсны, Цабал иқәтцыз зларакәу ала, урт тоурыхлатәи Цабалтәи ағыптә чыдарақәа ракәны хрыхәақшуеит. Автор лыжәлагьы лара ишылыәуа еипш, Папақха хәа иаанхажьыт.

Анапылаәыра акьыпхь иазирхиеит адиалектологиагә лабораториа атцәарадырратә усзуә Ламиа Нурбеи.

Кьылқха Емма,

Д.И. Гәлиа ихьз зху Ақсуатцәаратә

институт адиалектологиагә лабораториа

аихабы, афил. тцд. ркан.

ПАПАҒА МАҒИНУР (ТУНА)

35 ШЫҚАСА БЕИГӘАА ОМАР ИААНДА (АГӘАЛАШӘАРАҚӘИ АГӘААНАГАРАҚӘИ)

АҒҒЫАЖӘА

Сара саҒҒыаон Ғырқәйтәыла Балықесир ацұта иадхәалаз, СаваштеҒе зыхьзыз ақыта атқыс идуу ацұта «ақалақ» атқыс ихәычу тыҒк ағы. Сызтаз ашкол 6 класск змаз актәыи ашколқәа рахь артаоцәа ахьызызгооз Ғырқәшәала «İlk Öğretmen Okulu» «Илькь Офретмен Оқулу» зыхьзыз школк акәын. Арыи иазкын ақытауаа рырҒыхара аполитика. Уаа уыталар акәын актәыи ашкол, уаналгалаак ашьтахь, насҒы арыи ашкол иыталаша еихарак зан, ма заб дызцәызыз, мамзарҒы аҒҒыаразы мазарала зымч ахьымзоз аҒаацәа иырылтыз ахәычқәа ракәын. СарҒы актәыи ашкол аҒҒыбатәи акласс саналга аҒҒын сан рыцха дысцәызыт.

Уыбрыи амшала хҒаацәа еимпит. Сара сан лахьшьа дахьынхоз сылгеит, Есқьешьехир ацұта иадхәалаз қытак ахь. Ахәбатәи акласс уыбраа салгеит. АҒҒырт сашьцәа шыҒыа санду иылаазоон. ХәитцбазаҒы саб иахьша дылаазоон. Абас аишьцәа хан даныҒысы акәчарақәа реиҒш хмаимпыр амуа ҒаҒылазашьа хәуыит. Лара даныҒысҒышьа макьана 31 шықәса лхьтцуан, сарҒы 10 шықәса сыртан.

Убас зегьы цьара-цьара ханхо халагеит. Сара сан лахьшьа лхатей, сырцаои еицхыраан абрыи ашкол аҒҒышәара

сҒарцарц иакәыркыит. АҒҒышәара шьахәла иызгеит. Уыбраа хәышықәса санаҒҒыа ашьтахь еазнык аҒҒышәарақәа сырталан арыи ашкол ацкыс иыҳаракыз «Yüksek Öğretmen Okulu» «Иуқьсеқь Офретмен Оқулу» зыхьзыз алисеикәа [алицейкәа Н.Л.] рзы артао ахьызызгооз ашкол ағы атцара салагеит. Убас ала ауниверситет сҒаларц амоа азыртуаз АсҒамбылтәыи «Иыҳаракыу Артаофратә Школ» ағы атцара сҒоо салагеит. Уыбрыи аамҒа 1966-67 ашықәсқәа ракәын. «Сара Yüksek Öğretmen Okulu» «ЧаҒа Иуқьсеқь Офретмен Оқулу» зыхьзыз арыи ашкол иара АсҒампыл «ЧаҒа» зыхьзыз атыҒ ағы иықан. Ауниверситет дыу иазааигәан. Уаа шықәсык хаздрыхиауан, арахь ауниверситет аталаразы, аҒҒырахь рцао дыус хәкаларазы.

Убасканоуп АсҒампыл иынхооз АҒҒысуааи сарей хәнеибадыр. Зегь раҒҒыа саншьа Адем Едигь Ақалын «Рауф Орбаи иаазамҒа лхатца иакәын, Рауф Орбаи сымахә хәа иаихәон, аха ешьа хатас иыиыҒҒыаоз азә иакәын». Уыи усқан АсҒампыл иынхаоз АҒҒысуа уаа наҒақәа дырузәын, адернеқь «АҒҒысуаа реизарҒа» дазааигәан, зегь раҒҒыа снапы кны адернеқь ахь сызгаз иара иакәын. АҒҒысуа хьырҒарцәа: ҚоҒысырген Орханыи, АбҒынба Ардашьаныи хәибадырра еиҒызкаазҒы иара иакәын. Уысканоуп сара Ғышышәала аоҒа, аҒҒыара анысҒа, реизарҒақәарахь сыцао саауа салагеит. Беигәаа Омарыи сарей хәнеибадырҒы абрыи аамҒа акәын.

Иахьатәыи хәҒысуа дернеқь анеиҒыркаауаз, 1967 ашықәса хәоуп иышысҒәалашәо. Уыскан иыкарцаз еизараҒы дасыу иыус чыдақәа аналырхуаз Беигәаа Омарыи сарей дернеқь акултуратә уысқәа еиҒызкааша хәа халырхыит. Арыи азбахә Беигәаа Омар иысалам шәкык аҒҒы иыиасуеит. Уажәазы, абрыи аҒыны абас-абас хәибадырыит хәа иаасҒәалашәо аҒҒыкам, аха арыи асалам шәкы

санахаапшлаак 1967 ашықәса аҕынтә иыпҕстазаара даналтц 25. 2. 2001 аенынза иарей сарей хайбадыруан, хайбабаон, хаизаҕан, аиладара хабжыан, хайцхыраауан, ауыс еицахуан. 18.12.1972 аены сара иысыиоыз асалам шәкыгы иарей сарей ѡба-хпҕа шықәса рапҕхьа хашеибадырыз, ауыс хшафыз аанарыпҕшыуеит.

1970 ашықәса иынаркны иахьа уажәраанза Апҕснааи сарей асалам шәкәкәа хабжыоуп. Сара рапҕхьаза Апҕсны иынеииз диаспораа среиуоуп. 1973 ашықәсан абыжбатәи амзазы Апҕсны сыҕан. Уыи ашьтахь Апҕснааи харей реиха хаизааигәахоо хҕалеит. Сара сышьтахь Беигәаа Омаргы гәыпҕоык иыцны Апҕсны дынеит. Уырҕ рынеира Апҕсныи амшыннырцә иынхаоз апҕсуааи рыбжыара цхас иыҕалеит. Сара сынеира актәи ашьафа акәын, Омар иынеира мѡа дыухеит. Убас ала Апҕснааи харей хайбадыруа, хайбабао, хәгәтыхақәа еибәххәо халагеит. Уышьта хайцхыраауа, хайлабжыо, хайцтанькәо хәҕан.

Уыбрыи амшалоуп Омар дыу иыпҕсы штәз сияцәажәаны иыбиография шызѡыз. Арыи амѡа сықәызтцәз Гәажәба Руслан иакәын. Уыскан абыиография иысылшаоз ала иаарласны иыҕатцаны Апҕсныҕа иысышьтыит, аха рыцхарас иыҕалаз, иара Руслан «ѡажәижәаба шықәса сазыпҕшын» шыихәаз еипҕш, 25 шықәса рышьтахь акыпҕхь абейт. Агазет «Апҕсны» ианылеит. (Ахәтак ауп ианылаз). Абыиография апҕхьаѡцәа иышрыдыркылаз сыздырам, аха сара сгәы иахәеит. Анцәа иыцышьыоуп, акыр шықәса рышьтахь акәзаргы сыцыбааа иыбашамхеит сгәахәиит. Иызбанзар, еисымчыбжыы ауаа рыпҕсы аныршьооз сара иара сыиыдтәаланы абрыи зыѡуан. Ажәакала, Беигәаа Омар иыпҕстазаара, иыбиография иара иышыихәаз еипҕш иаасырыпҕшыит. Уышьта уыи агезетә ианылаз адаҕьяқәа хазы шәкыны иытыжызар цәгәахарым хәа сыхәыцуеит.

Арыи аѡымтафы, Беигәаа Омар иара иыхаҕазы иара иыфәла иыихәақәаз ракәын ианыз. Аха саргы иара дысымдыруеи, иыпҕха хәта сакәшәа акәын дышысыҕказ, зны-зынла иыпҕха иылаиымхәоз сара иысаихәауан. 35 шықәса иаанда, ма иыкәша-мыкәша сыҕан, иара иызкыу агәалашәарақәа схы, сыхшыѡ, сыгәы иытакыу иымачым. Зынза иаасхаштызгы, азәы сыиәзтцәаны иысырәеиыр алшоит. Нас араа пҕытк агырт аауа иырхәаз гы салацәажәар стәхыуп, сара иыздыруа иысахаз аҕарала.

Сынтәа, Апҕсны Аиааира 15-тәи шықәса иазкны аны-хәарақәа ахыпҕшырмагы анрыцла, Апҕсныҕа сымцар ҕаларым, схәеит. Сыҕан уаа, сѡыза гәакыа Денис Чачалиа саниацәажәоз арыи азбахә цәырызгеит. «Арыи иаарласны иыҕабтароуп, нас ианба? Агырт ауысқәа да-еазәы иыҕаитцаргы ҕалоит, аха арыи здыруа бара боуп, иызѡышагы бара боуп», – иыхәеит. Саргы сақәшахәтхеит.

Омар иыпҕыстазаара, иыуысумтақәа, иыхәыцшыа, «иыде-иа», иыҕазшыа, иыуаѡшыа, иыгәтыха, имаза, раха обиеқтивла аарыпҕшразыгы абас ѡымтак шаҕахыу саргы сыгәы азѡон, иызбанзар иара иыхаҕа иыхы ирычәхәар ҕалозма? Уыи амшала иыбиографияфы иара еихарак дызлацәажәаз дыз-фыз ауыс акәын, иыхы далацәажәоомызт. Аха, иара дыздыруа ауаа иара хымпҕада ҕыбаѡс дырыпҕхьазон. Пәаимбарык иеипҕш дыхазтцәозгы ыҕан, иымѡа иықәныҕооз рацәан, зегы фыртшыгыс дырыман. Еихаракгы атәым жәларқәа иыреиуаз атцарауаа.

Иара Мурат Иаган иеипҕш иыхымѡа иықәныҕәазгы мачымызт. Уыи иыѡымтақәа аныркыпҕхь ашьтахь, атырқәцәа дара рымифология рыѡуа, рбызшәа ачыдарақәа иазф-лымхәахауа иалагеит. Агырт Кавказ жәларқәа, азахәцәа рынеѡс а-чеченцәа, ақыртцәагы фыртшыгыс дырыман.

Арапътәылақәа рҕы иынхооз атарауаа рома, Москва ма Ленинград иынхооз рома, иара дызҕызы ауыс еилкааны, ашәҕықәа иызыҕыны иеилыркаарц ртахын. Ас зны-зынла акы иазтаауаз атарауаа дырылан иара Тұрчаниновҕы. Абарт зегь санрызхәыц арыи иеипҕшу шәҕык афра шатахыз, аха уыи азыхәан уышьта ачапҕшьара шатахымз еилыскааит.

ОМАРИ САРЕИ ХАИБАДЫРААНЗА

Бейгәаа Омар сыйкәшәаанза аҕсыуа бызшәеи аҕсыуа культура сацәыхарамызт, аха уыи аҕама, атцакы цауыла, апату хараки сзырцаз иара иоуп.

Сахыиыз ақытаҕы иынхооз зегьы Аҕсыуаан, хара ақы-тацәҕьа ҕытк ҳацәыхаран, аха уысҕы Аҕсыуаа хзааиуан, нас аҕны саныи сабыи ҕсышәа мацарала еицәажәон, сандыу атыркәшәа лыздыруамызт. Хқыта Алынҕьа алада агәафраҕы иыҕаз хаблак аҕы ханхон, уыи атыҕазы хаблагы уызхәарымызт. Иызбанзар, уаа хара хтаацәа рыда азәҕы нхомызт. Сашьей сарей хада хакәша-мыкәша хәычы дыҕамыз, аҕсуа бызшәа ада бызшәа хәхауомызт. Иахдыруаз атыркәшәа дараза иымачын, анахь атыркәа матцыҕцәа иырҕахцааз атыркәшәаҕы, бызшәа еицаҕьак акәын. Сашьей сарей актәи ашкол хантала хатыркәшәа шееимыз иаразнак иеилкаахейт. Иызбанзар, агьырт иырхәао хзеилкаауамызт. Сара сыртцәаы дыҕхәысын, лыҕны сыганы чыдала атыркәшәа слырцейт.

Актәи ашкол ханталашаз ашықәс арыи ахаблаҕынтә ацутахь таацәала хатцәейт. Уаа сан лабраа иырзааигәаз ҕнык аҕы қыралала ханхауа халагейт. Сан лыган ала сабдыураа таацәа дыуын, сандыу, сабдыу, сан ланшьа, сара

саншьа, санлахьшьцәа ҕышьҕык рнаҕс ианакәызаалак асастыҕьа, ма асаскәын дырыман. Сандыу лытыркәшәа зынза иыччархәын, иылхәо узеилкаауамызт. Хара еихарак ҕсышәала иыхацәажәоз лара лакәын. Уыскан аҕсышәа атыркәшәа ацкыс иыбзыианы иахдыруан. Актәи школ аҕшбатәи аклас саналга ашықәсан сан рыцха дыҕсыит. Хәышықәа зхытцаз сашьа хәычы даанхейт. Уыбрыи ашьтахь сара сытаацәа сырцәыхарахейт, убас еипҕш аҕсшәаҕы сацәыхарахейт.

Аҕхын ҕысшьара хәа санаилаак иысахауаз абызшәа аҕсышәа мацара акәын. Сабдыу дыхәаҕьан, абжыи хаа иыман, шьжымтан акәыркәан данаҕьхәалаак ашьтахь азар ашәа иыхәалон. Уыскан аҕсыуаа рыбызшәа мацара акәым, рыҕстазаашьаҕы ҕсыуа цасла акәын иышыҕаз. Рыфатәкәа, рлейшәа, рықьабз – зегь рыла иаҕсыуан. Хқытантә, ма даеа қытак аҕынтә, аҕсуаа анаилаак асас дышрыдыркылоз, аишәа шдырыхиауаз, аиарта, ацәарта хчы ухәао шныкәыргооз зегь збауан. Убарт зегьы анысгәалашәао уыскан шаҕа аҕсыуараҕы хашазааигәаз сгәалашәоит. Ма-кьана асимилиация ҕәҕәа шхәсыз ҕашьазом. Аиаша ххәозар ақалақь дуықәарахь хәихо ханалага хәзуа халагейт. Мамзар арааҕы акыр аамта ажәлар ҕсыуатцас иышыҕаз иыҕан.

Уыскан иеизауоз ауаа еихаракҕы ражәабжықәа сырзы-зырҕуан, Саншьадыу иымш ала, иысцақәазҕы маҕмызт. Уыи еисымша данҕылалаак иыҕы ажәәанахь иырханы «Хаҕсыуаны хазшаз анцәа сыуыкәыхшоуп», – хәа дыны-хәаон. Ауаа раҕсыуара бзыиа иырбон, иалаехәон, аҕсыуаа рыда азәҕы ргәаҕхомызт. Уыи моу азахәцәаҕы ргәаҕхомызт. Сара саныҕнраха саб «Атыбра зцәымҕыи иыҕынца иытыиауейт, сыҕьа захәыуак иацкыс ҕсыууак дыиыццар иеиҕымзыи», – иыхәзаап, сытаххара иыцаз ауаа рышьтахь, дара иырмахәкәа.

Ашколахь хцаанза агъсыуа лакәкәа харзызырџуан. Аимтахарақәа гъсыуа цасла иымџагыргон, ачара, агъсыра ухәао зегъы гъсыуа цасла акәын, ачымазаџгы гъсыуа цасла данырхәышәтәуаз ыкан. Иахъегъы иысхаштуам, сандыу агъшьра лыхын дышьтан. Хқыта Алынцъантә Шьемсыиа хәа 95 шықәса зхытуаз такәажәык даарган сандыу дырхәышәтәыит. Сандыу лызамџағы, лыбла ацакацәақьа иыкагъшза иыкан, иышәны иыкан. Арыи Шьямсыиа зыхзыз атакәажә атыџа былны, иыкәақәаны, иыххны алыухәта гәаза итыхны, нас ақәтағы ацәа шкәакәа иыкәақәаны уыигъы асапын хыхыны иалатаны, кремцас иыкацаны сандыу лышәра икәышыны, нас «Агъшьра тәхәа» дагъханы, сандыу длыкәтәхәауан, иылхәаоз ажәақәа хәхәчымзыиз цкъа иахзеилымкааргы харыччауан. Аха, сара арыи ажәақәа ацакы анеилыскаа, абрыи агъхәыс агъшьа дызеигъшрозыйишь хәа сыхәыцуан. Уыскан зыхцәы кагъшьыз гәылак дыхаман, абрыи кагъшыла деилахәазар длеигъшхарыушь, схәауан сыгәанала. Иахьягы агъхәыс агъшьа ма бжеикәа-бжашла хәа иыдыру афолклортә уаа еилахазар хәа санхәыцуа ыкоуп. Арыи агъхәыс агъшьа ахатца агъшьа хәа ианатәхәозгы ыказаарын. Уыи даараза иыдроуеит, сара санхәчыз сылымха иытахаз абарт ажәақәа ракәын:

Агъхәыс агъшьа,
Харпагышь лышәуп,
Ацкагышь лышәуп,
Еимаа агъшь лышьоуп
Лара дагышьуп, шәфф!

Сыгәаныла ачымазыџ абрыи агъхәыс дылеигъшхар дыбзыиахо, дыгъшзахо цысшьауан. Агырт зегъы ақыр-қырхәа хаччауан, Шьемсыиа дгәамтуан, «Шәмыччан, шәыччар ачымазыџ дыбзыиахазом. Аџстаа шәирыччоит». – лхәауан.

Аџны сацәыхараны аинтернаттә школ сантала, Агъсыуа-Захәыуа хәа иыздыруаз азбабцәа гъшааны сырџызахеит. Убаскан, 12 шықәса схытуан Шагъсыгъ збаб Рухәтыи сарей ханацәкысқәа ркьаны ашьа ааганы ханеихышьцәаха. Аханас 40 шықәса хәицәызын, атыхәтәан ханеибаба ашьтахәоуп ларей сарей «Уарада» хәа амузикатә гәыгъ анеиџақкаа. Абар гъшьышықәса цыит Агъсыуа-Захәыуа еилых камцакәа аџар ашәа дхартцәо хәџужьтеи.

Абас ала агъсыуара санхәычызгы, санахъызгы сацәы-харамызт. Арыи уышьта дытыгъхауп анырхәа ашьтахә «Асас тыгъха» хәа ақытақәарахь, ачарақәарахь саныргоз иызбаозгы иара уыи акәын. Алаф шейбырхәаоз, амазыркан архәаны иышыкәашоз. ачарақәа, аџырџарақәа зегъы гъсыуа цасла иышымџагыргоз збахьан. Амхарағы агъарда шыкнахаз, атаца ланхәа, лабхәа рыхъз анырхәалаак агъарда аштахә атеменах [ахырхәара–Н.Л.] шыкалтоз. Ачара атыхәтәан аурашьа хәаны иасны иыкәашаны амхара шдырбгозгы збахьан.

Агъсрақәарахь саныргоозгы ыкан, амыткәма хәаны иыштәуозгы збахьан. Нас чарақәак рғы ацмацәа ыргъааны, аџкәа иырыкәтәаны иышыџуаз. Аиааира згаз аџыуаџ иычы дакәтәаны, аџны амардуан даџагъаланы хамтас атаца ачабра шлымыихыуазгы збахьан.

Ашьаура, ачма гара, иакәым ала ахысра, агъычра, агәаара, аицлабра, ашьыцра еигъш иакәым казшьақәакгы гъсыуа казшьала раха иааргышзаны, иыргызмалны уаџы рацәа иыигъырхагамхакәа иышырхыргозгы збахьан. Ажәак ала, агъсыуара иазкыу иыбзыиоу, иыцәгъоу иеиуигъшым гъстазаашьа, ма иызбахьан, ма иысахахьан.

Уыи анаџс, саб ацара змаз азә иакәын, Кавказ жәлар ртоурых дазфлымхан, ашәкықәа гъшааны иааихәон, дрыгъ-хәаон, «Алашара» ианылаз «Амарзакан» зыхъзу ажәабж

афы иаасырыпшыз ашәкы азбахә, җазнык салацәажәар стахым. Аха саб Тыркәтәыла иытыцыз тыркәшәала иыоыз Кавказаа иырызкыз ашәкықәа, ажурналқәа иахьа-казалаакгы иыпшыааны иааихәон, ауаа дырзапшыаон. Нас иара дныкәаоын Адапызар, Бурса, Ескышехир ухәа апшыуаа ахыкәо дыцаны данааилаак ауаа иыдеизалон. Иыибаз, иыиахаз анеиҗаихәоз җаргы җаизызыршоун. Аиҳарак иызлацәажәоз апшыуа қытақәа, апшыуа таацәақәа иырызкыу ажәабжықәа ракәын.

Җабзыиа, җацәгьа апшыуарала акәын иышахәхәгыз. Уыи азыхәан ианакәызаалак иыҳаҳауоз «Анцәа җапшыуара умырзын, иыхамоу зегьы иахзеипшыуп» ажәа акәын.

Җаазашьа [җаазашьа–Н.Л.], җадырра, җахы, җахшыо, җалаишәа, җақьабз, җапшыашьара, җаматца уышьа, җатәашьа, җагылашьа, җәеилахәашьа, җацәажәашьа ухәо зегьы рыла җазлаз ауаа җареипшыымкәа, пшыуа цасла акәын җашыкәз. Уыи җахьцалаакгы иахныпшыуан, уыс җапшырала, җаказшьалаггы җардыруан.

Уыскан, пшыуак азәы иакәымала иаанда дыцәхар, икьарахә аагыхны уаа дыишыуан, акьарахә ныкәыргауан, ачарақәарфы афәкәахәа иыхысуан. Азҗабцәа тәкьа[тәкьа–Н.Л.] акьарахә кны рыфотоқәа иырацәаны иызбеит. Сара Ауниверситет сыталаанза апшыуа қытақәарфы ахацәа зегьы мазала ма аргама акьарахә ныкәыргоны иызбахьан, сабдыу дышхәацыз уыигы иынкәыигоон. Нас мышкы сыиазцааит «Уара уыхәацьоп, арыи акьарахә зныкәыугозыи?», – җәа. «Арыи сара сыламыс аласыхьчарцоуп, пшышьоык азҗабцәа сымоуп, уырт мтадырсырц иысықәлар иыкәсцозыи?», – иыхәеит аха иыихәо хасымцеит уыс ақалақь агәта азәы, җафны дақәланы сан лахышцәа шпә мтарсны иыргарыи җәа сыхәыцуан. Нас оуп ианеилыскаа, иыпшыа еихабы сан леитцбы дымтарсны дышыргаз. Апшыхыс аагара уадаоын,

иызбанзар уыскан ажәлақәа тырцаауан. Уыскан пшыуак дыхатцаааит дыпшыхәсцааит ахыз ахьмзбы җәа акы дашьтан, ацкьара, апшышзара, амаашьара, абеиара, ацхыраара, атцара, ажәак ала гәапшыеибашара бзыиан, ауаа ахыыз иашьтан зегьы рыла. Агырахь хьымзбы җәа иыпшыхьаззгы убас иырацәан; иырацәаны аччара, мыцхәы акрыфара, иехьакәым ацәажәара инаркыны шака иакәым хныкәгашьа ыказар зегьы хьымзбын. Уыи амшала апшыуа жәлар рыфәр реихабацәа, реитцбацәа ухәао зегьы агырт ауаа иырылахәон.

Азҗабцәаггы ачкәынцәаггы убас акәын иышыкәз уыбрыи аамтазы. Азҗаб ашкол дытазар зегьы дыреиҗьзар акәын, ачкәын арра дыказар, убас. Сыпшыәма, акабард Тума Рахми иыихәаон. Арра данца, ар реихабы иызфьитызаап. Ауада даныоначыла иеихабы асалам иытаны, иыихәаз дазыррәоны җазнык аихабы асалам иытаны дандәылцыуаз, иеихабы иахь иышьтахь аархәны адәылцра дахьашьцылам азы, ауадакынтә шытахька дынаскьаны дыдәылцырц иытаххазап. Арыи збаз ар реихабы рапшыа дыикәыхәхәзаап; – «Иыкауцозыи, арыи акара аамта ар реихабы уышыиҗырцшыа уымтазеи?», – иыхәзаап. Акабардгы – «Саҗамыз арыи акара шыкәса еихабык сышьтахь иырханы сымдәылцыит, уажәггы шәеихабуп җәа иысыцәоашьеит», – ихәзаап, ар реихабы даакәыфрыччан; [дапшышәарччан–Н.Л.]. – «Уышчеркьесыз еилыскааит, уыи азоуп ас зуасхәаз. Саргы счеркьесыуп, уабатәыиу?» җәа дыиазцаазаап.

Убас дасыу иапшыуара ма иызахәыуара анныкәыигооз аамтак җахаанын. Сара иысықәлаз ма сара сацкыс пшытк иеихабыз афәр ауниверситет иыталаз ацаоцәа. Еихарак, Тыркәтәыла иеиуеипшыым ақалақьқәа (ацутәқәа) иырыдхәалаз ақытақәарфынтә иааиыз ракәын. Уыскан фьыц Иордания, Сирия еипшы, Арап тәылақәарфы иынхаоз Апшыуа-Захәыуа жәлар иыреиуаз ацаоцәа, афәргы

Тыркәтәыла ақалақь дыуқәа рҕы иыҕаз ауниверситетқәа рахь аҕьхара иаауа иалагахьан.

Сириатә а-Маршьан Шьараф, уыскан иааиыз дыреиуан ахақьымра школ дытан. Хара хәнеибадырыз аамтазы дышнрамызт. Аҕьсыуа хага хәа хәиышьтан, аҕьсыуаразы убас иыгәы дыуун, зегьы хәшәаны ханзымцәажәоз, иара агәрыбжьара дыкәгыланы Астампыл агәта цәаҕьа «Сара Саҕьсыуоп!» – хәа дыхәхәон. Убас Измир, Анкара еипҕш, ақалақь дыуқәа рҕы акәын атцара хьыртцооз.

Арт зызбахә схәаз аҕар еихарак Астампыл иыҕан. Рыш-колқәа рҕы иаразнак иеибадыруан, нас иаарласны Астампыл иынхаоз атаацәакәеи дарей иеикәшәон, иеибадыруан, рышныкәа рахь иыцао-иаауа иалагон. Сара уыскан сабдыу иыганала сзыкак дыкан, Адем Даиы – «Аншьа Адем» хәа сиышьтан, Едипҕ Ақалын иыхьзын, «Дбыгбан». Астампыл иынхаоз хатала араа Цабал хәа хазышьто ақытақәа рыуаки «Инечиол-Мезит ақыта» иеиуаз азәы иакәын. Сара сышкол дазааигәаны дынхауан. Сара раҕьхәза сцаны сахьауаз уырт рышны акәын. Иыҕьа даара иыбзыианы амазыркан архәаны дкәашон. Мезит акәша –мыкәша иынхооз аҕьсыуаа иыреиуаны абра иара иааигәа иынхооз аҕьсыуаа зегьы иара иахь иынеиуан. Уыскан азәы қытак далтны ақалақь дыу аҕны даннеилак, ҕыц иаауазгы уыи дыизааигәаны дааины дтәауан. Нас ашьшы–ашьшыхәа уыи ақыта иалтыз ауаа уаа комун хәчык еиҕыркаауа иалагон. Убас акәын саншьа иыуара иынхооз аҕьсыуаа зегьы, Цабал Инечиол ақытақәа иыреиуан. Зегьы ақытаҕы иышеибадыруз еипҕш араа ақалақь аҕыгы иеибадыруан. Истамбул иааны таацәала иынхаоз ауаа рҕаргы аамтала абраа иеизао иалагеит.

Сара уыскан Ауниверситет стамлазацыт. Сысырыхиауан 1966-67 атцара ашықәсакәын. Уыи ашықәсақәа аан иеибадыруз аҕар хареиуан Абгынба Ардашьан, Копьсырген

Орханыи сарей. Орхан дашәыуан, Копьсырген иыжәлан, аҕар зегьы еидызкылаоз, Аҕьсыуа-Захәыуа таацәакәа здыруз, иымҕьашьо, иымаашьо, уашы хаак иакәын «Аоцтаа ашьа иылоуп» зырхәо дыреиуан. Бзыиа дызымбоз, дызымдруаз азәгы дыкәмызт. Арт аҕкәынцәеи сарей хәибазырдырыз абрыи саншьа Адем иакәын. Мышкы, «Фындык хәычы, арыи асабша аҕны бааи, цьара бызгоит, уаа цкәынцәакәак бсырдыруейт. Уырт аҕьсышәала иышны иаҕьхәоит, раҕьхәза бара иыта, нас сара иысбыртцап», – иыхәеит. Атыркәцәа араса «фындык» хәа иашьтоп, араса заҕарао жәдыруейт, «араса хәычы» хәа ахьз схьитцеит. Абас Астамбул аҕьсыуаа хьеизо, иара дахьцо саргы сыигауан.

Уыскан аҕьсыуаа реизарта «адернекь» хәа иызышьто атыҕ ас еиҕкааны иыҕамызт. Аҕьсыуа-Захәыуа, ақыртуа ма азербайцъан ухәао Кавказ жәларыс иҕао зегьы цьара иеизауан. Султан Ахмет ахьырхәао атыҕ аҕы адернекь рыман. Арыи атыҕ Астампыл агәта цәкьа иыҕан. Зегьы абраа иеизон. Аха сара Астампыл санааи макьана аҕьсыуа дернекь хәа акгы иҕамызт. Арт зегь иахьеизоз атыҕ аҕы аамтала иызеинымаало иалагеит. Раҕьхәза азербейцъанаа рхы даҕа цьара иыдырхейт. Нас ақыртцәа рылтыит. Аамтала Аҕьсыуааи-Азахәыцәеи уыбра иааидхалейт. Аха уыртгы хазы реидгылартақәа аиҕкаара иашьтан.

Аҕьсыуа дернекь шыкәгылаанза, Астамбылтәыи Аҕьсыуа–Адыга жәлар раҕьхәагылацәа Атыркәа Республика аҕьхәа, асултан иыхаангы аидгылартақәа еиҕыркаахьан. Уымоу ашколгы хьыртхьан. Дара рыбызшәала анбанқәа катцаны рыхәыцкәа адрьыҕьарц иашьтан. Бытәба Мустафагы уыскан аҕьсыуа анбан катцаны, ахәыцкәа иаирыҕьарц даҕын.

Омар иаҕьхәа Аҕьсыуа-Захәыуа жәлар иырызкны ашәкыкәа зшыз, ма аидгыларакәа еиҕызкааз ауаа рызбахә мхәакәа

Омар иахь сыиасыр сҕахым. Иызбанзар, иаргы акыр цыара иышыиыыз еипш, иара иапхья арыи ауыс напы азыркыз Бытэ-ба Мустафа, Шэаныуа Фетгыери иеипш, апсыуа кыыҕаҕа, апсыуаа рзы згэи былуаз, зыжэлар рызы цыаббаа збахьаз ауааи иареи шеибадыруз, иышымтақарфы арт шааиырпшыуаз атэи сҕээроруп. Уырт дыреиуан Меҕ Иззет Пашья, Генерал Исмаил Берқоқ иеипш захэуа жэлар иыреиуаз ауаагы. Уыртгы еилых камтақеа апсууаа рзыгы иыроуан.

Апсыуа-Захэиуа жэлар рыхэсагы уыскан, асултан иыханы иыцаушьартэ акара рыжэлар рыпсы ақэцаны иыкан. Рыжэлар ркултура, рыбызшэа, рылеишэа, рыкыабз, рыхдырра рыцэмызырц азы иыхандеиуан.

Османлы иыханы еихарак апашьяқеа, ма ауае нагақеа рыхэсақеа, ма рыпхэцэа арт ауысқарфы пхьягылас иыкан.

«Дыиане», «Хан» хэа хыыз змаз ажурнал тызгаз арт ахэ-са кыишкэа иытрыжыз ажурнал ханахэапшляак даараза иыцахшьоит. Арт ахэса иаарылшаз иыцауымшьар калоом. Бешыкташ иыхыртыз ашкол афы хатэи бызшэала атцара шиддырцооз атэи зхэоз ашымтақеа ыкан. Аха уыбраа дапхьеит хэа иаадыруз азэымзар азэи дыкамызт. Аамтала, насгы машэыршэа абрыи ашкол афото сымпхьяшэоит. Ацаоцэеи, артцаоцэеи еидтэаланы иытырхыз арыи афото даараза сархэицыит. Иахья атцарадыу иалгаз хэхэса шырацэо дырыуп, аха уыскантэи ахэса иырылшаз иахья-тэиикэа иырылшоит хэа сыкам.

Агырахь уыи аамтазы ашэыкэа зыыз апашьяқеа Меҕ Иззет Пашья, Генерал Исмаил Берқоқ Пашья иеипш зыжэлар згэи ззыбылуаз ауаа раамышьтахь, Беигэа Омар иыда азэ дыкоуп хэа сыкам. Араа иынартауыланы уыи азбахэ сҕээр сҕахым, аха ашэы антэамтахь абрыи аамта иазкыу статиак ацыстцар цэгья иызбом. Иызбанзар, уыи атоурых халамцэажээр Беигэа Омар иымацара иааиылшаз

ауыс еилкаара уадаошашт. Абраа иаасырыпшырц сҕахыуп амхэцырра ашьтахь амшын нырцэ иынхаоз Апсыуа-Захэиуа жэлар закэитэ тагылазашьяз иырымаз, рыбызшэа, ркултура, рыжэлар, ахдырра, рыпсадгыл иышахэапшыуаз.

Сара Астампыл санааи 1966 ашықэсан тагалан аам-тантэ, иахьянза иыиасыз ахтысқеа сырханыуп азы, арт рылацэажэара сара иысылшоит. Аха сара сапхья еихаракгы Астампыл иынхаооз Апсыуа-Захэиуа жэлар рыпсадгыл ахынтэ иыхтэаны иаанаи 1864 ашықэсақеа рыштахь сара сызхаану 1966 ашықэсанза иыиасыз 102 шықэса ажэак ала шэишықэса азбахэ ахэаразын хэ-хэапшыроуп ахытхыртақеа. Арт ашэыкэа уыи акара иырацэамзаргы иызлархэо ала пытк саалацэажээр цэгьям хэа иысыпхьязоит.

Аиаша ххэозар, апсыуаа амхэцырра апхьягы иыкан Тырқэтэыла. Еихаракгы Астампыл асултан иахтынра иазааигэан. Ахтынратэкыа иынхаузгы дыкан, акэша-мыкэша иынхоозгы. Уыимоу, Фатих Султан Меҕмет Константинополь ганы Астампыл хэа ахыыз ахыитцаандазгы апсыуаа рыхыз Тырқэтэыла иахпылон. Колхидеа, Византиаа рхаан иыказ-ианыз уажэи алацэажэара ата-хым. Сара Османлаа рхаан Апсыуа-Захэиуа жэлари атырқэцэеи реимадара пытк сазаатгылар сҕахыуп.

Османлаа рысултанцэа рыхызкэа зну асыиа уана-хэапшылаак, урт ранацэа, рыхэса, рывезирцэа «ар уаа» аазырыпшыуа ацэахэақарфы 9-тэи султан Селим «Иавуз Султан Селим» иаамтанза апсыуа ма а-Черкьес ажэа аазырыпшыуагы упылазом. Аха Султан Селим иыханы 1512-1520 ашықэсақеа раан иахпылоит «Черкьес» хэа зыжэла аарыпшу «Аише Хэфса Хатун» зыхьзу апхэыс. Арыи апхэыс Селим иахтынрафы ашбатэи иыпхэыс хэа даарыпшуп. Иышдыру еипш, Иавуз Селим заанатц Трабзон

ақалақь еиҥабыс дахын. Уьи амш ала иыгәылацәа идыруан. Насгы актәи иыгъхәыс Қрымтәи Ахан-иҥацәа дыртыгъхан, асултан иабхәараахь данцооз Кавказынтә дыцалоон хәа иырнуп ахытхыртақәа. Агъырахь иара аҥоурых аҥы ачерқьес мемлукцәа нзыртәаз хәагы хьыз иымоуп. Уьи иышьтахь Кануни Сулан Сулеиман иыхааны «Махидевран» зыхьыз иыгъхәыс дагъсыуан хәоуп ашымтақәа иышырну. Уьи лывартәа Роксана (Украинатә гъхәыс) Хәиррем Султан хәа иеицыдыруа агъхәысыи агъсыуа гъхәыс Махидевран реимакрақәа иазкыу ашымтақәа рыҥгы лара абаза Мустафа Гъашья иызыҥак шлакәыз аныуп.

Кануни иывезирцәа реихарак рыхьзқәа; Черқьес Оздемир Гъашья, Черқьес Осман Гъашья, Черқьес Искендер Гъашья, Черқьес Қасым Гъашья хәа ахьызқәа, акымкәа-шбамкәа иыуҥылоит. Насгы уьи аамта иатәу аныкәаф дьу Евлыиа Челеби дышагъсыуоу, зехьынцъара ианыуп. Арт Черқьес хәа зыхьз ыҥоу ауаа агъсыуаа рылазаргы калоит, аха сара сыгәаныла арт иагъсыуамызт. Иызбанзар, нас агъсыуа гъашьяқәагы дара рыхьзала аҥоурых иышану акыр цъара иаабоит. Абаза Хасан Гъашья, Абаза Мехмет Гъашья хәа рыхьз агъхәа зыжәла ану иышыҥаоу еигъш. Сыйавуш Гъашья ма Мелеқ Ахмет Гъашья иеигъш рыхьз агъхәа рыжәла анымзаргы, дара шагъсыуоу зхәао ашымтақәа рацәоп. Уьи ашьтахь II Мехмет хәа иыҥаз асудлан иыгъхәс «Шулане (Fülane) Султан»гы дышагъсыуаз зхәо ашымтақәа ыҥоп. Лара I Мустафа Султан хәа иыҥаз, нас «Ахага» хәа хьыз зхыртцаз асултан иан лакәын. Аиаша аххәозар, ахадара иахыз ауаа иыдырхагаз асултан иан лакәын.

Асултан 4-тәи Мурагъ иыхааны Мелеқ Ахмет Гъашья, Абаза Хасан Гъашья, Абаза Хәсеиин Гъашья рыхьзқәа раанда ианакәызаалак Евлыиа Челеби иыхьзгы хгъылоит (1659 ашықәсақәа раан).

Уырт рышьтахь Султан 1-тәи Абдулхамийгъ иыхааныгы Нақшьдил Суланы Рухшах зыхьзыу шыца ахәса «Черқьес» хәа иануп. Султан а-2-тәи Мехмет иыгъхәыс Гертевниал лакәзар дычерқьесууп хәа зегъы дырдыруит. Шыца асултанцәа лыхшеит. Азәы Абдулмецъыгъ агъи Абдулазиз иоуп. II. Абдулхамид иыхәсацәа рыззегъы агъсыуоуп еихаракгы ах-аамыстацәа рыгъхәцәароуп. Султан Вах-деттин иыгъхәыс д-Маршьанын нас, атыхәтәантәи адин еиҥабы, асудлан «Сон Халифе» зыхьыз «Атыхәтәантәи халифат»Абдулмецъыгъ иыхәсақәа рыуазәгы дагъсыуан, д-Кылыҥгъхан. Дурришехвар Султан лан лакәын.

Ажәак ала, агъсыуааи атырқәцәеи амхәцъырра акыр аамта агъхәагы аимадара рыбжъан, зегъы рацкыс иыгъышзаз агъсыуа тыгъхәцәа асултан иахтынраҥы иҥан, зегъы иырейгъыз агъсыуа цқәынцәа асултан иыр иалан. Уырт арахь иышаанагаз атәи ахәара араа саланагалар хәа сышәоит азы уажәазы салакысуам. Арс акә, анс акә хәжәлар раха иырейгъыз ауаа рыгъсадгъл иацәыхаран, рыжәлар, рытаацәа рыздыруамызт. Тунуслу Хәиреттин Гъашья иеигъш иышагъсыуо мацара акәын иырдыруаз, уаха акымзар акы. Заанатц иааикәаз зынза рагъсыуарагы рыздыруамызт. Рыхы Османлы[атырқәа – Н.Л] иырыгъхәзон уьи азыхәа рыгъсы ақәцаны аматц руан. Иашоуп, зыгъсыуара зхамыштзгы ыҥан, аха агъсыуара хәаас иызмаз азәи дыҥамызт.

Уьи цъашьатәиымызт. Иызбанзар, уырт еихарак зынза иышхәычыз, ақәылацәа, ахәаахәтцәа, архәцәа иыгъычыны, иыганы иыртыиыз ахәыцқәа ракәын. Рыжәлар хдырра, рыбызшәа, рыдыруазма иырымдыруазма хаздырам. Аха 1839-1824 шықәсақәа рыбжъара Османлаа рахтынра иытаз ахәса зуыстцәаз, рхы-рытыхәа закәыз хдыруит. Агырт ажәларқәа; азахәыуацәа, аубыхцәа рызбахә алацәажәара ара халамлакәа, хәарыхәагъшып агъсыуаа рыгъхәцәа:

I. Абдулмеңыт иыхәсақәа дыруазәыуп Заурымаа рытыпъха «Шьевқет-Ефза Валиде Султан», лаб Меҳмет Бей иыхъзын, лан Џемиле Ханым. 12.12.1820 шықәсан Поти диыит. 1889 ашықәсан Истамбул дыпъсыит.

Агъыи иыпъхәысгы Ачыпъха «Верд-и Џенан Қадын ефенди» лыхъзын, лыхъз цәақъа «Салиха Ачба» акәын, лаб Ачба Георгъ Каитук иакәын, иан Иелизавета Ханым. 18.10.1825 ашықәсан Ақәа диыит. 9.11.1889 шықәсан Истамбул дыпъсыит.

Агъыи иыпъхәысгы иылыхъзын «Чачпха Фатма», лаб Чачба Тахирбей иакәын, лан иылыхъзын Афисе Ханым. 1830 ашықәсан Ақәа диыит, 1865 ашықәсан Истамбул дыпъсыит. Ахтынрафәи иылхыртқаз ахъыз «Гиулусту Қадын Ефенди» акәын.

Кылыфәыпъха «Зеррин Мелеқ» гыи арыи Асултан иыхәсақәа дыруазәын. Лаб Асланбей иыхъзын лан Лоупъха Шаша Ханым лакәын 1824 ашықәсан Кавказ диыит хәа ианыуп, даниыиз ашықәса дырым, аха 1842 ашықәсазы Истамбул дыпъсыит. Макъана амхацъырра абақоу?

Хәтицәе Барас хәа даеа пъсыуа тыпъхак лахтыны хъыз «Нуқхетсеа Башхәнымефенди» акәын, лаб Хәтиухбей иыхъзын, лан Ферхунде Ханым. 1827 ашықәсан Апъсны диыит, 1850 ашықәсан Астампыл дыпъсыит.

Бибердпъхакгы арыи асултан иыхәсақәа дыреиуан. Ахтынрафәи «Навек Мисал» хәа иылышътан, лаб Рустембей, лан Фатма Ханым лыхъзын 1827 ашықәсазы Ныхытц диыит 1854 ашықәсан Астампыл дыпъсыит.

Ахтынрафәи «Невесер Башхәнымефенди» зыхъзыз Иашхагы[Иашпъха Н.Л.] арыи асултан диыман. Лаб Мысостбей, лан Тулу Ханым лакәын. 1841 ашықәсан Апъсны диыит 1889 Астампыл дыпъсыит.

Иналпъха «Шәаиесте Хәнымефенди» гыи арыи асултан

дыиыман лаб Тағаш Бей, лан Сарей Ханым лакәын 1836 ашықәсан Ақәа диыит, 1912 ашықәсан Астампыл дыпъсыит.

Убас, Лахпъха, Шарматпъха ухәарыи шақәа, ахтынра иытан.

I. Абдулмеңыт иыхаан (1839-1861) ашықәсақәа рыбжьара арыи асултан иахтынрафәи актәи атыпъ зғоз иыхәсақәа 25 ык рыкынтә 10 ык апъсыуан, агъырт Кавказ жәларқәа рытыпъхақәа ракәын. Агъыс иеиуеипъшым ауысқәа рымш ала, шақәа ахтынра иытазгы анцәа иыдырып.

Уажә хәхәапъшып Султан Абдулазиз иаамта (1861-1876). Абри иыхааны гыи апъсыуаа мацара санрыхәапъшылаак даараза иымачым ауаа збоит. Запъшыпъха Мелеқ, ахтынрафәи «Дурри-нев» лыхъзын лаб Махмұтбей, лан Чкотууа Хәлиме, 1835 ашықәсан Батум дыиит.

Арыдба Таңдал-иыпъха Едадил, лан Ауыблаа дыртыпъхан, 1845 ашықәсан Адлер дыит.

Ацамба Емине ахтынрафәи «Гевхери Қадынефенди» хәа иылышътан. 1856 ашықәсан Гәйдаута диыит, лаб Ацанба Салихбей, лан Ацанба Осман-иыпъха Шәазыие лакәын.

Абарт ахәса рыжәлақәа уанрыхәапъшылаак, 1861-1876 ашықәсақәа рыбжьара асазуақәа рахцәа, рыпъхақәа реихәрашык ахтынрахъ иымцар амуа иызыкәшәаз закәыиз, хәа ауаа дархәыцуеит.

Арыи асултан, Абдулмеңыт диеипъшымызт. Уыи хәа ахәса иыгеит. Арт ахәаыкгы иапъсыуан, иысазуан.

Султан Мура́т V, жәашык иыхәсақәа реиуа иапъсыуаз азәи зазәык лакәын. Уыигыи Чаабалырхәа лыжәлан. Шахинбей-иыпъха Наиме лакәын, 1865 ашықәсан Пицунда диыит хәа иануп. Ахтынрафәи «Филизтен» Лыхыртцеит. Лангыи Лоупъха Адилхан лакәын. Агъырт иыхәсақәа еихәрак иызахәиуан. Уыигыи даеа цакык амазар акәхап. Иықалап уысқан Азахәцәеи Османлаи аеакала иеизааигәазар.

II. Абдулхамид иахтынрафы (1876-1909) ашықасақаа раан актәи атыг згоз 13-шык иыхәсақаа рыкынтә 9-шык аҕсыуан.

Ацанба Арзакан-иыгҕа ахтынрафы «Назиқеда Башкадынефенди» лыхзын Лан д-Қылычгҕан, Есма Ханым лыхзын, Назиқеда 1848 ашықәсан Аҕсны диыит хәа даныуп.

Мкамба Қаимаг-иыгҕа 1869 ашықәсан Гагра диыит хәа даныуп. Лыхз ахтынрафы «Мезиде Местан Қадынефенди» акәын. Лан Маршьангҕа Фериал лакәын.

Агырба Махмүтбей-иыгҕа Аише Мушьфика Қадынефенди 1867 ашықәсан Хогҕа диыит хәа дануп. Аише Султан лан лакәын. Маан Бага иыгҕа Сазқар, 1873 ашықәсан Қаиалар диыит, 1945 Шьам дыгҕсиыт. Қаиалар заанатц иааз дыреиуан. Еимхаа Османбей-иыгҕа Рабиа «Гьеивесте» лыхзын лан ды Чаабалырхәан 1873 Пицунда диыит хәа даныуп. 1943 Париж дыгҕсиыт. Ачба Самибей иыгҕа Фатма Қадрыйе 1876 Истамбул диыит, Маангҕа Бехице Албузбей-иыгҕа лакәын, Лан Кәыгҕа (Маршьан) Назлы ханым лакәын, Бейневит «Гәыг» ақыта диыит. Анқәаб Арсланбей-иыгҕа Зелихагғы, Абдулхамид иыхәсақаа дыреиуан.

Ҷкотыуа Исмаилбей-иыгҕа Емине Назгҕервер, Султан Мехмет Решьат V ахгҕатәи иыгҕхәыс лакәын. Афранцуз бызшәа даараза иыбзыианы иылдыруан Аустуриатәи императориче, Истамбул данааи Француз бызшәала иылацаажәаз арыи аҕсыуа гҕхәыс лакәын. Имгҕараториче Зита уыи лыгҕшзара, лыхшыф, лаамысташәа Авустуриа данхынхәгғы далацаажәон.

Убас атыхәтәантәи асултан VI Мехмет Вахдеттин рагҕхәатәи иыгҕхәысгғы Амаршьан Хасан Алибей-иыгҕа лакәын 1866 ашықәсан Цабал диыит. Лан Арыдба Хоречан лакәын. 1941 ашықәсан Қахире дыгҕсиыт. Лызыкацаа

иылархәауала, лара черкьес Теавун Цемийетигғы «Агҕсыуа-Захәыуа жәлар реидгыларагғы » дацхраауан.

Атыхәтәантәи Халифе II Абдулмецьыт ефенди иыхәсақаа рыуазәи Дқалцыгҕхан, Атыие Мехисти лыхзын. Лаб Ақалтца Хацьымаф иакәын, арыи асултан иыгҕа «Дурришехуар» лыгҕшзара иахыагғы иалацаажәоит.

Абарт зегғы азәа-зәала рыхызқәа хәаны сзазаатгылаз уыбрыи азоуп: Макьана амхацьырра камлакәа Тьрқәтәыла иааиыз, ахтынра агәтәцакьа актәи атыг згоз арт ахәса рааигәа-сыигәа рашьцаагғы ыкамкәа иыкамызт. Ма рабацаа, ма рызыкацаа, ианаакәызаалак ахтынра иазааигәаз тыгҕқәак ргахьан. Арра аган ала, ма ахәынтқарра руыс чыдақәа знапы ианыз дара ракәын. Арт зызбахә схәаз архыивкәа иырнылаз, зхыыз дырыу, иаразнак уыла иаатцашәо аҕсыуаа ракәын, уыс иахзымдыруаз иагаф аҕсыуаа ыкан. Аха цыашәтәыс иыкаоу, араа иаарыгҕшу ахыызқәа реихарак ах-аамыстацаа рыгҕхацаа шракәыз акәын. Убас еигҕш ргҕацаагғы Османлаа рыр кәшақәа иышалаз фашьазом.

Агырахь ахтынра анафс, ахтынра антис ахәынтқарра уысқәа иалахәыз ауаа бейакәа, аҕашьакәа, авезируаа рыхәсагғы убас иагҕсыуан ма иызахәыуан. Арт ахәса, асултанцаа гҕхәысыс иыргаз ахәса ракәын. Агғыс ахтынрақарғы, иеиуеигҕшым ауысқарғы аматц зуас ахәсагғы ыкан уырт реихаракгғы иагҕсыуан. Амузика аган ала, ма ахәчы аазара, ахәы-агҕхь катцара, азахра, ақәцара, аҕара ахылагҕшра ухәа иага уыс хыкы ыказар зегғы иалахәын хагҕсыуаа. Ас уанахәагҕшлаак, амхацьырра камлакәа хагҕсыуаа рыгҕсадгыл кажьны арахь иышааз ифашьазом. Сара арт рзын мчыла иааит ма дара иыртахханы иааиит хәа акы сызхәом. Иызбан, макьана иытысымцаац. Аха, арт ауаа баша рыгҕсадгыл кажьны, арахь иааиит хәагғы сыкам. Иарбан тагылазаашьаз арт рыхы арахь иыдырхар

амуа иыҕазтаз уыигы ахэапышыра анаука аган ала иаҕахыуп. Арт ах-аамыста жэлэр рыҕаҕаҕа рычкэнцэа рыҕсадгыл кажыны арахь раара ҕытҕак амазаарын хэа схэиуеит. Уыртҕы рыҕсадгыл аҕы иытынчындыа арахь иаарымыт хэа сгэахэуеит. Анс акэ, арс акэ Аҕсны рыцха амхаҕырра аҕыаҕы иытацауа иышалагаз ҕашьазом. Амхаҕырра ашьтахь иыкалаз зегь иырдыруа оуп.

Уажэ хазхэыцып абраа иаиыз аҕсыуаа амхаҕырра аҕыа, ма ашьтахь иахьаиыз арыи атэылаҕы тагылазаашьаз иырымазыиз? Рыҕсадгыл ианацэыхараха рыжэлэр хдырра, рыбызшэа, ркултура, рылеишэа, рыкьабз иаразнак иырхаштыма? Ма иыдырма? Абарт азцааракэа ҕытк хрыхэапышыр сҕахыуп.

Арт хыхь зызбахэ схэаз ахтынра иытоу ма ааигэа-сыигэа иынхаооз ауаа рызакацаа иызлархэауа ала уыс рыбызшэа, рыкьабз иаразнак иыдырззэит. Уыс аамтак ҕсыуа тасла иынхазаргы, нас рыҕсадгыл зынза дара рзы ҕызык еипш иышаанхаз ҕашьазом. Абарт аамтакэа иырызкыу атыркэа ҕымтакэа ханрыхэапышлаак арт ахэса рызбахэ трагедиак еипш иышалацаажэо аабоит. Реихараҕык иыҕааны, иыҕычны иааганы иыртыит хэоуп иышырхэао. Аха уыи ахэаахэтра абрыи-абрыи далахэын хэа азэы иыхьзгы ҕара иыубаом. Иаацаушьаша зегы рыжэла хыызкэа, рмиылат хыызкэа иахьиыиз, иахьыҕсыз, ранацаа, рабацаа рыхьзкэа иышанырттаз оуп.

Арт ауаа ҕсышэала иыцаажэон. Аҕсны рдыруан, Беигэа Омар ахтынра иытаз Ашэҕхак иара Гагра ақарт[ахсаала –Н.Л.] хамтас иышиылтаз атэы ихэон.

Сара абраа иаасырыҕшырц сҕахыуп, Амхаҕырра дыу аныкала ашьтахь араа иаиыз ажэлэр рыҕсадгыл иышахэапышыуаз. Аҕсыуара аҕсадгыл, абызшэа хьаас иырымазма, иырымамызма?

Амхаҕырра аҕыа иыкалаз калейт, аха Амхаҕырра ашьтахь иыказыи хэа саназхэыц. Иаххэап, 1864 ашыкэса иынаркыны, сара Истамбул санааи 1966 ашыкэсанза иыиасыз шэышыкэса иеиха абрыи аамтан аҕсыуаа иыкартазыи хэа санхэыц, атак ақатара шылымшаз иаразнак иеилыскааит. Уыбрыи амшала сыҕшэма сыиазтааит. Уырткэа ҕытк идыруеит азыхэан, уыи иызлеихэауала, атыркэаҕа «Османлаа» Аҕсыуаа-Захэыуеи реиладара 4 -цакык аман.

Акы: 1450 ашыкэсан Крым Османлаа ианрыдхэалаха, раҕыа Ақэа иыкартаз «Сухумкале» иынаргыланы, Османлаа Амшын Еикэа Кавказ аҕшахэаҕы абаакэа дыргылеит. Арт абаакэа рҕы рыргы ааганы иыдыртэеит. Нас атыркэаҕа, Аҕсыуаа-Захэыуеи реибадырра ашьтаҕы дыргылеит. Уыскан Османлаа дара рыхэнтқарратэ уыскэа мҕапыргарц иырыгу ауаа дара иырыдхэалаз атэылакэа рҕынтэ «Девшьирме» зырхэаоз ауаа ааганы Астампыл ашкол иытацаны иахьрыгзон. Нас ма арра, мамзар ахэынтқарра ахаҕны иыиаргоон, ауыс ддырқатон. Арыи ҕырҕшыгас иахтар халшоит 1569 ашыкэсан Астрахан иыкалаз аибашразы ар рыҕыза хэа иалырхыз Черкьес Қасым Ғашьа иакэын. Уыскан асултан иышуыит Кефе Беилербеи «Кефетэи Ах» иахь арыи аибашьра а-Черкьес жэлэргы иацхыроуп хэа. Уыи акы.

Қба, Мемлшыкаа[мамлиукаа Н.Л.] 1345 ашыкэса аштахь Семерқант, Бухара еипш атыркэа қалакькэа рҕынтэ атыркэа ткеаҕцаа ауаа ткеаны, иыҕычны, иымтарсны ианыргауаз Кавказ жэлэркэа иыреиуаз ауааҕы рылатцаны иыргоон, раҕыа еихарак атыркэа қиломенцаа «атэцаа» рнапы ианыз Мемлшыкаа реидгыла нас Кавказ жэлэркэа иыреиуаз ауаа рынапахьы иыиасыит. Араа а-Черкьес қиломенцаа даара рыҕырҕэҕэаны ахадара рынаҕахьы иыиаргеит. Аха 1517 ашыкэсазы Егыпт[Египет–Н.Л.] Османлаа рынапаҕы ианааи,

Османлааи Мемлѡқааи рыбжьара еимадара калейт. аҕхәыс аагарақәа рымшала еизыказаарақәа шықәгылао иалагеит.

Ахпәтәыи атагылазаашья акәзар, 1781 ашықәсан Кавказ рытагылазаашьеи рдиын уыскәа атып ақәдаразыхәан, ауыс здыртқаз аҕашья, Ферах Али Пашья Кефе аиҳабыс дартеит. Убасқан оуп, еихарак шапсыҕ, абзех, аҕсыуа, аубых жәларқәа рыпҕацәа Османлаа рахтынрақәарахь иырацәаны иырыштыуа ианалага.

Апҕышбатәыи тагылазаашья акәзар Амҳацъырра дыу акәын. Иышдыру еипҕш 1822 ашықәсазы акабардцәа амраташәарахь иыхымцәар амуа иыкалейт. 1864 ашықәсаанза арт ахтәарақәа зны мычыла, зны уыс иаакәымтцакәа иышафыц иафын. Уыбрыи аамтазы, Кавказ Жәлар тҕагылаз аамта цәҕа амш ала рыпҕацәа Османлаа рахтынрақәарахь иырацәаны иырыштыит. Иызтыиызгы дықан. Иырхәыит Абдулазиз иыхааны ахтынра иытаз 304 ахәса рыкынтә 280 Кавказ жәларқәа рыпҕацәа ракәын хәа.

1863 ашықәсан Амҳацъырра аныкалаз иакәыршәаны, амҳацъырқәа рытаглазаашья иацхраарц Истамбул иынхаоз Кавказ жәларқәа иыреиуаз аҕашьяқәа рыцхыарала комитетк еиқыркааит. Арыи акомитет уыскан а-Черкьес (Апҕсыуа-Захәыуа) жәларқәа рымаҳацъырқәа хынхооз Бешықташ-Ақаретлер зыхызу атып афы иеиқыкаан. Арыи акомитет еиҳабыс дахан Дели Фуат «Фуат Хага» зырхәаоз Хафәыр Фуат Пашья.

Абрыи атып афы амаҳацъыр хәа иыпҕхьазаз Апҕсыуа-Захәыуа жәлар уыскан уыбраа иыказ аонқәарфы иынхон. Арыи акомитә уыи акара амч амамзаргы 1863-1900 шықәсақәа рыбжьара иырылшоз ала ауыс руан. Апҕсыуа-Захәыуа жәлар рымаҳацъырқәа рыпроблемақәа иацыхрауан. Аха нас II. Абдулхамид ахадара дахырхырц ианақәыркы, арт ауаагы апҕшырхын, акомитетгы хыршеит.

Арыи нахыс, раха пәозитив пәышра змаз аамта 1908 шықәсазы иеиқыкааз «Черкьес Теавун Цемииети» зыхызы аидгылара ианеиқыркааз аамтоуп. Арыи аидгылара анышықәдыргылаз иапҕыртқаз аршахатга ианын, уыскан Апҕсыуа-Захәыуа жәлар рыбызшәала аора апҕхара, ркултура, рытқас, рықабз ахычара, рытоурых иазку азтаарақәа ақаргылара, ашәқықәа рытыжыра ухәа ажәлар реиқырхаразы иатаху зегы иалацәажәон.

Уыбрыи аамтазы иашатқәакыны иахьанзагы иаиыз даара ашәкы бзыиақәа трыжыит. Меҕ Чунатүкәа Иззет, Шәаныуа Фетгери, Бытәба Мустафа иышәкықәа убарт иыреиуоп. Уыбрыи аамтан иытыцуан «Бәазе» зыхызыз агезетагы, 45 номер трыжыхьан. Уыбраа иылдуан аубых пҕхәыс Хаирыие Мелек Хунч. Уыскан иеиқырдыруаз асахыагыхәцәа, амузикантцәа Намық Исмаил Зеиф, Мухлис Сабахаттингы уаа ауыс руан.

1911 ашықәсан а-Черкьес хәсақәа реидгыла еиқыркааит. Арыи аидыгла аиҳабыс иахаз Хаирыие Мелек Хунчиини Сеза Пәоох ракәын. Арт ахәсақәа аҕашьяқәа рыпҕацәа ма рыхәсацәа ракәын. Уыскан Бешықташ-Ақаретлер хыырхәо атып афы азбәцәагы апҕхьон. Арыи аидгылара ашкол анафс «Диане» зыхызыз ажурнал трыжыуа иалагеит. «Диане» иаанагон «Хан» хәа. Уыи Меҕ Иззет иызлеишыз ала «Диане» зыхызыз Анцәана иылфәрыпҕшны иахызырцеит.

1916 ашықәсазы «Кавкас Дернек» хәа еидгыларак еиқыркааит. Арыи аидгылара «Черкьес Теавун Цемииети» «Ачеркьесқәа Реицхыаратә Аидгылара» хәа хызы змаз адернекь иадхәалан, арыи аидгылара аполитикатә цакы змаз аидгыларан. Арт Аврупака[Европака Н.Л.] ауаа рыштыуан, аконферанцыиақәа еиқыркаауан. Арт реиуа азәык шыцък рыхыз аахарыпҕшыуазар. Уассан Гиреи Жьабафьыи, Хаидар Баммаҕ иыхызыз аххәар калауот.

Аха арт еидгыларақәа зегъы 1922 ашықәсазы иыхырөеит. Иыкыпъхъыз ашәкықәа рыблыит, рыматериалқәа зегъы ахәынтқарра иырымпытқаркыит. Уыртгъы рыблызар калап, (саб ыуардынкыи, аеқәеи зықәиырзыз ашәкы абарт иырбылыз ашәкықәа иыреиуаз акы акәын. Меҕ Ченетықәа иыџуаз аџурых акәын П.М).

1920 мамзар 1921 ашықәсан Измир ақалақь ағы «Шаркы Гарриҕ, Черқеслеринин Темини Хуқуқ Дернеи» хәа даеа еидгыларак еиҕыркааит. Арыи иаанагозгы «Ачерқьес Рыцхақәа Рыцхыраара» акәын. Арыи аидгылара уаа иқәдыргылаз азтаарақәа рғы уыскантәи ахадара иахыз «Иттихат ве Терақиқь» зырхәаоз апартыиа хара азалымдарақәа хазнауыит, хара агеноцид ахзыруыит, уыи амшала иахтауыуп а-грекцәа[абырзенцәа–Н.Л.] рахь аиасра, рхәеит арыи захаз атырқәцәа дарааза иырцәымҕхеит. Ажәак ала арыи аидгылара рықәгылашыа Аҕьсыуа-Захәиуа жәлар даараза иырпъырхагахеит. Аҕьсадгьыл амахагыара азызуыз еиҕкаарақәа иырыуакны иырыпъхъазеит арыи аидгылара. Атырқәцәа ракәым Астампыл иынхаоз ахәынтқарра иазааи-гәаз Аҕьсыуа-Захәиуа жәлар иыреиуаз аҕьашьақәагы иыр-цәымыҕхеит. Арт реидгылара, рыхымџапъгашьа иаҕагылеит. Ааҕьхъарақәа картцеит, арт иырхәаоз иышадымгылоз аазыры-пъшыуа. Аха зегъы акы акәын, абарт ауаа иықәдыргылаз аз-таарақәа рымшала Аҕьсыуа-Захәиуа жәларқәа иахьагы ыиырыртоит [рыҕерыртоит–Н.Л.] атырқәцәа. Уыскантәи хажә-лар рытагылазаашьа даараза иаҕьырхагахеит абрыи Измир иеиҕыркааз аидгылара. Уыи нахыс акыр аамта ас адернеқьқәа «аидгыларақәа» реиҕкаара азин рырымтазеит. 1946 ашықәсан-за уаха Аҕьсыуа-Захәиуа мацаракәым, агьырт ажәларқәа ирызкыз аидгыларақәагы иырзеиҕымкаауа иыкалеит.

1946 ашықәсан Ахыскатә (Ahiska) Атырқәцәа, Крымаа, Дагистанаа, Ачеченцәа, Азербайцъанаа, Черқьес зырхәоз

Аҕьсыуа-Захәиуа жәларқәа рыззегъы затцанакуаз «Достели Иардымлашма Дернеи» хәа даеа еидгыларак еиҕыркааит. Арыи иахәоз «Ауа-Агәытцхы Рынапала Аицхыратә Аидгы-лара» хәа акәын. Арыи адернеқь 1950 шықәсаанза ас иыцеит.

Нас 1950 шықәсаанза арыи аидгыларағы, атырқәа зыхь-зыз ажәларқәа реиуа азәымзар азәы аанымхеит. Зегъы хаз-хазы иеихан, дара рыхъз ала реидгыларақәа еиҕыркааит. Иаанхаз зегъы аҕьсыуа-Захәиуа жәлар иыреиуаз ракәын.

Уыс ианыкала, 1950 мамзаргы 1951 ашықәсазы Султан Ахмет ахьырхәао атыпъ ағы «Кавказ Дернеи» хәа даеа еидгыларак еиҕыркааит.

Аныи «Достели Иардымлашма Дернеи» зыхьзыз аидгы-лара Астампыл Ақсарай ахьырхәаоз атыпъ ағы иыкан.

1952 ашықәсазы «Достели» зыхьзыз аидгыларағы Аҕь-сыуа-Захәиуа жәларқәа рыда азәгы анаанымха арыи адернеқь азакәан аарыпъсахын ахьызгы «Қафқас Қиултиур Дернеи» «Кавказ Акултуратә Аидгылара» хәа иырыпъсахыит. Ахьыз ада агьырт зегъы иышыкац иыкан.

Арыи 1950 ма 51 ашықәсазы Султан Ахмет атыпъ ағы иеиҕыркааз аидгылара иахьа «Шамил Вақфы» зыхьзу аид-гылара иашьатахеит. Аныи «Достели» хәа иыказ, нас ахьыз «Қафқас Қиултиур Дернеи» хәа ирыпъсахыс аидгыларагы иахьа Бааларбашы (Bağlarbaşı) иыкао реиҳараџк азахәцәа ахьааизо аидгылара иашьатахеит.

Уыбрыи амшала, иахьа Бааларбашы иыкао арыи аид-гылара аиҳабыс иамаз Ав. Раҳми Туна 2006 шықәсазы аидгылара анышьақәдыргыла ашықәс 1951 акәымкәа 1946 хәа иыпъсахыит.

Иызбанзар, Аҕьсыуа -Захәиуа жәлар арыи аидгылара-лағы иеипъымкыкәа уыбрыи аамта аахышьтеи аидгылара иалахәын. Ахьыз ада зегъы иеипъшын азы, арс иыкаитцеит.

Уйи «Достели» зыхъзыз акэзаант, арыи «Қафқас Қултур Дернекъ» акэзаант ашбарығыгы апысыуа абарт ажэларқәа иырылан, аидгылара Апысыуа-Захәуа жэлар иырзеипышын. Апысыуаа 1963 ашықәса иынаркны арт аидгыларакәарқы иышыртахыз рхы рзаармырпышзеит иызлархәауа ала, Беигәаа Омар 1964 ашықәсан абраа иымқапыи газ конференция ақы «Хара Ныхытц Кавказ хәиуам, Аахытц Кавказ хәтәуип, уйи амш ала ақыртцәа реиха хәрзааигоуп, хәтоурых адацқәа иеицычапыоуп», – иыхәазшәа, уйи азахәцәа ргәи иалсызшәа агыи, ухәан-схәанқәак бжәрцеит. Сара ас акы Омар иыкынтә зыны аззәыкгы иысмахәзеит. Арыи иеипышыу аидеиак иықмтақәа иырныпышуагы сымбазеит.

Нас Апысыуааи Азахәуааи цыара иымааибыуа иалагеит. Уышыта апысыуаагы хазы аидгыларак еиқыркаарц ртаххеит, иагыеиқыркаант. 1967 шықәсазы официалла иыхтыз арыи аидгылара саргы саханыуп.

1967 ашықәсан абрыи Апысыуаа Дернекъ аихабыра аидгылара акултуратә уысқәа Беигәаа Омарыи сарей иыхадырцеит. Беигәаа Омар арыи азбахә ианакәызаалак далацәажәуан. Абарт ажәакәа Бәтураи Озбек иызыиқыз асалам шәкыгы иануп.

Сара араа иаасырыпышырц стахыуп 1966 ашықәсазы Астампыл санааи Беигәаа Омарыи сарей хәнеибадырыз аамта иынаркны иара иыпысстазаара даналтц 25.02.2001 шықәсанза иыиасыз 35 шықәса. Арыи аамта чыда хықәкыс иысымоп. Абра иаасырыпышырц стахыуп Беигәаа Омар дызқыз, дызышытаз, гәтыхас иымаз ауысқәеи, уйи иыуаажәлар, иыбызшәа, иыпысадгыл, иыжәлар ртоурых дышачыхрауаз, иыпысстазаара шымқасуаз ухәа сара лабқәа иызбаз, иысахаз ада, иара дыздыруз, иыкәша-мыкәша иынхауаз ауаа иыхырхәазгы наццаны.

Аха уйи азыхәан иаарыпышызар акәын, уйи дыздыраанза апыхәтәи сара стагылаазашыа закәызгы аарыпышыра.

Уйи иааркыақыны сазаатгылахыеит, аха уаанза Апыснитәи апысыуааи ахәаа нырцәтәи апысыуаа рытагылазаашыагы пытк сазаатгылар стахыуп.

Иаххәап, атыркәцәа Константинополис анырга ашытахы даеа тоурых дакыак хытыит. Аамта ыыцк иалагеит. Уйи атоурыхтә дакыа апысыуаагы рпыеипыш моа арыпысахыит. Уаанза апысыуаа иырмаз рыдин култура, рыхәнтқарра, рыпысстазаашыа, рыфилософия, рыкәзшыа ухәа иеиуеипышым ганқәа рыла уазхәцыр рыкәзаашыа зегы аеиитанакыит ухәар калоит.

Уаанзагы Византиа рахтны қалакы Константинополис иацәыхарамызт апысыуа хәынтқарцәеи апысыуа жәларыи. Арыи ақалакы, арыи атәыла иышацәыхарамыз атәи зегы иырдыруауп. Жустиниан[Иустиниан–Н.Л] иаамта иынаркны Апысыуааи Византиааи реизыкәзаашыа зызку абакақәа иахыа иықыазаа Апысны иыгылоуп. Уйи апыхыагы апысыуаа арыи атәыла иацәыхарамызт. Византиаа рапыхыа ажәытә Бырзенцәеи дарей реизыкәзаашыагы аазырыпышуа адыррақәа шмачым, археологиатә материалқәеи алегендақәеи даара бзыи иаадырыпышуеит. Нас Гевезиаа раамта иара убас, аха ажәытә Бырзенқәа раамта апыхыа иыкәз ажәларқәа Ахыетаа, ажәытә Егыптаа рханыгы Апысыуаа ахәаа нырцә иыкәмыз хазхәарыма? Мап.

Уйи макыана иызлазбаз ала Апыснитәи атцарауаа иага рыгәи азқаны иыкәзаргы, цкыа иытцәуыланы иаадырыпышыит хәа сыкәм. Арыи аазырыпышыз Беигәаа Омар иоуп. Уйи апысыуаа бызшәа иыпысы зақәыитцазгы уыбрыи азоуп. Иызбанзар, уйи реиха иыжәтәтәииз ацивилизацияқәа хымыапысысыз арыи атәыла агәтақы дықан. Иыпысстазаара ахыиасуаз абарт акултуратә беиарақәа ахыапырцаз атәылақы акәын. Уйи ганкахы ала арт дырызхәыцуан, даеа ганкахыалагы иыпысадгыл, иыуаажәлар иыдырқыиаз

акултуратә беиарақәа дырызхәыцуан, уыбри акәын Беигәа Омар хықәкыс иымаз. «Абрыи адунеи жәларқәа иышьақә-дыргылаз ацивилизация дыуқәа шыағас иырымаз апсыуаа иыдырғи аз ацивилизация акәызма?» хәа дыазатцауаз уыбрыи азы акәын. «Апсыуаа мифология хылтышытрома? Апсыуаа бызшәа рапхьазатәи бызшәома?» – хәа иықәиыргылаз азцаарақәа, иыиғыз ашәкықәа зызбахә рхәоз абрыи акәын.

Сынтәа Ашәпхәа Сырма ателехәапшырағи сығәи сеанзамкәа даараза иыцауылаз азцаарак сылтеит. «Шәара шәзы Апсадгғыл иаанагози?» – лхәеит. «Сара сзы Апсадгғыл Псыуыи Егрыи рыбжьара мацара акәзам», – схәеит саргғы, ас зысхәаз уыбрыи азы акәын. Иахьа Адлер, Шәача, Ахчыпсы апсыуаа нхазом хәа арыи адгғыл апсыуаа иыртәымызт хазхәарыма? Иахьагғы апсыуаа иытоурых иахәо иаабойт.

Убас акәын иышықаз иахьатәи Тыркәтәыла адгғылқәеи акәша-мыкәша иыкоу адгғыл бжәахәагғы. Арыи аазырыпшыуаа хабызшәеи хкултура ачыдарақәа роуп.

Уыбрыи амшала Апсны иахьатәи рыхәақәа антс дыррала, наукала [тцаарадыррала – Н.Л.] ахәапшыра атахыуп хәа сығәи иаанагойт.

Абар, атыркәа Константинопол аныига нахыс, Османлаа рыхәынтқарра, рахтынра зымпытакыз апсыуаа дхатцазаит, дыпхәысзаит ахтынра дынраны асултанцәа лыхшазаит, ар дырапхьагыланы аибашьра далазаит, ма ар драпхьазаит, ма ахәынтқарра ауысқәа иымпытакызаит, уаха акы изықамтазаргғы, иыхьз, иыжәла мырзкәа «Апсыуаа» хәа иышьағәа ааныжыит, иыхьз атоурыхтә дакьақәа хынбанла ианыитцеит. Арт ауаа рзы, рыпсадгғыл иацәыхаразаргғы, уырт апсыуаамызт хазхәарыма?

Иахьагғы атыркәа иытоурых ағи Абаза Мехмет Пашья, Абаза Хасан Пашья, Абаза Қесими хәа зыхьз аанзыжыит

ажәлар, рыпсадгғыл иацәыхаран, аха рыжәлар хдырра иацәыхарамызт. Уырт ршьа-рыда, рыказшьа, рылеишәа, рытеитыпш, рыламыс, рыуағишьа ала иышапсыуаз иығәғәза иаапшыуан.

Апсыуаа, 1453 ашықәсан Фәтих Султан Мехмет иыигаз атәылахь иымцакәа иышаанымхаз иахбо халагейт. Апсыуаа рыхьзқәа Тыркәтәалан еихарак Иавуз Селим иыхааны 1512 ашықәсан аштахь иахпылоит. Қануни Султан Сулейман иыхаан раха лабәба иыубойт. Рапхьазатәи иыпхәыс дапсыуан, «Махидевран» лыхьзын. Уыи лышьтахь иааигаз иыпхәыс Рохана «Хәррем Султан» ыи ларей реимақрақәа атоурых ианыуп, лара дышапсыуаз еипш ахәынтқар иывезирцәа «иышьтахь иааиуа ауаа» реиха хьзы змаз шапсыуааз хбойт.

Аха IV Мурағ иыхаан иыцаушьаша ақара иырацәоп апсыуаа рыхьз-рыпшәа, арыи атәылақны, еихаракгғы арра аган ала. Рапхьа Мелеқ Ахмет Пашья дынаргыланы харыхәапшыуазар, Евлыиа Челеби иеипш ашәкығәа, Абаза Мехмет Пашья, Абаза Хасан Пашья, Абаза Хәсеин Пашья реипш ар дыуқәа рыпхьазацәа Османлыаа римператорра дыузза ахәақәа рымпытакыны, афыртын еипш иықәдыргыжыуа иықәын.

1839-1924 шықәсақәа рыбжьара акәзар Апснаа атыркәа иыхадара ахақынтә атыхәақынза иалатцәаны иықан. Иықан, аха дара рхатәи пхьстазаара азы акәын иызықаз. Уырт рыпсадгғыл иацәыхаран, рхатә милағ бзыиабара иацәыхаран хазхәарым аха, рыпсадгғылыи, рыбызшәеи, ркултура зынза иацәыхаран. Рыпхьыи рытацәеи ракәын гәырғас иырымаз. Уыи ғыпхьыңхәас иырытатәума? Сыздырам.

Аха иыздыруа акы зацәыкоуп, уыигғы хажәлар Амхәцырра дыу ашьтахь, ахьаа бәбәа, апхастә баапсы анроуп ауп иыхтәауа ианалага, уыбрыи ашьтахь акыр аамта аныиас

ауп рыжэлар хдырра аныргэалашэа. 1908 шықәсазы иеиҕе-кааз «Черқьес Теавун Цемыиети» зыхъыз аидгылар алоуп ажэлар лахъыххо ианалага.

Арыи ҕашьатэзам, иызбанзар уаанза атырқәцәагы рыжэлар хдырра уыскан ауп ианеилыркаа. Уаанза зеггы «Османлы Импараторлыу» зыхъыз ахэынтқарра дыу адин «Амсылманра» акэын иеидызкылоз. Арыи ахэынтқарра иалаз азэымзар азэы иыжэлар дашьтамызт, иыдин акэын дызышьтаз. Османлы иыхэынтқарра иалахэыз адин аган ала иеишьцэаны иыпъхъазан, уыи азыхэан иеиуеиҕшым амилатқәа ара диынк ахъыз аҕақа рыееидкыланы иышықаз. Аха, нас аамтала арыи азымхао иықалейт. Атырқәа жэлар фыхейт. Уырт аңфыха агырт ажэларқәагы фыхейт. Ажэак ала, Аҕысуа-Захэыуа жэларқәа зырфыхаз абарт атырқәа жэлар рфыхароуп.

Ахарыцхарасиықалаз, ахэынтқаррадыуқәахыпъхъазарала иеихау ауаа, атэыла хара иахтэыуп, ахэнтқаррагы хара иахтэыуп зхэаз ажэларқәа, агырт иымачыу ажэларқәа рзыхэан: «Уырт ҕе ҕарантэ иаанит, иымхаҕырууп»,– рхэейт. Насгы дара иыреиуам ажэларқәа рыфыхара рцэымыҕыхейт. Арыи иаанагооз асимилиация кататэуп акэын. Нас иалаган, зеггы иырзеиҕш зинқәа агырт ажэларқәа ркынтэ акакала иырымырхыит. Хыпъхъазарала иырацэо ажэлар иырылауцар акэын, арыигъ ҕашьатэзам адунеи жэларқәа зегы иыкартаз акы акэын.

Аха аамта аҕаҕсахуан, уышьта адемократиа хэагы акы ықан, Аҕысуа-Захэыуа жэларқәа рентелигентцэа, рҕар уыбрыи иқаныкэар акэын. Убасгы катцейт. Саргы сызхаану «Аҕысуа Дернеқь» аҕысуаа реизарта, реидгыла убас ала 1967 ашықәсан иышьақәгылейт. Абрыи ашықәса инаркны иахъанза иыиасыз аамта, ахтыскәа пъхъақа срыла-цэажэойт. Уырт аасырпъшыуейт 1966 шықәсантэ Омар

иыпъстазаара даналтц 2001 шықәсанза «Омарыи сарей 35 шықәса» хэа ахы змаоу адакьақәа рҕы. Нас Омар иышьтахъ иахъанза иыиасыз аамтагы «Омар Иышьтахъ» хэа хык змоу антдамтақәа рҕы пьытк сырзаатгылар стахыуп.

Аха, ара зеггы рапъхъа аҕысуаа атырқәцәа рапъхъа, арыи атэылаҕы иынхаоз ажэларқәеи дарей реизықазашья шықаз атэы сазаатгылар стахыуп. Иызбанзар, арыи Омар иықымтақәа реилкааразгы иатахыуп. Арт аамтақәа хпъаны иахшар халшоит:

- 1- Византиаа рыхааны,
- 2- Ажэйтэ Бырзенцэа рыхааны,
- 3- Ахьетаа рыхааны,

Византиаа рыхааны аҕысуаа рытагылазаашья Аҕс-ны зеггы иырдыруейт, араа азбахэ аҕарауаа ракэым, ажэларгы иырдыруейт. Жустиниан[Иустиниан–Н.Л] иыхааны иынаркны Аҕысуа Хэынтқарра ашықаргылар ианалага нахыс, иахъанза атэы дыруп азыхэан, арыи уыи ақара салацэажэар стахым. Аха, ажэйтэ Бырзенааи Ахьетаа раамта пьытк сырзаатгылар стахыуп. Иызбанзар, арыи ауыс Омар Беигэаа иырфэиамтақәа зеггы рҕы иахпъылоит.

Хэхаапъшып, Колхидааи ажэйтэ Бырзенцэеи реизықазашья, реимадара. Аха арыи ханахэаҕшыуа харцэы-харазароуп ақыртэуа хытхыртақәа. Иызбан, даараза хдырқашьойт. Уыи амш ала хара хэхаапъшып дара абыр-зенцэа рхытхыртақәа.

Абырзен Мифология Колхидаа рзы «Амражэлара» хэа тақы змаз, дара рыбызшэала «Хелиосаа» хэа рархэоон.

Иышдыру еиҕш «Гаиа» Адгылыи «Ураныс» Ажэоаныи еибанган, «Хьпъер», «Тхеиа» хэа шыҕа рыхшейт. Уыртгыи х-оык рыхшейт. Уырт иырыхъзын Еос «Шаргы», Хелиос «Мра», Селене «Мза». Хелиос «Мра» иыхшейт пъ-шьоык ахшара. Уырт иырыхъзын; Қьрке, Ает, Пъасыпъхэе, Пъерсе. Ает,

пъхаки пъакыи иыман. Иыпъха Медеа, иыпъа Апъсырт иакэын.

Пъасыпъха лакэзар, Гирит ах Минос дыиыман. Уыигъ иылыхшеит Ариаднеи Фадра хэа ыыцъа апъхацэа. Пъерсе иыхшара затэы Хэкате лыхъзын.

Ает Колхидаа рах иакэын, Акэа дынхон. Аргонотаа [Аргонавта – Н.Л.] ахътэы уасцэа ргарц ианааи, уырт иырылаз ащешъцэа Қасторыи Поллукъсыи рыхъз чыда амшала Акэа «Диоскуриа» шахъзыз ззымдыруа иыкада? Уыи башоуп хазхэарыу? Араа Акэа иахъагыи иаапъшыуеит арт рыхъз зныу апъара фырпыкэа.

Абраа җазнык хажэапъшыр сҗахыуп «Амражэлар» хэа иызышьтао «Хериосаа» рабыипъара. Арыи ахыжэлара азэазэала цкъа хрыхэапъшып.

Хълиосаа (Амражэлар, Мранаа)

Гаиа (Адгъыл) – Уранус (Ажэоан)

Хипер (Хьпъыр) Тхеиа (Тха)

Хипер (Хьпъыр)- Тхеиа (Тха)

|

Еос «Шарпъы» Хилиос «Амра-Мран» Селене «Амза-Мзан»

|

|

Қыркэ Ает «Хаиыт» Пъасыпъхае Пъерсе

|||

Медеиа Апъсырт Ариадне Фадра Хэкате

Абырзенцэа «Хълиосаа»(Хериосаа) хэа зызбахэ рхэаоз арыи «Ахы» уаа Беигэаа Омар иыпъшэма Кэарчыиа Шъаиан лхэашъала «Хыжэлара» рабдыу «Хипер» Апъсыуаа

рыхэашъала «Хь-пъыр» иыхъыз ианагоит «Иахыпъыруа ауаџ» хэа. Арыи хыхъ иаххапъыруа ахыуаџ иыпъацэа Еос «Шарпъы», Хълиос «Амра» (арыи иыхъз Маикоптэыи ахахэ афы «Мран» хэа иануп). Уыи иахъшыа Селене «Амза» гыи иырыхшаз иарбоуп азэазэала ажэйтэ Бырзен мифологияфы, аха уырт уажэы араа рылацэажэара атахым.

Аха, сара араа хэычык Хълиос «Мран» иыхшаз ауаа сырылацэажэар сҗахыуп.

Қыркэ, Ает «Хаиыт», Пъасыпъхае, Пъерсе зыхъзыз ахаф-сахъакэа.

Қыркэ (Сигсе) лара анцэана хэагыи дыпъхъазуоп, Одисеус иызку ашымтақарфы лызбахэ рацэаны иырхэоит. Қолхис ах Ает «Хаиыт»ыи Гърит ах Минос иыпъхэыс Пъасыпъхае рахъшыа лоуп. Одисеусыи ларей бзыиа ианейбаба, ианейбага «Рома» драуыит рхэоит. Иырхэоит Ромаа рыханы «Цъапъа Църцъа» дынхауон хэа. Лара Қъбеле дышылзааигэаз зхэогыи рацэуоп. Апъсабара, ашэарах, абереқетра, азхара дақэиытыуп, дырхылапъшыџуоп. Апъсабара ашэарах, Абереқетра, азхара дақэиытыуп, дырхылапъшыџуоп зхэаогыи ыкауоп. Арыи анцэана латин жэларқэа симвалс дырыман.

Ает «Хаиыт» иакэзар, рапъхъа Қоринтос ахра иыхеит [җаитцеит–Н.Л.]. Нас Амшын Еикэа апъшахэафы Кавказ шъақэа рытцыхэафы иыказ Қолхис атэыла ахыс даман. Иара Қыркэи Минос иыпъхэыс Пъасыпъхае «Пъсыпъха-Пъсыуапъха» рашъа иакэын, Медеиа Апъсыртыи раб Ает иакэын. Иызлархэауа ала Фриқсос иахъша Хелле амтцэыџжэақэа змаз ахътэы тыгъ иакэтэаны иыбналарц иышыпъыруаз Қолхис иынеыин уаа рөыртцэахыит, атыгъ анцэа Зеус иыхатыразы иышыны ахътэы уасцэа Хаиыт хамтас иыртеит. Хаиытгыи уыи анцэа Арес иыхъзала абнафы иыпъшыаз ацъ цлак афы иыкнаихаит, нас иахъчааит хэа аандагыи гэылшьапък иыртеит.

Нас Иасон арыи ахтәы уасцәа иыгарц Аргоноҭаа [Аргонатаа– Н.Л.] иыманы Қолхида данааи акыр ҫабаа иыбеит. Хаиыт иыпҭха Медеиа лыцхыраарала ахтәы уасцәа иыманы бзыиа иыибоз ах иыпҭха Медеиагь дыиманы дышцооз лашья Апҭсырт дрыхьзеит. Аха Медеиажә лашья дышыны амшын дыталыжьыит. Хаиыт рыцха ипҭа иыбаоқәа ськәшәоит хәа дышаҫыиз иахрагьы иыцәцеит. Нас Медеиа ахәаа нырцә Бырзентәыла ауама лыхылганы данхынхәы ҫазнык лаб дыицыхрааны ахра дахалыртәеит.

Җасыпҭхае: Ает «Хаиыт»ыи Қыркәи рахьша Җасыпҭха (Җасыпҭха, Апҭсыуа-пҭха) Җриҭ ах Минос иыпҭхәыс лакәын. Арыигьы Медеиа леипҭш амазақәа дырықәымчын. Аха, рыцхарас иыкалас бзыиабара хәымгак дақәшәеит. Посеидон ах Минос хамтас иыиҭаз ацәыи ларей бзыиа иеибабон азы, ларгьы Минаҭорос хәа цәык лыхышеит. Лыпҭхацәа Ариадней Фадраи роуп. Ариадне лыпҭышзара иеилахаз Дионисос дыпҭаны Олимпос дышыигоз, хамтас ахтәы гәыргьын шлыиҭаз, уыи агәыргьын ажәван аҫы иышыиатцәахыз атәы зхәао ажәабжьқәа ажәытә Бырзен мифологияҫы иырацәаны иыкоуп. Җасыпҭхагьы лыпҭха Фадрагь Җхесус Атина ахыс данахаз [данахагылаз–Н.Л.] иыпҭхәыс арыи лакәын рхәыит. Җерсе: Қыркәи, Хаиыҭыи, Җасыпҭхаи рашья Җерсе Аҫтериа пҭхәсыс дыигеит. Нас Хәқәте хәа пҭхак дроуыит. Арыи Хәқәте Олимпос иытәао анцәақәа иырызку ажәабжьқәа ҫыарамзар ҫыара дырылам. Даараза иыссыирыу арыи анцәана лымазақәагьы уыс иыссыирын.

Ефестә Артемис зынза дылеипҭшын рхәоит. Хәқәте Амра уаа «Ахьыжәлара» дреиуан атитанцәа дырзааигәан. Хәқәте ашәаҫыҫаҫаҫ еипҭш ацивилизация аган алагьы даараза иыхаракыз анцәанақәа дыреиуан. Арыи лыхьз-лыпҭшаа Абырзен мифология нас оуп ианалала аха, Ромаа уыи дырдыруан Хәқәте лыхьз-лыпҭша уыи атәыла «Italya»

иахыцәахьан «Ахьы пҭышра змаз азҭаб» хәа иылышьтан, Диане леипҭш дызҭабын, дыпҭхәысны, амза данцәахәны дырыпҭхьазон, уыи амш ала лара даазырыпҭшыуаз ашана хәыцқәа рыман.

Уажәы араа «Хьлиос-Мран» иыхшара рызбахә анаххәа иаргьы пҭытқ хәаиылацәажәап.

Хелиос »Хьлиос» «Амра» ма «Мран» атитанқәа рыжәла даиыуан аха Олимпостә анцәақәа дырылапҭхьазамызт. Уыи иыхьз ҫыдала иырхәауон. Уыи Аполлон дыиеипҭшымкәа хазы нцәаны хазы мчны дықан. Иара дымран, дымшынын, океаны (Oceanus) Җхеттуси иырыхшаз Җерсеус пҭхәысыс дыигеит. Пҭышьоык ахшара иоуыит. Иыхшаз зегьы хазы-хазы митәык зылшаоз зҭеипҭшымқәа хазыз уаақәаны иыкалеит. Амазақәа зымпыцакыз Анцәана хәа иыпҭхьазаз Қыркәе, Қолхис ах Хаиыт «Ает», Минос иыпҭхәыс Җасыпҭхае, Ает иахра мчыла иызгаз, аха иашья иыпҭха Медеиа лынапала иыпҭсыз Җерсе. Арт зегьы ражәабжьқәа акымкәа-оҫамкәа абырзен мифологияҫы лассы-лассы иыуҭылоит.

Хелиос «Мран» даарза зымч дыуыз, цәгья иыпҭышзаз арпҭыск иакәны даадырпҭшыуан. Иыхы ахцәы амра пҭыштәы змаз, амра еипҭш иылашооз, азәы иакәны даадырпҭшыуан. Ажәытәзатәыи агәалашәарақәа иара иызкны иызлархәауала иара даара иыҫәҫәаз иыласыз арашь ҫықәа ныкәызцоз уардынк дақәтәаны иассы шыымтан шарпҭы иатцәа аамтаны иыуардын дақәтәаны Индиантәыи амқәа дықәланы ахәылпҭаз азы Окианынтә азылеи дыталаны иаапҭсаз иыҫықәа абрыи азаҫы иызәзәаны [икәабаны – Н.Л.] ҫазнык амрагыларахьынтә амраҫашәарахь амқәа дықәлауон рхәауеит. Адунеи Окианус зыхьзыу азлеи ахаҫы саанык еипҭш иықәтәуоп хәа, иызыпҭхьазоз уыскантәыи ауаа Мран уахынла амраҫашәарахь аган ала дызны шыжьымтан амрагылара аган ала иаапҭшырц оуп хәа иырыпҭхьазон.

Ажәван қара дыррақәа азҗацыпҗхьаза Мран «Хьлиос» иызгәатарыгы иейтаҗао иалагеит.

Хьлиос «Адуней Абла» хәа иышьтан, уыи зегыи збоз иакәын. Афродитыи Аресыи мазала бзыиа иышеибабазгыи иыибахьан хәа иызбахә рхәауеит. Насгыи иылашәу ауаа рыбла хызтыуа хәа дыпҗхьазан.

Иыҗалап «Ауыбла» абас иыҗоу жәабжык далиаазар.

Абарт зегыи абраа иатахыума, Беигәаа Омари арт амифологиатә уааи дарей иырзеилозыи хәа иыхәыцуа дыҗаларгыи. Сара Беигәаа Омар иыҗмтақәа аҗсышәала акыпҗхь анроулаак, иархыв даҗба-даҗбала иеилыркаауа ианалагалаак, арт зызбахә схәаз ахтысқәа Беигәаа Омар иыуысымта шаҗа иалатәао шырбаша здыруеит.

Абрыи ала иысхәарц стахыуп Аҗсны ахәақәа иахьатәыи ала хазхәцыр, арыи аҗара иыҗаракыу аҗсыуа культуура азы, ацивилизация азы Ингәырыи җҗсоуыи рыбжьара азхом азыхәоуп.

Уажә Қолхис ма Қолхидә, Аҗсны акәым хазхәарыу? Хелиос «Мран», мамзар Ает «Хәиыт», Медеиа, Аҗсыр, Аҗсны датәым хазхәарыу? Диоскәриа «Аҗәа» акәым хазхәарыу? Иахьагыи иааҗшыуеит Аҗсны диоскәыраа рыметалтә җарақәа. Абар, саргыи уырт реиуа акы афото соуыит сынтәа.

Нас уажәы хазхәыцып абарт зегыи иаанагозеи? Ауафытәыи аҗәйтәнәтә аахыс җьара дытәаны дызаанымхеит. Уыи ахәаахәтра, адгыл җыцқәа рыпҗшаара, аныҗәара, аимдаара бзыиа иызбоз ауафы иакәын, уыи амшала дгьылк дадҗахәаланы дыузыкрымызт. Насгыи арыи уыс акәын иышапҗыз ауафы аҗыц, абзыиа, иыимдыруа, иыиымбац, иыимахац аҗшаара ианакәызаалак дашьтан, асеруен «serüven-advantüre» зырхауа, аҗышәара удадқәа ахысра, иыпҗстазаара арҗышзон, иыгәы архыҗхыҗуан. Аиҗаракгыи аҗсыуаа жәйтәнәтә аахыс аимдара бзыиа иырбаон. Нартаа

раахышьтеи амҗа иықәын. Аҗыц, абзыиа, абеиа иашьтан, уырт рышьтахьгыи иауаангылах, афырхатцара иашьтаз арт ауаа иыузыкрыу, ианакәызаалак адуней еимырдаон. Хәарызхәыцып Мемлукаа, Евлыиа Челеби иышәкы иапҗхьао иыибаоит аҗсыуа еибашьцәа шаҗа тәыла фырхатцарала иалсхьао. «Ала җҗрима Абасгорум» иахәогыи уыиомыи.

Ажәйтә цивилизацияқәа рышьтаа хьыркыз иахьатәыи җырқәтәыла иықәынхоз ауааи аҗсуааи реимадара реизыҗазаашьа хәнахәаҗшлаак, аханатә аахыс иарбан аамтазаалаакгыи рышьтаа шынхаз хьоит. Османлаа, Византыиа, ажәйтә Бырзенцәа, Агрекцәа рыхааны акәзааит. Уырт рапҗхьатәыи ауаа иаххәап: Ахетәа, Қасгаа, Месопотамиаа, Шумераа ухәао иеиуеипҗшым ацивилизацияқәа рыхаангыи иышеимадаз хьоит. Арыи лабҗаба иаанарҗшыуеит археологиатә материалқәа реипҗш афольклор материалқәа, ажәлар рыҗаҗыцтә хәамтақәа, рашәақәа, рыкәашарақәа ухәао иеиуеипҗшым агангақәа рыҗы.

Хәарас иатахыузыи Аҗсуа-Захәыуа жәларқәа Ахетәа иышырзааигәаз зхәауа аҗымтақәа маҗзам. Реиҗа иыжәтәыи арыи ацивилизацияқәа реиҗыргҗшыра зыпҗы акәызтаз Беигәаа Омар иыҗмтақәа реиҗарак рҗы зызбахә хәао арыи атагылазаашьа, рацәак салалар стахым. Аха, атцарауаа реиҗарафык иышгәартәз еипҗш Аҗсыуа-Захәыуа бызшәақәа реиҗа иыззаигәаз ажәларқәа хәра җалаанза 3000-4000 шықәса рапҗхьа Анадолу «Азия хәычы» иынхаоз Ахетәа шракәыз атәы маҗк акәзаргыи салацәажәар бзыиуоп хәа сыгәы иаанагоит.

Аха, сара иыстахым Ахетәа рытоурых алацәажәара. Сара иыстахыуп иауазыи арт Ахетәа Аврупаа, Атырқәцәа, Кавказаа абрыи ажәлар арыи аҗара иыхтакны иызрымәз? Иырымән иызбанзар, аационалист политикақәа ажәларқәа рытоурых шаҗа иытауылаз аадырыпҗшырц ртахын. Ажәйтәтәыи

рабыиҗарақәа иахьадырхәалашаз җара иашьтан. Арыи аҗара иыжәйтәыз, иыбеиаз ацивилизация дасыу иара иыхы иаиырхәар, иара иыитәыушәа иааиырыпшыр иыта-хын. Ахәынтқарра дыуқәа «аимператоррақәа» хәа иызы-шьтаз жәлар рацәала иышьақәгылаз ахадарақәа зегы еидызкылоз адин мацара акәын аамтқак аан. Ахрысианра [ақырсианра – Н.Л.] Византиаа иеиуеипшыи ажәларқәа Константинопол иышаднахәалаз еипшы, амсылманрагы Астампшылтәыи ахәынтқарра иеиуеипшыи ажәларқәа аднахәалон. Османлаа иырымпыцакыз адгылқәа национал хәапшышьала уырызхәыцыр шаҗа иырацәаз шаҗа иеиуеипшыи убаон. Арт атәылақәа реихарак Кавказ жәларқәагы иынарылакны зыжәлар хдырра иашьтаз ракәымызт. Уырт асултан амсылманра аган ала иыдхәалан. Балкан иынхаооз аславқәа, арап тәылақәа рҗы иынхаоз жәлала иырапшы аха динла иымсылманыз ауаа, нас амсылманра дыртцаны дара ирыдырхәалаз Кавказаа ухәао, Османлы аимпараторра дыузза иадхәалам милац ыҗамызт. Арт амилатқәа зегы дара рыхатәы бызшәа, рылеишәа, рытасқәа, рықабзқәа, рыкультура аныкәгара Османлаа иырпшырахагамызт, аха аамтала адунеи жәларқәа җыхо ианалага атырқәагы җыхеит. Иыпшыи дара рхәынтқарра ахадара зымпыцакыз ауаа реихараҗык иыштырқәамыз еилыркааит. Нас еилыркааит Османлы иахааны атырқәа патуу шықәмызгы. Ахәынтқарра хара иахтны ахадара дара иыртәны иышпәкаларыи хәа азцаара ықәдыргылао иалагеит.

Иашатқәаны Османлы иыхааны ахтынра Апшыуа-Захәыуа жәлар рыхәсақәа рыла иыштәыз, асултанцәа зыхшаз дара шракәыз еилыркааит. Рапшыа ахәынтқарра анышьақәдыргыла аамтқәараан 7-8-җы асултанцәа рана-цәа ма рыхәсацәа тырқәан агырахь, арт рыштәхь иааз

асултанцәа рыхәса аурыс, абырзен, италиан ухәао жәларқәа иыреиуан. Ааигәатәыи ашәышықәса аан ахтынра Апшыуа-Захәыуа жәларқәа рызҗабцәа рыла иытәын.

Убас, Ахәынтқарра ахадара иахыз авезирқәа, апшыа-қәагы еихарак Апшыуа-Захәыуа жәларқәа рыла иытәын. Османлаа рыхәнтқарра Апшыуа-Захәыуа жәлар иыреиуаз ауаа ракәын хадара азыуаз ухәар мыцхарымызт. Нас иааиуан Ақыртүа, Арнавут, Сырп жәларқәа иыреиуаз ауаа-гы. Абас ахәынтқарратә ауыс чыдақәа, ахадара ауысқәа иырылаз атырқәцәа напыла иыуыпшыахәартә аҗара иымачын.

Арыи иаанарыпшыит, атырқәа националист хыдырра агырт ажәларқәа иырҗагылао, уырт кәныршыао иалагеит.

Убас аамтқак кәлеит Апшыуа-Захәыуа жәларқәа иышым-сылманымыз. Уырт ацивилизация шрымамыз, рыпшыацәа ахтынрахь иышыртәиуаз, рыхацәа шҗычцәаз рхәо иала-геит. Аҗара-апшыара шрымамыз, арт ажәларқәа шыбнауааз. Аха, уыс иышыкогы адгыл чашәкәа дара иышрымаз, атыпшы бзыиақәарҗы дара шынхоз атәы рхәао иалагеит. Убасқан оуп Апшыуа-Захәыуа жәларқәа иеиҗыркааз (1908) аидгыларагы арт азцаарақәа иырзаатгылао иалагеит. Рытәурых, рыцивилизация, рыкультура рыбызшәа тыр-цаауа иалагеит. Уысқан Мец Иззет Пшыа, Шәаныуа Феҗ-гери иеипшы атцарауаа хықәкыс ирымаз абрыи иеипшыи ауысқәа ракәын. Ажәларқәа зегы ретногенес тырцаауан. Уысқан атырқәагы хара хабдыуцәа Ахәтаа роуп. Ахәтаа тырқәшәала «Ети» рыхьзуп рхәао иалагеит. Нас арыи ауыс атәтиурк иыхааны раҗагы амч ауыит. Агырахь агер-манцәагы (анемец) хара хакәын Ахәтаа рытқар цәкәа рхәао иалагеит. Уыи моу ахәтаа бызшәа дара рыбызшәақәа рыла иыдырцәажәо иалагеит.

Мец Иззет Пшыа иышәкы «Кавказ Атәурых» захьзыу аханатә атыхәаҗынза хықәкыс иамаз абрыи атызшәа акәын.

ИараеиҳаракАдигеааиХәтааи(Хәта)дырыхцәажәон.Фетгери иакәзар, еиҳарак Қолҳидааи Абырзенцәа рымифология иалаз Кавказтә мотивқәа дырыхцәажәон. Аиаша ххәозар уыскан арт ауаа рыхы иадырхәоз аматериалқәагы уыи акара иырацәамызт. Макьана археологиятә иазкыу ажрақәа цқьа иыкамлаңыз, атырқәцәагы аврупаа [европаа–Н.Л.] рыхытцхыртақәа, рышымтақәа еитаганы ирымамызт.

Тыркәтәыла ареспублика анеиҕыркаа ашьтахь, ранбанқәа пьсахны, Аврупа тасқәа рыла ацара дырра ианалага аматериалқәа азхауа, ацабыргқәа раха иылашао иалагеит. Ахетаагы ашьшышышыхәа иызуыстацәкьо зхәауаз ацарауаа рацәахауо иалагеит. Уысканынза иыказ атеорияқәа аеыпсанахыит [реырыпсахит–Н.Л.]. Абызшәақәа рытцаара азхәит, ажәларқәа раха адемократик азинқәа роуыит. Апъсыуа-Захәыуа жәларқәагы рыпсадгьыл еилкаара раха иырылшао иалагеит. Адернеқьқәа «Аидгыларақәа» Астампъыл ада, агьырт ақалақьқәа рыҕыгы иыхыртыуа иалагеит.

Ажәак ала Беигәаа Омар иеипъш ацарауаагы рыдырра, рыхәапъшышьа, руыс қацашьа аеицанакуа иалагеит. Уаанза Кавказ жәларқәа иырызкны иытытыз ашәкықәа уыс ибашамызтгы иырыгыз иырыбзас рацәан. Беигәаа Омар атәым бызшәақәа иыдыруан азы иыхәашаз аматериалқәа еизыиго далагеит. Арт Апъсны иытытыз ашәкықәагы ацлеит. Иара иыжәлар рыгәта дыкан азы, хәтала иеизыигаз аҕаҕыцтә хәамтақәагы анацыитца уышьта иаҕъсышәа иынағаз абеиарагы иыхы иархәаны зеипъшыкам ашымтақәа тивыжыит. Иыкыпъхымгы хазыуп.

Убас ала ажәйтә цивилизацияқәа аҕызтаз ажәларқәа рыззегы, Ахетаагы нрылакны Апъсыуа жәлар рыцивилизация иадхәалаз ажәларқәа зегы дрыхцәажәеит. Уыи иыкаитцаз аетимологиятә тцаарақәа зеипъшыкам адыррақәа хнаҕеит.

Апъсыуа-Захәыуа жәларқәа рабдыуцәа Кавказ ашьхақәа рылада иылбааны Қаҕадоқиаа рыдгьлқәарахь, Фырат, Дицьле зыхьзу азлеикәа рыбжьарахь, уыи моу Асур, Қелдан, Азия хәычы, Егыпът, Сирия аҕынза иыцаны адгьылқәа рынапахы иышааргаз, иышдырхәыз атәы атоурыхыцәа раб Хередотгы иыиоуеит. Моргангы арт Кавказ-жәларқәа рықьабзқәа, рылеишәа, рытдас, рышәтатәы, рыбызшәа, рысоциалтә тагылазаашьа, рытоурых рыбафхатәра, рычапъашьа ухәа зегы рыла иеипъшыуп хәа иыоуеит.

Нас уыс акәзар, абрыи ххәар халшоит. Апъсыуа жәлар рыпсадгьл ахәаақәа иахьа Ингәырыи Пъсоуыи иырыбжьакызаргы уырт рыжәйтә цивилизация, рыуафшьа, рыкультуур, рытоурых ахәаақәа Пъсоуыи Ингәырыи иырыхысны, мрагыларахь, Қырттәыла ахәаақәа иырылсны, алада Қаҕадоқиаа, уаантә Анадолу «Азия хәычы» зегь иырхытәаны Бырзентәыла, Егыпът, Сирия ухәао иагацъара иыцаз анцәа идырып. Нас мраташәара аган ала хәхәапъшыуазар Адлер, Сочи, Анапа, Керчынза, аҕада нхытц Кавказ ашьхақәа рықынза, Рома, Тунус, Либия, Судан, ухәао уажәы иаразнак иаасгәалашом. Аха, раҕагы хара ацара халшоит. Харызхәыцып абаск жәлар. Абарт зегы ханрызхәыцлаак ҳакультууратә ахәаақәа иахьынзаназ цъашьатәзам хәа сыкоуп.

Сара хәтала абрыи ауыс салазгалаз аҕагылазаашьа хәычык салацәажәар стахуып.

Апъсыуа тацәак рҕы сиыит. Пъсыуа тасла сыраазеит. Ашколахь санцагы сааигәара иыказ, шызас иысымаз Апъсыуа-Захәыуа жәлар рҕар ракәын. Ауниверситет сталарц Астампыл санааигы реиха иысзааигәаз ауаа арт аҕъсыуаа ракәын. Уыс ианыкала Астампылгы сыпъыстазаара Апъсыуа-Захәыуа жәлар рыгәта иыиасыит. Араа иысхәар стахыуп, ашкол сантаз, еиҳаракгы ауниверситет сантаз 1970

ашықсақәа раан Ғыркәтәыла аполитикатә ҕагылазаашья, Кавказ жәларқәа рҕар дара реидгылартақәарахь рыхы дырхарц иышацхырааз. Иызбанзар, уыскан атыркәцәа рҕар реиуа гәыпҕык «Ма арыи атәыла бзыиа иыжәбароуп, мамзар шәахҕьырцны шәахьяаиз шәцароуп» хәа аслоганқәа [алозунгқәа- Н.Л.] шьтырхыуан. Арыи еихарак ақәырдтцәа рзы акәын иыззырхәауоз аха, Кавказтә амахацьыркәаггы аналарцооз рацәан. Уыиггы аҕар рыхдырра иацыхрауан. Уыи амшала Кавказаа рҕар реихарафык арахь Кавказ Культуур Дернеқьқәа зыхьзыз атыпҕқәарахь иеихаон. Нас уаа рыҕагылазаашаггы раха иытынчын, азҕабцәа ачкәынцәа алаф еибырхәон, иасны иыкәашоон, ақалақь иаланхаоз аҕаацәақәа аҕар рыфнахы рызфыртыуан. Ахәы-аҕьхь рзыкацаны, рыгәшәа кәрцон. Ажәак ала асоциалтә мотивасион [амотивация-Н.Л.] даараза иыбзыиан. Аҕьста-заара аҕар рзыхәан иыманшәланы иыкәлоон. Насггы араа раха иыдемократыз аҕагылазаашья ыкан. Аҕар пату рықәын, еихаракггы ацарадыу тцаз. Уыи амшала аҕацәа реизартақәа арыи адернеқьқәа «Аидгыларақәа» ракәын. Араа зеггы рыла ацхырагаггы роуан. Ауыс иашьтаз лассы-лассы ауыс иыбауан. Афны иыштәаз, афны. Рыҕаацәа иацәы-хараз аҕарггы рыфны иыкәзшәа рыхы рбоон. Афнрақәарахь иырыпҕьяаон. Аишәа иахадыртәон.

Агыс ашколқәа рыкәша-мыкәша иыкәз аҕацәа реид-гыларақәа аихарак аполитикатә апартиакәа иырызкын азы уаа еимақ еиҕакрақәа мацхомызт. Уахь иыцоозггы ыкан. Аха, арахьггы иаакыдылаон, иеиуеипҕшым аполитикатә хәапҕшыра змаз дҕазааит дажәызааит, араа зеггы неиуан, уыртқәа знымзар зны хадернеқьқәа рҕы аймакыс иыры-мамызт. Аха рыцхарас иыкәлаз уыбри акәхеит, аамтала агьырт ажәларқәа анца дара-дара иаанхаз Аҕьсыуа-Захәыуа жәлар дара рыбжьара ацәы рылазцо цьауку цьыртцау

иалагеит. Зны алаф рхәошәа, зны ацәы аларцаошәа, зны-зынлаггы иаахтны аймақ-аиҕак кәрцоон. Сарацәкья абарт сырханын, еихарак хашьцәа, азахәцәа аҕьсыуаа рызыхәан «Аҕьычыцәа, аҕы зҕьычуа» зхәао дыубарын. «Аҕьсыуаа Азахәцәа рытәкәа ракәын» зхәауа дыубарын, «Уырт аҕоу-рых рымам» зхәао дыубарын. Алаф рхәаошәа иага ажәа хәымгара ыкәзар иырхәао иалагеит.

Арыи ашкол сантаз раха иысычхауан аха, аунверситет салганы ауыс саналагаггы, арт ауаа арт ажәақәа иышафыц иафын. Уышьта уырт ажәа хәымгақәа анцәа иыцьшьоуп ауаа рхы иҕашәаны иырхәазуом. Абарт ажәа хәымгақәа сара сеипҕш уыи акара алаф хәара иашьцылам азәы лзыхәа иыханҕахо иалагеит. Аиашазы арт иырхәао дара иырыхьымзҕыуп аха, харггы акы кәхцар аҕахзамыи хәа сыхәыцуа салагеит. Арыи иепҕшыу аицәажәарақәа зны-зынла аҕақ аҕараггы уадафын иызбанзар харггы иахдыруа агыкәмызт. Убас ала сыжәлар, рыҕоурых, рыбызшәа, рыкульту-руа аҕааразыхәан амҕа сыкәлеит, иахьяггы уыбрыи амҕоуп сызқәыу. Атыркәа жәапҕак абас ахәыит: «Агәыла баапҕсы ауафы дыиырбеиуеит» Сарггы убас сыхьыит хәа сыкоуп. Азахәцәа сырызгәамцны аҕьсыуаа тыстаауа салагеит. Абрыи сызқәылаз амҕахәастәҕоуп сышыиқәшәаз Беигәа Омарггы.

Астампыл саанаи ашықәса 1966 ашықәс ҕафратагалан аамта акәын. Макьяна Беигәаа Омарыи сарей уыиакара хәизааигәамызт. Саб уыскан, Меҕ Чунаҕыка Иззет иыицә «Кавказаа Рҕоурых» зыхьзыз ашәкы Астампыл Чаалаиан хәа районок аҕы иытәаз Меҕмеҕ Гунеш хәа азәы иыиҕазаап. Уыиггы Саб Ферах Али Пҕашья «Кефе Аиҕабы» иыиҕмтақәеи, Хашьым Ефенди хәа Османлаа рыхәынтқарра азыхәан ауыс зуаз азәы Кавказ иазкны иырыцқәаз афымтақәа иыиҕазаап. Иызлеилыскааз ала, арт почтала ашәкықәа иырыпҕсахзаап.

Сара ауниверситет сантала саб османлы бызшәала, арапъ нбанла иыфыз абарт адокументкәа сыитәит. Меҳмет Гунешгы иадресгы сыитәит. «Абарт ганы уыбрыи иыт, уи иымоу сара сышәкыгы иымыхны иысзааг», иыхәит. Уыскан Астампыл цкәа иысыздыруамызт. Ардашьаныи Орҳаныи иырасхәит. Уыртгы хара иыхаздырам. Уи здыруа азәи дыкоуп уыбрыи дбыцхраар калап рхәит. Захәиуа адвокатк дырыманы Чапъа артәфратә школ афы сахынхооз иаит. Арыи адвокат Раҳми Туна иакәын. Акыр шықәса дысеихабын азы тырқәшәала «Раҳми Аби» хәа иасхәон. «Сашьейхабы» оуп иаанаго. Иаргыи Кавказ жәларкәа ртоурых дазфлымхан. Арыи ашәкы азбахә аниасхәа даара деигәырбәит. «Арт ашәкыкәа зеггы рыблыит, акы фба ауаа рнапәфы иыказ ада аггы аанымхейт. Саргыи саштоуп абрыи ашәкы аха, иыссыбауом. Сара бызгоит, хцаны иымаххып, нас саргыи копиак ақәтхны иысыбтар сеигәырбәит». ихәит. Иыбзыиоуп схәит. Хацан уи ауаф дахбейт, ашәкы иымаххыит. Аха ашәкы шакафы рнапы иытцтыз анцәа идырып, иеихыжә-ейкәыжә иыкан. Уыс иышыказгы иагыу дакыак ыкамызт. Хацан акопиа ақәтаххыит. Нас сара ашәкы ахата акы иылахәаны саб иызызгеит. Уыскан саб арыи ашәкы шааихәаз атәи гытк далацәажәит. Аха, иахыша лымазырканыи арыи ашәкыи, ааихәарц ф-еыкыи феуардыныкыи шақәиырзыз иымхәит. Уи зхәаз саб иахыша Наргәызел лакәын.

Нас сара афакультет саналага ашықәса арапъ нбанкәа рыла афра апъхара сцәит. Уыскан Меҗ Иззет апъсыуаа ирызкны даҗәа фымтак иыман уыиггы Раҳми Туна иакәын иызмаз. Уыбрыи сыитан; «Апъхын апъсшьара аамтаны абрыи бзейтагар иейтага». иыхәит. Саргыи апъхын ақытахь санцоз арт ашәкыкәа зеггы афныка иызгеит. Уи апъхын зеггы сырыпъхейт. Нас апъсыуаа иырызкыз афымтагы иахыатәи атырқәшәахь иыиазгеит. Аиаша схәозар, сара сакәзаргы

арыи ашәкы сауырц саб иыкаитцаз кастцоон. Арыи арапъ нбанкәа сышырыпъхәаоз еилыскааз Беигәаа Омаргыи даара иыгәи иахәит. Нас апъсыуаа бызшәала афра апъхара саналага аштахь ашышышышы хәа саргыи Кавказаа рытоурых, рыбызшәа сазфлымхәауа салагеит.

Саб ашәкы аниыста, абъыцкәа уыс еипъхытта иахыа-каз даара иыгәи иалсыит. Иызыитаз ауаф даараза дыиыз-гәамтцыит. Аха, иеибганы иехыимпъхыашәазгыи деигәыр-бәит. Нас дакыак ааиыртын уыбра ианыз адамыкәа сиырбейт. Уырт рыуакы «Папаа рыдамыз абрыиоуп», – иыхәит, саргыи аанда цәкәа ианысцәит арыи хара иахтәиуп хәа. Уи Папаа иышыртәиыз саб иыда азггы иыздырзуомызт. Иызбанзар, уышыта адамыз ныкәргоомызт. Аха сара зны сабдыу иыкәадыр, саб иашыа еихабы иыман уи аамтак азы сара иысыитәит. Саргыи Астампыл иысыманы иаазгеит. Уи акәадыр апъхәа разныла иычапъаны иыказ орнамент арыи адамыз иышеипъшыз еилыскааит. Агырт Папаа санразцаа уырт адамыз еиха шрымаз саб иысиырбаз адамыз иышеипъшыз гәастәит. Уыбрыи адамыгыи саб сыиазцааны, иысеихәаз ала хәжәла рабыипъара қадык иантцаны иытцәахны иысыман. Акыр шықәса рыштахь, сабгыи дыпъсгәышан арыи адамыз ахата гысатә Шыалуа Инал-ипъа иышәкы иышаныз збейт. Уаанза саб иыихәаз уи акара иыхасымтцазар калап, дажәит цкәа иыгәаламшәозар калап хәа сыхы иасырхәомызт аха, уи нахыс саргыи сыжәла иеиуо ауаагыи рыхы иадырхәао иыкастәит.

Саб рыцха дыиашазаарын, иыихәаз зеггы цабыргхейт. Уи дызыриашоз даҗәа дырракгыи Цабал иалцыз апъсыуаа мхацъырқәа рысыиәфы сабдыу иаб Апъснынтә иааиыз ауаа рыхыызкәа зныз асыиәфы ианын. Уыиггы саб иышыихәаз еипъш цәакәа акәын «Папаа Хусин» хәа ианын. Рыцха, хабәцәа хабдыуцәа рыжәла атоурых, рабыипъара, рдамыз

рхамыштыкәа иаазаарын. Аха, рыцхарас иыказ сара ианы-сымтар, агьырт сашьцәа хәычын азы иызны иыцар каларын. Иызхысхәауа дызуыстзаалакгы азә зегы рапъхә иара иытоурых аныитцароуп. Убас ала, суыс анаџс аамтак соуцыпъхәза апъсыуа бызшәа, апъсыуа тоурых иаматәахәыу ауысқәа напы рзыскыуа салагеит.

Қопъсырген Орханыи, Абгынба Ардашьаныи сарей ханџыцәаз аамтакәа раангы баша аамта ххагомыт. Уыскан Анкара иытыцуаз Иззет Аидемир хәа захәыуак иытыиыжуаз «Қафқасиа Дергиси» зыхъыз журналык ағы хәхџык иеитәхгаз апъсыуа жәапъкақәа ианыртцо иалагеит. Уыскан сара сыхъз «Папа» хәа, Орхан иыхъз «Қопъсырген» Ардашьангыи «Абганба» хәа ианахтеит, атцара хтан азы пъырхагак хәуыр хәа хшәон, иызбанзар макъана уи акара азинқәа хамамызт.

Уажәы хәиасыр стахыуп «Апъсыуа Дернеқъ» еиқәаара аамтан апъсыуаи сарей хәшеибадырыз атәы ахь. Иышысхәаз еипъш 1966 ашықәсан еаџраґагалан Астампыл санааи сызтаз ашкол ағы шықәсык ауниверситет хталарц хәехархиыауан азы, ашкол акынтә уи акара адәахыи адылтразыхәан азин хамамызт. Аха уысгыи иессы мчыбжь асабша аены апъсшьарамш хәа азин хаман. Уыскан иаразнак сабдыу иыганала саншьак дыкан, сышкол азааигәара. Едипъ Ақалын иыхъзын, д-Быгбан. Уи саншьаиоуп Қопъсырген Орханыи, Абгынба Ардашьаныи сзырдырыз. Сара апъсышәала аџра апъхәара Ардашьан иыкынтә иыстцеит. Орхан дашәыуан азы Ардашьан дсыцыхрааит. Уышьта ашьшьыхәа пъсышәала ашәкықәа сырыпъхәао салагеит.

Уыбрыи аамта 1966 ашықәсакәын хәа сыкоуп. Истамбул-Қарақои «Иуқсеққалдырым» зырхәао атыпъ ағы апъсыуаа иырхәаахәтыз тыпък ыкан уаа дернеқътас рыхи иадырхон. Саншьа уыбра сыигалоон зны-зынла. Араа еиқә-

рак уыскан Астампыл иынхаоз, зуыс зхәыс бзыиаз ауаа нагақәа иыхъеизауоз тыпък акәын. Арт ахацәа иаакәым-тцакәа адернеқъ азбахә акәын тызшәас иырымаз, аиаша аххәозар азахәцәа рыцәгъа анырхәаозгыи маумызт. Ажәак ала апъсыуааи азахәцәеи тызык ағы иышымааибыуаз еилыскааит. Арыи зыхъыз проблемақәа ыкан аха еиқарак «Дасыу иара иыџны дыказ. Уыскан аиашара раха иеиџны иаххоит, мамзар хәгәы еибанхархоит», – хәа иыхәыцуан аихабацәа.

Сара арт абыргцәа анызбаз аамтан Бир-иыпъа Иашар хәа ажәыт депутатк дыкан, Мысырлы-иыпъа Шерафеттин, Гечба Зыиа Иылдырымгеч «Гечба Гәындыуз иаб», Ажыба Цъемал Қаиалар «Ажыба Хәққы иаб иашья», Ацәышба Ибрахим Цъеишақар «Атаи Цъеишақар иаб», Беигәаа Сабрыи Андер, Баркан-иыпъа Митхәт Берқан, Арыџтаа Етхем Арутан иеипъш ауаа нагақәа уыскан азахәцәа иырылтңыи апъсыуаа рзы хазы аидгылартак шықәдыргылан иыкан. Уыбри анышықәдыргылаооз аамтазы Беигәаа Омаргыи уырт дрыцыхрааит. Адернеқъ ашықәыргыларазы иатәхыз амаатәахәқәа аџрақәа иара иыкаитцеит. Аха иара иыхъз абрыи аидгылара шықәзыргылаз ауаа хәа рыхъз хьаныу атыпъағы ианыиымтцеит.

Уи аамтазы иытырқәам жәларык дара рыхъз ала адернеқъ ахтразы хәа азыин рымамызт. Апъсыуаа рыдернеқъ ахыыз ахызтазгыи Беигәаа Омар иуоп. Уыскантәыи азакуанқәа бзыиа иыздыруз Беигәаа Омар аидгылара ахыыз «Қафқас-Абхәзия Киултиур Дернеи» хәа ахыитцеит. Арыи ахыыз ахәынтқарра официаллагыи иақәшахәтхарц ианразтаа, мап ацәыркыит. Азинқәа рыганала арс аидгылар хыыз шәызныкәгазом рхәеит. Иызбанзар, атырқәа иыда дәәа жәларык рыхъз ала аидгылара аиқәааразы азин шәымам рхәеит. Аха Беигәаа Омар мап азыикыит

«Арыи жэлари хыыззам, дгыл хызыуп иыхэеит» уыртгыи уаха агырызымхэеит. Абас ауадафракэа рыла иеифыркааз аидгылара рыцхарас иамаз хара аҕсыуаа дара рхата иыша-тахызтэҕа иахьадымгылооз акэын.

Арыи аидгылара официалла ианышыаҕыла ауаа хьеизаша тыҕк рыгхеит. Уыскан арт аиҕабацэа убас ирызбеит; «Ма 20-30 ык ракара ауаа хьеизаша тыҕк ааххэап, арыи атыҕ хара хахатэ ҕарала иааххэап, ажэлар адгылар, ацхыраара хартар зеипшыкам, аха иадымгылар, уыскан иахтыиып, дасу иадыитцаз аҕара шытахька ииыгап» – рхэеит. Убас хыхь зыхьз схээз ауаа реипш даеа гыпшк рҕара алатцаны атыҕ аархэеит, ажэлар рызфыртыит, ыынтэ, хынтэ, ҕышынтэ аха иыруылаакгыи аҕсыуаа арыи ауыс иадгылартэ иырызкамцеит. Аҕарала ацыхраара акэым, иыцаны атыҕыи рбар ртахымхеит. Саншыа Адем Ақалын'иы сарей араа ханней арт аиҕабацэа даараза рылахь шейкэыз аабейт. Дара-дара еизаон, дара иырхээз дара иазызыры-уан, ауниверситет иытаз афар реиуа ҕытшк рыда ас еизартак хьаас иызмаз азэгы дыкамызт. Иыкаларын арт ауаа ҕытшк иышэауозар ма уышты аҕсыуара агэха рымкыуазар.

Уыс акэ, арс акэ арт аиҕабацэа рыгэахы ҕнацэеит арыи ауыс, атыхэтан иаархээз атыҕ ртыит, аҕарагыи шытахька иырыртеит. Атыҕ атыирагыи азхомызт уышты, уыи аҕсыуаа рызыхэа иышыақэдыргылаз аидгылара закуанла иыхырфар акэын. Шака удафрала иыхыргыз рымдыруаи ас иаразнак афара рыгэи иазымычхаит. Уыскан Арыафтаа Етхем Арудан, даеа шықэсык иыхтызааит хэа иахьшыаҕа адвокат Таҕшы-иыҕа Ергэын Таҕшыын иызфыитын, уыштыца еизганы шықэсыкгыи уара уахылаҕш иыхэеит. Таҕшы-иыҕа Ергэын ианшыа иажэа дахымҕеит. Даеа шықэсык аҕсыуаа реидгылара ахыз ала иеиуеипшым атыҕқарфы аизара

иафын. Аха ажэлар сыгэанала акалашэа иыкоп. Уаанза адернекь ахыказгыи хьаас иызкым ауаа шықэсык ала зны закэанла иыкататэыз аизара аныкала зегыи еизан азцаара ықэдыргылеит. «Адернекь хахтыит шэхэеит, атыҕ ааххэеит шхэеит, атыҕ нас иахтыиыит шэхэеит, нас иабакаоу арыи аҕара?» рыхэеит. Аҕара дара иырырташэа.

Иыкалаз, иышыкалаз зегыи арыи еиызкааз аиҕабацэа иыкэгылан иырхэеит, аха иыхазцаз дыкалеит. Иыхазымцаз дыкалеит. Уышты арыи аидгылара афара ада ҕсыхэа шамамызт ааҕшыит.

Уыскан саргыи сақан абрыи аизарафы иахьеипш иысгэалашэоит. Мысырлы-иыҕа Шьереф Терим дыкэгылан еазнык ажэлар дырыхэеит. «Арыи даеа шықэсык иыказааит абааҕсқэа шака удафрала еифахкааз жэдыруеит, ҕхьака иааиуа хэфар рыцхауп, шэааи алхракэа хахцап, шэаргыи шэадгыл», – иыхэеит. Аха уыскан иыкэгыланы азцаара казцоозгыи, агырт иызырыуазгыи азэымзар азэи ауыс рыдыркылар ртахымхеит. Арыи сара даара сыгыи снархыит. Уаа иеизаз зегыи сыреитцбын насгыи, уыскан иахьеипш, уыс ахэса ыкэгыланы иыцэажэомызт. Ацэажэаракэым ас аизарақарахыгы иынеизомызт. Уыи аены аизарафы сара сыда даеа зыабык дықан агырахь зегыи хацэан. Сара адэахыи саадылцын Қоҕсырген Орханыи Ардашыан саанда рызфыстыит. Уыскан хара аҕсышэала афара аҕхьара иахцахьан Аҕсныи хареи ашэҕыгыи хабжьан. Уыи аамтазы иыказ афаргыи хазы казшыақэак рыман, хара хахгэыҕ зтахымыз афаргыи ықан, уырт раха акэашара ахэмарра иашьтаз, раха зыхы харакыны иызбаоз ачкэынцэа ракэын. Азҕабцэа уысгыи ас еизарақарахь иаауамыз аха ант ачкэынцэа иырыцны аимдара, акэашара, акеф ахыказ зехьынцэара иыцаон. Ажэак ала дарей хареи казшыалагыи, хэицшыалагыи хэикэшэомызт. Хара хэбызшэа хэҕсадгыл

апроблемақәа хрышьтан, дара аҕсыуара ҕырбара мацара ҕышыаны уыи иашытан. Дара хара харгәаҕхомызт, харггы дара. Хара Аҕсны ашәҕыкәа хабжыан, Аҕсны абзыйара, аҕышзара, аҕсадгьыл халацәажәон азы «Акоммунистцәа» хәа иыхашытан. Уыбра хәхенеуазггы ртахымызт, хара хамш ала адернекь хырҕархәа иышәон. Уыскан хара хазҕы зтахыз Беигәаа Омарыи, Ашамба Орханыи рыда азәггы ыҕамызт. Ауаа иыртахыз уыбрыи акәын; «Хара азәи дахаламкысааит, харггы азәи хәиылмкысааит» ажәакала «азыи асапыныи халамкыскәа ханапы хазәзәап» хәа акәын иышыҕаз.

Адернекь анеиҕыркаа Омарыи сарей акультыуратә уыскәа хара иыхадыртеит аха акультура уыскәа ханрылацәажәлаак иышәаны иыҕысуан. Абартқәа рымшала Беигәаа Омар иара иышыақәиыргылаз адернекь ахь иара дымцао далагеит, иыгәи кахаит. Омар иыиҳәао руыс ахь иауамызт, иыҕқәаггы зынза иырзеилкаауамызт. Уыи амшала баша аамта иыцәцар атцкыс харантә иыуыс ҕаитцаон. Аха хара хәҕыан азы хгәи еибафон. Уыбрыи аизараҕы ацәажәара анынцәа алхрақәархь иыиасыит. Ауаа зеггы ҕытк дара дара иеицәажәааит хәа 15 минутк рыртеит. Сарггы уыбрыи аамта иаалырҕкыаны Ардашыан сыиыҳәеит. «Уара алхрақәа уалала, Орханыи сарей хәуыцыхрауеит». схәеит. Иарггы дақәшахатхеит. Аамта анааи ахызқәа рыҕуа иалагеит. Сарггы Ардашыан иыхыз схәеит. Иаразнак иыхыз аҕәи ианыртеит. Аха Мысылы-иыҕа Шьереф Терим арыи даара иыицәымыҕххеит. Нас иаанда иыҕаз ҕауку рылымха акы таиырсыит. Иыиҳәаз анцәа иыдырып. Ажәлар раҕхәа ҕыҕа-хыи иыхәйт-хәйтүа иалагеит. Нас Ардашыан иыхыз анырхыит. Арыи сара даара саргәамтцыит. Уыскан Бганаа иыреуаз азәи дыҕамызт аизараҕы, дыҕазар хәҕеи мышха атышәа алцуан. Нас сара саагылан ажәа стаххеит.

Ажәа сыртеит. «Арыи иыҕалаз ауыс ееым, ажәлар раҕхәа иыхәйт-хәйтны арыи арҕыс иыхыыз аныхра иаанагозыи? Хәаыза гхак иымазар харггы иахдырып зеггы рыгәта иышәхәа!» схәеит. Уыскан аҕар амца хәцрамзиыиз, уыбас сықәгыланы иысхәаз анцәа идырып. Мысырлы иыҕаггы иыиҳәара иыҕамхәауа. Иыхыз занырхыз атәи иымхәар амуа дааҕалеит. Иаразнак иеилкаахеит. Иысымдыруазиыиз. Сыгәи иаанагазоуп иарггы иыиҳәаз. «Арт аҕар Аҕсныи дарей ашәҕы рыбжәоуп, уырт акоммунистцәа анцәа иысыумырбан. Сыҕсадгьыл ҕанаат кәадазарггыи арыи арижим иатцакы ауаа саахәны срыхәаҕшыуам» – иыҳәеит. Уыи аныиҳәа сара рахаггы сыҕезкыит. «Аҕсны асалам шәҕы зыбжәао сарггы сырылоуп. Беигәаа Омарггыи, Ашамба Орханггыи уаха шаҕаҕы уажәи иысгәалашәом. Уыс акәзар арыи иышәхәао зегы халанакуеит. Хәҕсадгьыл агәхәаа хамкыуазар ара иахуысузиыи?» – схәеит. Иеизаз аиҳабәцәа реиҳараоҕк гәык ала рнапы еинырҕкыан, иаразнак ртыҕ аҕынтә иыгылан саанда иааит. Ардашыан иыхыз еазнык иырҕыит, аха сара сыхызггыи анырымцар рымуа иалагеит. Сара уыскан ауыс салан, уыс аамта рацәа сымамызт. Иага мап ацәыскызарггыи иырымуызеит. «Хара иахтахыу бара беиҕш ахшыҕ змао, ажәа зҕао, згәи былуа аҕар роуп» – рхәеит. Сарггы сыҕамзиыиз акыу ҕыысшәзаап уыскан. Аиҳабыра салалейт. Аха уыи аены даеа зҕабык дыҕан сымхәазыи. Сара сыштахь уыи азҕабггы дықәгылан дыцәажәеит. Даара иыҕышзаз тыҕхак лакәын. Лаура лытбаара, лхы лыҕы уахылыхәаҕшыуа уылеилахартә дыҕан. Уыиҕы даара иыбзиыианы дыцәажәеит. Зыхшыҕ царыз, зажәа кәышыз арыи атыҕаҕы иаразнак аиҳабыра далартейт. Нас ахацәа реиуа ҕыҕа-хыи алырхыит. Уыи аены адернекь «Аидгылара» хырҕарц иеизаз ауаа, даеа шыанск рхы иадырхәар ртаххеит.

Абас ала саргы, аныи Аигыпъха азъабгыи аиџабыра халалеит. Лара дадвокатын. Аигыпъхан, лан ды Папапъхан, аиџабысгыи арракынтэ пъысшьара ииыасыз азэы далырхыит. Нас ажэлар иеицырдыруз џыцьа хџык аиџабацэагыи налырхын ауыс ааџадырцеит.

Иыџаџахуаз аханатэ «Апъсыуа Аидгылара» џазнык еиџаџаар акэын. Уыи ашықасан иалырхыз арт 7-џык ауаа иырылдыршаз амч аиаша хџэозар иымачымхеит. Зегыи иыџалшооз ала, арыи џайдгылара гэык ала џацыхрааит. Зегь рапъхья ажэлар хьеизаша хыбрак џагын. Заанатц иаархээз атыпъ ртыиын зегыи иалартцаз апъара штыхъка иыргахъан. Анахь апъара џамамызт. Арахь атыпъ џамамызт. Амазара змазгыи рыгэы каџан арыи еидгылара уыи аамџан иацэыџарахеит. Аха иассы мычыбжь џаизаны иыџаџдарыи џэа џаицэаџэон. џахьеизаша тыпъкгыи џамамызт. Анаа-араа шаџхэоз, къырала тыпъ хэычык џапъшаан уаа џаизао џалагеит. Нас пъара пъытк џаџэшэарц Хьецыиа Нецъатыи арыи адвокат тыпъџа Аигыпъџа Ламиа Германияџа иыџашьтыит. Уаа мызкы иынхеит, уаа иынхоз апъсыуаа пъшааны ацхырара рџаххеит. Ажэларгыи даара гэык ала иырыцхрааит, иыцгэгамкэагыи пъарақэак еизыргеит. Абас ала рапъхьяза адгъыл ааџхэеит. Нас адгъыл тыины Кадықои тыпъ хэычык аархэеит. Уыи саргыи сырыланы гэыпъџык ауаа џаџагылеит. Раџа иеиџыуу иыдыу атыпъ џагыуп аџхэеит. Нас Ацэыиба Цыиџан тыпък ыибан сара сызџытыит. Атыпъ сиырбеит. Арыи атыпъ даџа пъара маџк аџахын, аха даараза иыбзыиан. Иахья зегыи иырдыруа «Апъсыуа Дернекъ» атыпъ, аныи Кадықои иыџаз атыпъ тыины арыи дааџарахэеит. Хыбрак анџау ашьџахь шыџа џакультыуратэ уысқэа џарылаго џалагеит. Абасала дернекъык џауыит. Арыи анџау ашьџахь оуп тынчла џауысқэа мџапъаџго џаналага.

Абраа џазнык, џапъсыуаа рыпъсадгъыл анџытц, рыпъстазаара шыџаз атэы иааркъаџны салацэаџэар сџахыуп.

Арыи гэыпъцэагахозаргыи џынтэ-хынтэ џахэапъшны џаз-хэыцроуп. Сара араа џыдала Тырқэтэыла иыџао апъсыуаа рыпъенцъыр аџынтэ саџэапъшыр сџахыуп.

1-Фаџих Сулџан Меџмет Константинопол аныига ашьџахь иышдыру еипъш, иыџбақэа Амшын Еиқэа иыхыитџан, Кавказ апъшаџэаџы иынхоз Геневицаа [Генуезаа–Н.Л.] зегыи ықэыи-цеит. Уаа иыџаз атэылақэа иынапаџы иааигеит. Аха уыи еиџарак ақъаад ианыланы иаанхеит. Макъана арт ажэлар инапы аџаџа аагара уыс цэџья иылымшацыз.

2-Арыи аамышџахь Иавуз Сулџан Селим иыџааны Османлаа Кавказ жэларқэа раџа иырзааигэаџао иалагеит. Иызбанзар, Иавуз Селим Трбзон еиџабыс даман азы иыкэша-мыкэша идыруан. Насгыи иыпъхэыс Кымаа дыртыпъџан. Иабхэаарахь иыцаоз асулџан Кавказынтэ дыиасны дыцаон. Арахь Егыпът Османлаа рнапыахь иыргахъан. Ачеркесс Мемлукцэеи дарей баапъсыла иеибашьхъан. Уыи ашьџахь дара-дара раџа иеибадыруа иалагеит.

3- Селим иышџахь пъсыуаа Османлаа ртэылаџы абас акэын иышаџпъылаз. Селим иышџахь иысулџанџаз Қануныи Сулџан Сулеимангыи рапъхьатэыи иыпъхэыс дапъсыуан. Иывезирқэа реџараџык захэыуан аха, иыпъашьақэа рапъхья иыгылаз дапъсыуан. Маџидевран лыхъзын рапъхьазатэыи иыпъхэыс уыи лвартэа Роксана Хэыррем Сулџан џэа лыдыруыџыи ларей реимаџ-еиџаџк зыну ахытцхыртэақэа уанрыхэапъшылаак, аурыс пъхэыс асулџан дылгазаргыи апъсыуа пъхэысгыи ахыыз дыу лгеит.

4-Қануныи иышџахь иааиыз асулџанцэа цъауыкы рыџэ-сақэагыи иапъсыуан, аха уысқан раџа иымачын. Иырылшазгыи маџын. Уыс акэзаргыи рыхъз атоурыхэаџы апъсыуа џэа ианылеит.

5-VI – Мураџ зиихъзыз асулџан иыџааны (1659) Османлаа рырхэџақэа рыпъызацэа еиџарак апъсыуан. Мелеқ Аџмет

Ғашья, уыи ианакәызаалак еимдара хәа дыиыцын Евлиа Челеби. Афыңагы аҕсыуан иыҕеизааигәан. Абаза Хасан Ғашья, Абаза Меһмет Ғашья, Абаза Хәсеин Ғашья Османлы аимпериа дыу ахәаакәа дырхыңыңуан.

6-II – Абдулхамит иыхааны ахтыңра иыңаз ахәса азәык лыда зегы аҕсыуан. Арт ахәса рытагылазаашья аазырыпшуа чыдарақәак ықан. Арыи аамта «1876–1909» ханахәаҕшылаак.

а) Арт ахәса еихарак ах-амыста жәлар рыпхәцәа ракәын.

б) Азәырфы Аҕсны иыиз аха, Ғыркәтәыла иыпсыз ракәын.

в) Арт зегы ахтыңра рыталара амхәңырыра аҕхәа акәын.

г) Ахтыңра иыңаз ахәса рааигәа-сыигәа аҕсыуаа рырпәрцәагы ықан. Уырт ахәынтқар иыхылаҕшыөцәа, ма иыр аҕызацәа, мамзар анаҕхгаөцәа ракәын. Арт ахәса иырзааигәаз ауаа ракәын, рахышцәа ма рыпхәцәа ахтыңра иахыңаз дара иырзымышхеит. Уыи ала амалгы ахызгы дырхәит. Насгы рыпхәцәа асултанцәа иырыман азы ахтыңра даара иазааигәацәан, иеиуацәан азы рыжәлагы рытаацәагы рыпсы ҕызыша цыхырақәак рауан.

1838 ашықәса иынаркыны Аҕсыуа-Захәыуа жәлар рыпхәцәа ахтыңра иышңаз аабоит. Аха 1876 шықәсантә 1924 шықәсанза иахбао ахәса еихарак ах-аамыстеи рыпхәцәа роуп. Иызбанзаар, уаанза иахбаз ахәса рымилаң хызы мацароуп иаадыруа. Рыжәлагы рыхыз хәтагы дырым. Уыскан дара хыпхәзаралагы иышмаңыз аабоит. Амхәңырыра ҕытқ аҕхәеи амхәңырыра ашыҕахәоуп арт ауаа араа рхыпхәзарақәа анырацәаха. Амхәңырыра ашҕахә араа иааиыз аҕсыуа жәлар иеиуоу ахәса ҕышәала рыжәлар хызыгы шныкәыргаз аабоит. Уыи азыхәан арт ах-аамыста жәлар зегы иеицлабуашәа рыпхәцәа ахтыңрахы иызырышыҕызиыи хәа зцаарак иыгәалашәыит ауаө? Уыскантәыи аҕагылазаашья здыруа аҕак иаразнак

иара иыхала иаиҕоит. Иызбанзар, уыскан Аҕсыуа хәынтқарра амхәңырыра амшала зака ауадаөра бааҕсқәа иырҕагылаз. Ах-аамыста жәларқәагы уыи аҕагылазаашья шырҕырыхагахаз аабоит. Арыи акласс иеиуао азәы изыхәан еазнык иышыапы адгыл иыҕәҕәаны ақәыргылара шака иацыхраауаз өашьязом. Асултан иызааигәара иыказ азәы шака иыуысқәа арманшәалаоз дазхәыцуан уыи ауаө.

Зыҕсадгыл иахганы иыказ арыи ажәлар рацәа иыбзыиа иыцәҕа рыхы алзыргаша мөак рыпхәахыан, аха ажәлар рыпсадгыл ианацәыхараха рыпсы еикәзырхаша мөак хәа акымзар акы рымамызт. Уырт иымлашыуан, ачымазара бааҕсы иаган, аибашыра иаакәымтцәкәа иышалаз иалан, уыскан ианааҕ аҕыркәа изыхәа иеибашыуан. Ашкәакәеи аиқәатцәеи иаразнак еилкаара рцәыуадаөын. Мөалашак аҕшаара уыи акара иымариамызт. Арахы ахратәра аҕагылазаашьягы иаразнак ацыхәа ҕымтәазатцызт. Уыигы Ғыркәтәыланза иынеихыан. Арахы аиаша еилызкааз, ахынхәра иазгәышыуаз ауаа цәауки ахынхәра ргәыҕызаргы рыпсадгылахы иырышыҕыуамызт. Ахтыңра иақәҕыҕуазгы цәаранза акәын иахынеиуаз. Уыртгы аамтала рҕагылазаашья ееитанакыуан. Ажәлар патыу рықәымызт. Зынза иырзымдыруаз дгылк аҕы, иырзмдыруаз жәларык рыбжәара иынхао ианалага рҕагылазаашья цәҕахао иалагеит уыи амшала рлеишәагы цәҕахеит. Аҕычра, ауаөшыра, рыпхәцәа рыҕыра ухәао рыхыз лазыркәыша иага цәҕара иыказар азәы өыңа рхымдырыра ма рымыцдара ажәлар зегы аҕышыыит. Уыскантәыи ахәса, аҕагылазаашья иазкны Шәаныуа Фетгерыи даара ашәкы бзыиақәа иымоуп.

Аҕыркәцәа раҕхәаза арт амахәңыркәа иырыцхашыаны иырыцхраауан аха, нас арт ауаа иыбаны иаанымхао иыкалит. Иызбан, уышҕа уыртгы рыгәахы ҕцәеит. Арахы аҕагылазаашья иессаамта аеаитанакыуан. Зны хәиҳабы,

ҫах, ҫаҫыза ҫаа зымға иықаныкәауаз ауаагы Тьркә-тәыла аполитикакәа аеиҫтанакуа ианалага, аамта ҫыц иырҫырхагахо иалагеит, уыртҫы рхы ахькыдыртцара рзымдыруа иаанхеит. Асултан иидгылаз ҫажәлар ареволицонерцәа иырыдгылаз ргәаҫ ркыуа иалагеит. Ареволюция зтахыз агьырт иырҫагылао иалагеит. ҫажәларгы ары иполитика ҫыцкәа рымшала дара-дара еиҫагылао иалагеит (ҫырҫыгыгас иаххәозар черкес Етхем ҫаа иыказ аубых Сефер Берзег дыишьыит).

Ажәак ала, амҫаҫыра иахьаиызгы тынчра рымамызт. Ахратәра аҫыхәа араа ҫытк аамта аштәх иыҫыртәеит. Аха уыи иаразнак раҫа иырзеиҫны иыкамлеит. Уаанза иызышьылаз рахцәа, рыҫызацәа рыҫсахын, уышьта дара иыртахыу ауаа алырхыуа иалагеит. Уыскан еиҫарак аҫара змаз, аруаа, аҫашьақәа агьыи ракәын еиҫарак ҫхьагылас иалхны иырымаз. Уыи азыхәан Аҫсыуа-Захәыуа жәлар рыпроблемакәа знапы ианыз уырт ракәын. Аха, арт аҫашьақәа реиҫарауык шытрала ах-аамыста жәлар иыреиуақәаз ракәын. Уыи амш ала, 1863 ашықәсан инаркыны Астампыл иынхаооз аҫашьақәа Аҫсыуа-Захәыуа жәлар рымаҫаҫыркәа руысқәа, рызинқәа, рыпроблемакәа иацхыраарц комитетк еиҫыркааит. Арыи акомитет акыр шықәса дара амҫаҫыркәа Астампыл иеизакны иахьынхаоз Бешьқташ Ақаретлер хьырхәаоз аҫыҫ аҫы иықан. Арыи аҫыҫ асултан иахтынра зынза иазааигәазан. Уырт уыскан хықәкыс иырмаз Аҫсны ахынхәра акәымызт, ауаа абра тынч рынырхара акәын.

Аха, арт рыштәх иаиыз ауаа 1908 ашықәсан даҫа аидгыларак еиҫканы, даҫа идеалк иықаныкәо иалагеит. Иызбанзар, уырт иырбеит ҫажәлар хыҫхьазарала мацара акәым культуруалагы иеиқәынцәаон. Асимилиация ҫәҫәа иақәшәахьан, уышьта рыбызшәа рытцас, рықабз,

рҫоурых рцәызхьан. Иыҫыхар, иааҫыыр акәын, уыбрыи аамтазы ажәлар зырҫыхаша ауаагы ахьзахьан. Уышьта анхауыжәлар рычкәынцәагы ахьзао, иаҫхьао иалагахьан. Уыи аамтазы иахызгы иаамыстазгы иаҫхьаз ракәын. Ар иалаз ауаа ҫыдала патыу рықәын. Уырт ауаа уышьта атәым бызшәақәа рцәахьан, ашәҫықәа ирыҫхьахьан. Адунеи аҫы иыкао иыныу рцәахьан, адунеи ахьцаоз заанат игәартахьан. Уыи амш ала, ажәлар рыхдырра иацхыраар акәын. Рхатәи бызшәа, рхатәи рҫоурых, рхатәи культуруа иацхыраар акәын. Убасгы ҫартцеит абрыи аамтазы Аҫсыуа-Адыга анбанқәа ҫартцеит. Ашкол хыртыит. Ажурнал, агазета, трьжыит. Арт зегы Аҫсыуа-Адыга жәлар рыхдырра рхамыштырц азы акәын. Рҫоурых, рмифология, рылеишәа, рқабз иазкыз ашәҫықәа рыөит.

Аха арыцхара арт ажәлар рыхәдацәа кны ирыман ианкәызаалак. Беигәа Омар «Анцәа Аҫсыуа дыҫыишәарц дыишеит» шыихәаз еиҫш иессымша даҫа рыцхарак иытагылан. Абрыи акомитет еиҫызкаазгы рыуыс еиқәымшәеит. Иырықәымҫыиет иыруылаакгы. Тьркәтәыла аибашьра бааҫы итагылеит. Уыскантәи ахәынцарра арт иеиҫыркааз аидгылара тыҫқәа, ахыбрақәа хырөеит. Иытрыжыыз ашәҫықәа рыблыит. Рыдокументкәа рыззегы ндыртәеит. Убас ала ҫазнык ажәлар рыҫеиҫш мәа мыҫиарц амәақәа иыршәахәит. Рыхдырра рхәәеит. Арыи аамта акыр шықәса абас акәын иышыказ. Ауаа ҫаҫыуоп ахәара иацәшәон.

1946 шықәсанза Аҫсыуа-Адыга жәлар иыҫахан, идагәан, илашәын. Уыс иыкамзаргы, уысшәа рхы аадырыҫшыр акәын. Иызбанзар, уышьта аҫырқәа жәларгы дара рыжәлар хдырра ҫыц иышьақәдыргылауон. Асултан иыхаан зегы еидызкылоз адин акәын, уыигы амсылманра акәын, агьырахь иызымилатдаз азәгы агәхьаа иыкымыз. Агәхьаа

икымызт, аха азэгы ипъырхагамызт. Дасыу дара рхатэ культура ала рыхымѡапъгаша иапъырхагамызт. Акы затѡык еиларымгар акѡын. Зегъ амсылманра харцар акѡын, ахѡынтқарык иыматца руыр акѡын уыигы «Османлаа рыимпараториа» акѡын. Арыи аимпараторра «Атырқѡа» хѡа ахъзымызт «Османлы» хѡа иышьѡақѡзыргылаз ауѡ иыхъз ала ала акѡын. Иашан рапъхѡа иышьѡақѡзыргылаз дтырқѡан, аха аамтала уырт дѡухо иалагеит, иытырқѡамгы рыхѡынтқарра ауысқѡа иаларгало иалагеит. Адунеи абжа рымпытцаркит. Аврупъа Асия, Африка ухѡао заѡа тѡыла. Заѡа жѡлар аныи ахѡынтқарра дѡу иалалеит иеиуеипъшым ауѡа, иеиуеипъшым ажѡларқѡа, ашкѡакѡа, аиқѡатцѡа, арапъ, аурыс, абалкан жѡларқѡа, кавказ жѡларқѡа шырхѡаоз атырқѡа уышьта иыхъзгы ргѡаламшѡао иалагеит.

Адунеи аѡапъсахиит, ажѡларқѡа фѡихеит. Османлаа рымперѡторра хѡычхѡа, иыцацыпъхѡаза ахѡаакѡа тшѡахо иалагеит. Нас аамтѡак ааит иахѡатѡыи Тыркѡтѡылагы ашѡартѡа иѡагылеит. Атырқѡа жѡлар рмилат хдырра азхѡа цыпъхѡаза агыырт ажѡларқѡагы рыхдырра азхѡаит. Иыѡкалаз уыбрыи акѡхеит; уышьта демокраси [адемократиа–Н.Л.] хѡа республика хѡа даѡа мѡак иықѡалеит ауѡа. Уыбрыи адемокрасыиа зегы рхы иадырхѡар рѡахын. Иызбанзар, зегы хазы-хазы аѡуорых иырнѡтаз ахѡаакѡа рыман. Убарт ахѡаакѡа ракѡын 1908 ашықѡсан иеиѡыркааз аидгыларѡа »Черкесс Тѡавун Цѡемыиѡѡи» зыхъзыз адернекъ хықѡкыс иамаз. Нас 1911 ашықѡсазы Апъсыуа-Черкесс хѡсақѡа иеиѡыркааз «Диана» зыхъзыз аидгыларѡагы убас акѡын иышѡказ. Агыырт ажѡларқѡа иырымаз азинқѡа даргыи иырымазар рѡахын Кавказаа. Арахъ Османлы иыхѡынтқарра аѡѡа анаргооз аамтан, иеиқѡыбгарц агыи агымызт. Ах, асултан иымыч хѡа иыѡказ егыѡкамыз. Атѡыла ашьѡартцѡыра иыѡагылан. Ах дѡычмазаѡын. Арахъ аѡа дѡыцѡафыруа атѡыла

давагыжѡуан. Уыигы рацѡак иымцеит арт аидгыларѡақѡагы зынза иаадыркѡыит. Арыи атѡылаѡы атырқѡа бызшѡала, атырқѡа иыда уѡѡ дахѡахым зхѡаоз ауѡа цѡыртцѡыит. Уырт аѡашитцѡа фѡыргъшыгас иырыман, Гитлер иеипъш ауѡа рымѡа иықѡаныѡоон. Дара иыреиуам ажѡларқѡа лассы-лассы иырықѡмақаруан. Уыи аѡауорых иынарѡтауылыны уажѡы араа алацѡажѡара аѡахзам. Аѡуорых здыруа иырдыруа оуп.

Аха нас, нас даѡа пъшак асуа иалагеит. Уыи апъша кавказ жѡларқѡа ргѡы арпъхеит. Иыѡкалап, уыи ахѡауа адунеи зегы иырзеипъшыз акы акѡзар. Иышдыру еипъш 1950 шықѡсақѡа алагамтан адунеи аѡы ахѡауа пъытк иыѡѡандашьшырахао иалагеит. Уыи ахѡауа араа иынхѡоз апъсыуа жѡларгы иырзеиѡыхеит. Дасыу дара рыбызшѡа, рыжѡлар ачѡыдарақѡа аазырыпъшыша аидгыларѡа фѡыцқѡа еиѡыркаауа иалагеит. Уысқан уыи аѡара апъышѡа ахырымам азы, нас зегы рыгѡтыха акоуп азы аханатѡ цѡара рыѡеидыркѡылар рѡаххеит. Заанатц уыс иыѡкарцеит аха, аамтала дасыу иара иеидгыларѡа иара иеиѡыркааит.

1967 ашықѡсануоп. Сара 1966 ашықѡсан Астампыл санааи шықѡсык аштѡахъ иаадыртыз адернекъ азбахѡа хыхъ сазаатгылеит. Убасқан оуп еиѡарак Беигѡаа Омарыи сарей хѡмѡақѡа анеиқѡшѡа. Арыи адернекъ анышьѡақѡдыргыла ашықѡса Беигѡаа Омарыи сарей апъсуа литература аган ала ауыс шѡадыртѡаз, иаргыи иыѡиографияѡы далацѡажѡит.* Омар дѡу иыуысқѡа рымшала аамтан иымамызт. Аха, аамтан иымазаргыи абарт ауѡа рыхымѡапъгаша иыигѡапъхомызт азы адернекъ ахъ дѡыцаны иаамтан баша иыихыигомызт. Аха сара сѡамзыи ианакѡызаалак адернекъ аѡнытцѡа сыѡқан, аѡар сырѡыхоит хѡа саѡын. Ианакѡызаалак адернекъ ауысқѡа, ажѡлар руысқѡа хѡа аѡар сырылагылан. Абызшѡа, алитература, аѡуорых, аѡольклор аган ала иысылшѡаоз ахѡчы насыгзон. Иымачзаргыи уысқѡак ѡастцеит аха, сара еиѡарак

Бейгәә Омар иаанда аҕалара, уыи акы иыҕтаара, нас иыцхыраара, аамтала иарҕажәәс аҕалара акәын иыстахыз.

Абраа ҕазнык иакәыруҕәҕәаны иысхәароуп. Тьрқәтәылатәыи аҕсыуаа ртоурых макьана иыҕны иыхамам. Арыи даара уыс дыуп, иагьбашам. Шаҕаә ажәлар рырҕыхара ауыс рхы ақәдырзыз, шаҕаә рымчала, рҕарала, рыҕсала иыхандеыиз дырзам. Иыдырзаргыы цқьа иаарыҕшзам. Абриигыы хазы уысыуп хәа сыҕоуп. Иахьанза хәазгыз мчык, гәыҕыртәк хамазар, арыи иацхраауаз ауаагыы хамоуп хәа оуп иаанаго. Иахьатәыи хәтагылазашья бзыиа ххы иархәаны иацтәыи хәхысдырра хгәалахаршәап. Насгыы уатцәы хазқәылаша амәа алаххырц азы арт хҕышәарақәа ххы иахархәап.

Сара иыстахыуп мышкы аамтак сауыр 1967 ашықәса иынаркны иахьанза Тьрқәтәыла хәидгыларақәа ртаурых, ртагылазашья, рхысдырра, сара хәтала иызбаз ада исаҳаз, сызыҕхьаз, сызыниаз атәы зеггы аәра.

Нас Аҕснааи хәреи хәшаибадырыз атәгы хазыуп. Сара Аҕсны саннеи 1973 ашықәса иынаркны иахьанза иыиасыз аамтагыы даҕаа темак ала, аполитикатә тагылазашьеи, акультыуратә аимадарақәеи, ажәлар реибабара, ахәынтқаррақәа реизыҕаазашья ухәао иеиуеиҕшым аперспективқәа рҕынтә ахәапшрагыы убас сыҕәы иыҕао ауысқәа иыруакыуп. Аҕснааи сарей 1970 шықәса раахыиҕьтәи иыхәбжьаз асалам шәҕықәа иеизганы иымоуп. Арахь сара иысышьтыз уырт уахьынтә иаарышьтыз. Еиҳарак иеизгоуп. Даҕаа ҕытқгыи агыуп ашышьыхәа иеизызгоит. Уыртгыы «Меқтупларла Абхәазиа» «Асаламшәҕықәарыла Аҕсны» хәа ә-бызшәакла атыҕьра стахыуп. Арыигыы тоурыхыуп.

Уажәы араа чыдала хықәкыс иысымао Бейгәә Омарыи сарей иаххәгыз 35 шықәса, иыҕылара сынеианза иыхәбжьаз ашәҕықәа, аҕсыуа бызшәа, атоурыхтә материалқәа

еизгара, иара иыҕиыҕьз ашәҕықәа реиҕагара, иыбиография, иыуаәшья иыҕазшья, дызҕыз ауыс, дышаҕыз ҕытқ салацәажәар стахыуп.

Араанза иара дыздыраанза аҕсыуаа Тьрқәтәылатәыи ртагылазашья салацәажәоит хәа атема тәҕьа сацәыхараны сымәахытцзаргыы, арт сыззаатгылаз ахтысқәа Омар иыуысуымта даараза иадхәалоуп азыхәаноуп. Иызбанзар, Бейгәә Омар зегь раҕхьа хьаас иымаз иыжәлар рырҕыхара акәын. Уыи амшала акәын арт адернеқьқәа «аидгыларажәа рышьақәыргылара дышашьтаз, Сивас, Адаҕазар, Истамбул даныҕаз адернеқьқәа зхытыуаз. Уаа иааиыртыз аизартақәарҕы акы зылшаша ауаа аднагаланы ауыс шыҕартцаша дырбаны, нас иара иыуыс ахь дыхынхәауан (абызшәа атцәара, атоурых, ажәеинраала ухәо агьырт ауысқәа зегь рахь). Зны-зынла аизарақәа ныҕоу адернеқьқәарахь дыцаны ажәлар дрылатәауон аиҳабыра драцәажәон, ирыгыу ирыбзаоу акыр ыҕазар драцәауан, драбжьон даргыы иара иыизызырәуан. Саргыы Омар Бейгәәа дышыздырыз раҕхьаза арт адернеқьқәа рымш ала акәын. Нас хәнеибадыр хәгәтыхәкәа еибаххәауа хәлагеит. Уысқан сара ауниверситет стән. Атырқәа литература факультет аҕы атцара стәон. Уаа иыстаоз, иызбаз, иысаҳаз аҕсыуаа ртәы ала иеиҕасырыҕшыуан. Аха уыи аҕатцара уыи аҕара иымариамызт. Аҕсыуаа иырызкыз аматериалқәа, ақымтақәа ыҕамызт. Аҕсышәала аәра аҕхьара хәздыруамызт. Уысгыы ашкол хәзтаҳда. Хәтала ауыс адаауылар акәын.

Сара хәтала иыҕастаз уыбрыи акәын: аҕсыуа тоурых, аҕсыуа бызшәа, аҕсыуа культуура аган ала школс иыхамаз азәы затәык шиақәыз еилкаара. Уыи Бейгәәа Омар шиақәыз абара. Омарыи сарей хәнеибадыр, хәгәтыхәкәа анеибаххәа аштахь иарей сарей лассы-лассы хәибабауа хәлагеит. Хәзеиқәымшәаргыы асалам шәҕы хәбжьан, ателлагыы хәицәажәон.

Афакультет саналга, ауыс салалеит. Уыскан аамта раха иымачны иысауа салагеит. Уыскан иыхабжъаз асалам шәкыкәа иахьагы иыкаоуп. Ауыс саналага шықәсык аштахь сыонрахеит. Нас уыигьы аамта сыцәнаго иалагеит. Ауыс, аоны, аҫаацәа шысхәоз сыжәлар руыскәа рзы иалысхышаз аамта маҫхо иалагеит. Уыскан даҫа ҫысахәак сазхәцыит уанза Ускәыдар (Üsküdar) зыхьзыз районк аҫы стәан. Амшын нырцә ауысахь сцауон. Омар иакәзар Қадықои (Kadiköy), Қызылтоҫрақ хьырхәаоз атыҫ аҫы дытәан. Сыуыс сызкажьуамызт, аха сыоны сыҫсахьыр қалоон. Саргыы уыс қасцеит. Хәычыкгыи аҫара рҫао саналага, Омар иыизааигәаз онык ахь сыиасроуп хәа иысызбеит.

Мышкы Омарра рыонахьы сцеит иыҫшәма ҫхәыс Қәарчыи-ҫҫа Шьаиан сылацәажәеит. Абас-абас хәаигәазар стахьупбсыцыхраасхәеит. Аҫакәажәрыцхәубасдыгәырҫьеит: «Иаразнак» лхәеит. Иагылылшеит дара рыоны аштахь цәкьа онык аҫшаара. Иылбаз аоны даара сыгәы иахәеит. Иаразнак уыи аоны қыралла иыскыит. Сыҫшәмагы сыимазтааит. Аконтракт иаразнак иықасцеит, иаҫахьы аҫарагыи сшәеит, убас ала, иаразнак аонахьы хәиасыит. Уышьта Омар Беигәа иыоныи сара сыоны шыаҫақәак ракәын иырыбжъаз. Уыбра 16 шықәса стәеит [сынхеит–Н.Л]. Уыбрыи аамта даара бзыиа схь иасырхәеит. Иассы мчыбжъы амәыша аены шыжымтан сцон, хәлаанза иара сыоыидтәалоон. Иара иыхәаон, сара иызыоуан. Баша хәидтәаланы агәыллара анаххозгыи ықан. Дара тәара иысзауан. Саргыи чеи жәрахәа срызнейуан. Лассы-лассы аишәак хәхатәаны акреицәхәуан таацәа-ныла, хәзхара хәицәажәон, хәччон, хәхәмаруан. Даара иытаацәа хаан Омара, насгыи асас данрызнеилаак ахәыцкәа реиҫш иыреигәрҫьон. Ацьцәхәа иыҫаҫчо, ажәытә аҫатә иалацәажәо уыгәы хыртыуан. Убас ала, хәгәҫыхәагыи еибаххәауон, хәуысқәагыи хәрыхәаҫшыуан. Хәамта абас

иыхааза, аха хәҫсыуа культуура азы иотәны иыиасуан. Уажәы салацәажәар сҫахьуп абрыи аамта хаа, Беигәаа Омар иаанда иыиасыз 35 шықәса.

Беигәаа Омар раҫхьа дахьызбаз, дшызбаз иаша цәкьаны иысгәалашәоит схәар мыцхоит. Аха абас акы сгәалашәоит. Уыбрыи иашазар, Беигәаа Омар раҫхьа данызбаз уыбасқан акәын хәа сыкоуп.

Астампыл санааи 1966 ашықәсан тагалан аамтазы акәын. Ашколқәа аныхты ашьтахь оба-хҫа мыз анцы саншьа Абыгба Адем Едигь Ақалын, Қоҫсырген Орханыи Абганба Ардашьаныи хьынхоз Беиоулу «Beyoğlu», Тоқатлаиан Хан «Tokatlayan Han» хәа цьара Хәккы Қурмел (Ақабард жәлар иыреиуаз ажәытә депутат, аҫатә адвокат, иахьа иеицырдыуа абизнесман, Налҫық Гранд Кавказтәи Hotel иалахәыу азәы) иыкабинет ахь сыигеит. Арт арҫарцәеи сареи хәи-баиырдырыит. Нас сара аҫсыуа бызшәала аоҫра аҫхьара сцеит уырт рыкынтә. Уыи нахьы дарей сареи хәиоызцәа бзыиахеит. Дара, сара сахьынхоз ашкол ахь иынеины саргыи срыманы, ма Аҫсыуа-Захәыуа таацәарак рақны сасра сырғауан, мамзар ажәлар реизартақәа, рыпикниыккәа рахь хәиццауан.

Ас зны ааҫынран, Босфор ааигәа Гоқсу «Göksu» хәа дәыҫышзак аҫы Аҫсыуа-Захәыуа жәлар хәычы дыула иеизаны, пикник қарттоон. Уыскан адернекькәа иықартцаз еизарақәа арт аожәларкгыи еиықартцон. Макьана аҫсыуааи азахәкәеи хазы иымцацызт. Зегьы иырфаша, иыржәша рыманы иахьалырхьыз тыҫ ҫышзак аҫы иыганы уаа иеизаны иырфон. Зымацара иықаз, зытаацәа Астампыл иықамыз аҫацәа аҫарагыи рымгаргыи қалон. Иызбанзар, араа иынхоз аҫаацәа уырт рыхәгыи иазхәыцуан. Уыбрыи аены аиҫабацәа цьара иеизаны иытәан. Ахацәа, ахәса зегьы еилатәаон аҫаргыи уаххәа иасны иыкәашаон. Аҫар

аихабацәа рнапты кны аҗсшәа еибырхәон. Хәргы Орханын сарей аихабацәа раанда ханейин рнапкәа ахкыит. Уыскан Орхан Беигәаа Омарыи сарей хәибайырдырыит. «Омер Амцәа арыи азҗаб даҗсыуоуп, алитература факультет аҗы даҗхьоит», – иыхәеит. Беигәаа Омар даара иыгәы иахәеит. Аҗсышәа шыздыруаз, аҗсышәала сыфны сышапҗхьаозгыи анеилиикаа рахагыи деигәырҗьеит. «Арыи иылеипҗшыу роуп хара иыхагыу. Абызшәа здыруа, абызшәа тызцаауа лара лыбызшәагыи тылцаароуп», – иыхәеит. Орхангыи «Мышкы шәыфны ханейир хтахыуп», – иыхәеит. «Уыи рахагыи иеиҗыумыи, шәахышәадыугыи дышәеигәырҗьоит», – иыхәеит.

Нас уахык рыфнахыи хцеит. Уыскан уажәтәыи рыфнаҗы иынхомызт. Иара «Хамди Бей-Hamdi Bey» зыхызы агәарабҗьара аҗы акәын рыфны ахьаказ. Агәырбҗьара уахынталло џба-хҗа фны рышьтахь иаапҗылон. Арыи афны уажәтәи иыфны ацкыс иыхәычыи. Учел аҗартманы «Üçel Apartmanı» ахызыи. Афбатәыи етаж акны иыкан. Уыскан иыпҗхәа Нураигыи дыфнрамызт. Даара тьпҗхәа пҗышзаклакәын. Дауны дытаҗҗазах, лыблақәа еимхәыц еипҗш ажәфан пҗыштәыла иыцырцыруа иыкан. Длашаза дыкан. Англиаа рытыпҗхәцәа дыреипҗшыи. Аврупа пҗышра лыман. Хаматц зуаз лара лакәын. Беигәаа Омар иыпҗшәма пҗхәысгыи раха дыҗан уыскан. Уыигыи дыҗаччао даахпҗылеит. Хара Беигәаа Омар тьркә цасла «Омер Амцәа» хәа иаххәон. Иыпҗхәысгыи «Шьанан Тейзе» хәа лызҗахтыуан. «Амцәа» ажәа аб иашьа, «Тейзе» ажәагыи ан лахышәа акәын иаанагоз. Уыс ахәара атыркәцәарфынтә иахцеит. Раха дыҗазар «Аби» ухәар акәын, уыи азыхәан Ашамба Орхан «Аби» хәа хәиышьтан. Иаргыи Беигәаа Омар «Омер Аби» хәа дыиышьтан. Аха аҗсышәала даниацәажәо «Саншьа» хәа иаихәон.

Уыи ауыха Омер Амцәа аҗсыуаа иырызкыз ауысқәа дырмылацәажәазеит. Пҗсыуа пҗшәымак иеипҗш хара

дахадтәалан ачеи иыжәыит, ахаа-мыхаакәа иыфеит, сара сытаацәа, Орхан иытаацәа дыразцааит. Ардашьан уысгыи Адаҗазарынтә иытаацәа идыруан. Хара ханейбадыр аштахь, фы-шықәса иырейханы Беигәаа Омар арыи афнаҗы дытәан. Иара иыхатәы фнын, иыҗаҗхьа даҗа фы-ндыук гылан хазы фнын, абахча дыузза аман, афны иыжәйтәтәыиын, даара иыпҗышзан. Уаа Пҗасаныиа Нихәт хәа Қаиалар иеиуаз пҗсыуак дытәан, Омар иыпҗшәма лызыкацәа дыреиуан. Пҗасаныиа иыпҗшәмагыи д-Иашхан [Ешпхан-Н.Л.]. Даара пҗхәыс пҗышзак лакәын. Лыбла иатцәакәа, лыцәа, лыжыи шыкәакәаза, аҗсыуа пҗхәыс еинаалак лакәын. Лара леипҗш лыхәкәагыи иыпҗышзан, иыхаан. Аҗсыуа чысқәа зегыи акы агымкәа иыкалцоон. Омаррааи дарей иессымша иеибабоон. Арыи Пҗасаныиа Нихәт иыбҗыи даараза иыхаан, аҗсыуа азар ашәакәа уамак ала иыпҗышзаны иыихәауан. Уыскан арт ранцаразыхәан хәиҗкааны хәкамызт. Ианцаны иыхамазар акәымзиыиз аха, уыс баша хәиызырәуан. Аха сыхааны иысмахаз ашәак ажәакәа иара ифынтә ианцаны иысымоуп.

Ари араион Қызылтоҗрақ ахызыи, Қадықои иадхәалан. «Қызылтоҗрақ» адгыи каҗшыи акәын иаанагоз. Арт сара аамтәк аныиасы «Дәрыпҗшәа» хәа расхәао салагеит. Иызбанзар, Омар иыфны ааигәа-сыигәа иынхаооз аҗсыуаа рацәан иара Хамдибей агәрыбҗьараҗы иара иыда иынхаоз аҗсыуаа рацәан. Пҗасаныиа иынефс, Атрьшба дыкан, уырт рынафс Еилакырба Муаммер дыкан, хәычык алада уылбаар Беигәаа Сабрыи дыкан. Уырт рыҗаҗхьа Нихәт иахыша Пҗасаныиа Мелахәт дыкан, уыи лыпҗшәма Акәыдба Фахри иакәын (аполковник). Қызылтоҗрақ аҗаамагыи хәаҗас иамаз Атәрба Тәҗеттин иакәын, уыи иыпҗшәма д-Папаҗхан.

Абас Омар иыкәша-мыкәша иымачымакәа аҗсыуаа ыкан, нас хара хәцлеит, хара хәшьтахь Цыиңҗал Ибрахим дааит, иыпҗшәма асазуа пҗхәыс, уыи лыпҗхәцәа гыи аҗыҗахәа

хақан. Аиашазы псыуа қытак ағы хақазаргы уи ақара хапсыуаны ханхон.

Омар иыоны асас дагмызт. Арт еихарак апсыуаа ракэын. Рыоны сьдгыла цыпхьаза иысымдыруз псыуакэак збалон. Омар араа дынхао далагеижьшьтеи рацэак цуамызт. Иызбанзар, иара атэанчафра псшьара даньиас ашьтахьоуп арахь данааи, уаанза Адапзар дықан.

Рапхьатэи рыоны хэычын азы, уи ақара лассы хазцауомызт. Астампыл имшапгыргоз Апсыуа-Захэыуа жэлара реизарақэарфы ианакэызалаак хаипылон. Уыскан макьана иара иытыижьыз ашэфы иымазамызт. Аха, рапхьатэи акэшақны зызбахэ схэаз «Иени Қафқасиа» зыхьыз, Иззет Аидемир иытыижьуаз ажурнал ағы амифология иазкыу астатиақэа иыиуа далагахьан. Уырт иыхьыз ала иыиуан аха, зны- зынла аполитикатэ статиақэа аныиуазгы ықан. Уыскан иыхьыз акэымкэа даеа хьзык ныкэиыгон. Ма «Бир Абхаз» ма «Псыуак», мамзаргы «Ауыбла» хэа ахьыз чыда ныкэигоон. Иара дыздыруз арыи зыыз иаразнак деилыркаауан, аха уысгы ас афра еишьеишьон иызбанзар, уыскан атагылазашья уи ақарагы иыманшэаламызт. Иаакэымтцзакэа ахэынтқарра аган ала иыцклагышуан.

Сара 1967 шықэсанза Омар дыздыруан аха, уи ақара сыизааигэазамызт. Макьана сапхьаон, сыдырра, сынте-рескэа хазын. Сышызцэа зегь фан, ауниверситет иытан уыртгы сара иысеипышын, аимдара бзыиа иахбоон, уыс ауыс дыуқэа харызхэыцуа хақамызт. 1967 ашықэсан ауниверситет сантала аамтагы соуыит, сыхшыогы азцауа иалагеит.

Саншьа иымшала, апсыуаа рдернекь еифекааразы иырымаз апроблемагы еилыскаауа салагеит. Саншьа аныи Иыуқсеқ Қалдырым сышыигаз еипыш. Беизыт араион ағы ауниверситет апхьа цэкья иықаз сасаиыртқак ағыгы

сыигеит. Арыи асасаиырта псыуак иыитэын, Барқанык иыхатэын. Уаа иықалаз еизарахьгы сыигеит. Хара хақыта иеиуаз азэы дрылан, уаа ханеибадырт. Сан рыцхаи иареи иышеиқэлацэаз, ақыта данықаз иышеиоызцэазгы сеи-хэеит. Уи ауаф Қадьқои иымаз иыкабинет уышьта нахыс апсыуаа еизартас рыхы иадырхэааит ихэеит.

Уи аизарафы Беигэаа Омар дыкамызт. Уажэы даара иыбзыианы иысгэалашэоит. Аижабыразы иалырхыз Барқан-иыпжа Митхат, Тапшь-иыпжа Ергэын, Абыгба Едипь Ақалын (саншьа), Акэазба Рухи, Қыаф-иыпжа Нури, Амаршьан Иашар дырылан.

Арыи хэычык сара сархэыцыит. Заанатц адернекь еифеызкааз ауаа Мысырлы-иыпжа Шьереф Терим, Арыоқтаа Етхем Арутан, асасиырта зтэыз Барқан-иыпжа Митхат Берқан, Гечба Зыиа Беи (Гэындыуз Гечба иаб), Ажыба Цьемал Қайалар, Цэышба Ибрахим Цьеиышьақар (Атаи Цьеиышьақар иаб), Беигэаа Сабрыи ухэао агьырт ауаа.

Нас иызлеилыскааз ала, уырт хэычык рыгэы кахан иықан, Беиоулыу араион ағы иаархэаз ауатах ртыиыхан. Аизартас иырымаз ас уаарала хэа тыпкэак ракэын. Уажэгы арыи хақыта иеиуаз Акьяф-иыпжа иыкабинет аамтқак азы рыхы иадырхэарц ртахын.

Уыскан апсыуа дернекь шықэсык ала иықарцауоз апрограмақэа ханрыхэапшылаак иахбоит акэашара ансамб-лык шеифеыркааз. Уаа иеицырдыруа апсыуаа рыпхьацэа, рычкэынцэа кэашоон. Беигэаа Омар иыпхьагы уырт дырылан. Уырт рыртцаф иыпшаара, рымацэакэа азахра, рыкэгыларақэа реифекаара, адернекь аижабыра реизарта атып апшаара, апхын ажэлара дэыпшызқак ағы иеизаны апикник ақатцара, псыуа қытак ағы аеырыофрақэа рықатцара, ма ресторанк ағы иеизаны апсыуа чысқэа рыла аишэа ргылара, Астампыл апхьара иааиыз атцацэа

рызы атып, апшаара, зны-зныла ахәылпъазкәа еифкааны ажәлар реибадырра, еипъш ауыскәа иырфын. Беигәаа Омар иакәзар, арт уысысгыи иыпъхъазомызт. Иара дызфыз хазын. Адернекъкәа рыказшьақәагы аиаша аххәозар игәапъхомызт. «Акультиура иашьтам акультиуратә дернекъкәа» хәа дрышьтан.

Цоупадернекъшьақәзыргылаз иара иакәын аха, аиҳабыра хәа иалырхкәаз уyii акультиуратә уыскәа иырызкны рапъхъа иықәйтцауо апрограмакәа хъаасгыи иыркыуамызт. Иагыртыхимызт, иацәшәаон. Аполитика иалалар ртахымызт. Ахәынтқарра иапъырхагахар хәа иышәаон. Омар дызфыу ауыс ахәынтқарра иапъырхагамызт. Анаука зпъырхагахауо азәы дызбәахәау?

Аиашазы, адернекъкәа акыр аамта кәыдыи-быстеи, еимдареи, кәашареи рыла иымшасыит. Акультиуратә уыскәа уyii аамтазы еихарак иашьтаз ажурналкәа тызгауоз ауааи, уырт рзы афракәа, астатиакәа зырхиауоз, аицагарақәа кәазцооз ауаа ракәын. Иызбанзар, адернекъкәа рызакәанкәа арыи иеипъшыу ауыскәа азин рыртмомызт. Уыскан аетникатә культуура уыс иаартны алацәажәара мариамызт. Уyii азы-хәан еихарак иызфыз ауыскәа хыхъ зызбахә аххәаз ауыскәа ракәын. Зны-зынла акәты сызбал «черкес тавуу-Çerkes taviği», апъсыуа ашә «черкес пәеинири» хәа зырхәозыи, еипъш апроблемакәакгыи рыман. Абрыи иеипъшыу еимак-еифак акәын гәыршас иырымаз.

Беигәаа Омар иакәзар, уахгыи еынгыи иыжәлар рыбызшәа, ртоурых ухәа даакәымтцзакәа акы афра, атцаара дафын. Иысгәалашәоит, рапъхъаза Беигәаа Омар иышымтақәа 1967 ашықәсан «Қафқасиа Қултурел Дерги» хәа азахәыуа Иззет Аидемир иытиыжъуаз ажурнал афәи хәпъхәеит. «Апъснытәыи Ааотохтон Республикаи Апъсыуааи» ма «Апъсынытәыи Ахәынтқарреи Апъсыуа Жәларыи» зыхъзыу

астатиақәа. Араа ианын уyii аамтаә апъсыуа хәынтқарра атоурыхыи, араионкәеи, Апъсны ахәаакәеи, ахауаи. Нас апъсыуаа рапъхъаза адунеи иышанылаз. Амчыбжь хыызкәа рыетимология, апъсыуа жәлар рыкосмогониа дырра шаадырыпъшыуаз атәыгыи. Иара ажурнал адакәақәа цъара Чачба Мишьаи иыпъхәыс Нинаи дрыхцәажәауан. Арт афра апъхъара, ашкол ахтыра иышацхрааз, нас Миша иыкайтцаз Апъсны ахсаала шака патыу шақәыу. Уыскан Тьырқәтәыла иынхауоз ақыртцәагыи иымыргәаакәа, ақыртцәа Апъснытәи апъсыуаа иырзыруыз ахәымгарақәагыи дырылацәажәон.

1967 ашықәсан нанхәа мзазы иытытыз арыи ажурнал афәи сапъхәеит Беигәаа Омар иыпъха лыхъз ала ианыз даеа статиакгыи. Уаа иаарыпъшын апъсыуа хыызкәа, ахатца хыызкәа, ахәса хыызкәа. Уyii Омар иыкайтцаз акы акәхарын, иыпъха афра даиырышьцыларц ма иара уyii анумерафәи ш-статиак иыман азы ахпәтәыигыи иара иыхъыз анцара дацәыпъхашьазар акәхап. Уыскан арыи ажурнал афәи иызышәуаз, ажурнал тзыжъуаз Иззет Аидемир иыда еихарак хәык рыла акәын ажурнал агәыцә шыичапъаз. Др. Васфи Гусар хәа захәыуакыи, А. Озқан Мелашвили хәа қыртүакыи, апъсыуас иыказ Беигәаа Омар иакәын, еихарак астатиақәа зышәуаз иара иакәын. Уyii аамтазы ақыртцәа Апъсыуа-Захәыуа жәларкәа иырцәыхарамызт. Реизыказаашьагыи аамысташәаны акәын иышыказ. Арыи атагылазаашьа Тьырқәтәыла иынхауоз рзы акәын арс иышыказ. Уyii аамтазы Апъсны иышыказ ееила иысыздырам. Араа еихарак Апъсыуа-Захәыуа уыс уыла тнахырц акара еилых рымамызт, хәычымыцқәак рыбжьазаргыи уырт алаф ажәа иеипъшын. Анашсгыи Апъсыуа-Зухәыуа жәларкәа зегыи ақыртцәа хгәылацәа хәа иырыпъхъазуон. Агырт Кавказ жәларкәа дагестанаа, чеченцәа, ауапъс жәлар зынза иашьак еипъш акәын иышрыхәапъшыуаз. Реишызарагыи даара иыбзыиан.

Сара ауниверситет сантаз аамта ськәша-мыкәша иьказ аҗсыуаа рҗар Аҗсны, аҗсыуара, аҗсыуа бьзшәа иазҗлымхан. Акы иаҗхьаон, акы рыҗуан. Аха ҳара хәычык иахцәыхараз аҗсыуа җарҗы ькан, уьртҗыи аҗсыуаа рьвигрин дьрҗышзон аҗқәынцәа раура рытҗара, рыҗышра, азҗабцәа уьс азәы дьубарҗыи азәы дьухаштуан, аха арт еихарак акәшара бьзиа иьзбауоз ракәын. Хара хҗәыҗ акәызар, Омар иьмҗа иьқәныкооз ракәын. Насҗы Ашамба Орхан, Абгынба Цьенҗыыз иеиҗш хайхабацаәҗыи ҳара раха иахзааигәан. Дареи ҳареи ххәыцшья еикәшәуон. 1967 ашықәсан хьхь зьзбахә схәаз ажурнал хьачхома [ажьарныхәа–Н.Л] амзазы иьтҗыжьыз аномер аҗны ианын даеа җ-статиак Беигәаа Омар иьитәны. Арт рыуакаҗы иьхьз «Ауьбла» хәа ианытцеит. Иьзбанзар, арыи иьҗымта цакьс иамаз аҗырқәцәа ры Кавказ политика акәын. Астатиа хьс иаман «Тьрқәтәыла Кавказтәыла Ахьыҗшымра Иадҗларуоп» хәа.

Омар арыи иьҗымтаҗы уаанза азәымзар азәы иьгәәҗны ахәара иьлымшаоз апроблемақәа дрыхцәәжәуан. Арт иьиххәакәаз цәуакы руьс ахь иьшымааша иьидьруан азы, иьхьыз иаартны иьмыҗзеит. «Ауьбла» хәоуп иьшыҗиьыз. Уаа зегьы раҗхья далацәәжәон айбашьяра; «Еибашьяра иахья зтәыла зыхьчао, ахақәыитра иашьто ажәларқәа иьрыхоозарҗыи, ақәылаҗцәа рзы хәартас иамо аҗы амам. Тьнчрала иьугаз аиааира, айбашьярала иьугаз аиааира ацкьс раха иеиҗыууп. Арыи аҗынчра аҗызтцаша атцабыргқәа реилкаароуп. Атцара-дырроуп. Ажәларқәа рытцәараоуп. Анаука азхациҗхьаза уьи ажәлар рахаҗы иьҗәҗәаны бцарла иеиқәныхьуп хәаоуп иьшаанаго. Уьскан зегьы иьзықәныкәаша амҗа ееила иальрхьуеит. Ажәларқәа зегьы раҗхьаза дара рыхата зуьстцәао цқьа иеилыркаауазароп. Еихаракҗы рыҗәылацәа ееины иьрдырузароуп. Арыи

җазымтцаз иара иьхы даҗырхаҗоит. Иьтәыла аҗнытқәҗы тьнчра иауам. Анаука ахаракыраҗы зьнза дазыхьзоом.

Османлаа рҗәылацәа рынапатцака иькан, аха арс рынапатцака иьказ ажәларқәа рытцәара иьмашьтало ианалага уьрт атәылақәа дьрзуа иалагеит. Зегь ака-кала иьрҗыртыит. Дара иьрыдхәалаз Балкан жәларқәа дара иьрҗәҗылао ианалага (Иьрыцхьраауазҗы ькан азы) дара раха иьрзааигәаз Арнавутцәа иьрмыцхраазеит. Уьи азьхәан Арнауцаа иацәхеит. Нас ахақәыитра зьртцәз Арнавуттәыла уьскан рыхы иахәо иькамызт азын иеилахәит. Раҗацәа иьрымҗытцәхеит. Османлаа арт иьрыцхьраандаз дарҗы иьрзеиҗыи, Арнавутцәаҗы иьрзеиҗыи» хәа иьҗуан.

Нас Кавказаа дьрзаатҗыланы: «Османлаа рзыхәа Кавказҗы Балканын. Уааҗы Османлаа рыуацәа ькан, раҗацәаҗы уьс. Уьрт иьрызку анаукатә тцәарақәа хәрқәатцып. Иессымшатәыи политикақәа рзыхәанҗы царадырра рымамызт. Уьи амш ала, аполитикатә аҗқарақәа азцәарақәа анықәдырҗылаша зьнза иеицәао, иакәым амҗақәа алырхуан. Арыи даара аҗхаста бааҗыс рнаҗон. Уьс иьхәауан аҗырқәа царауаҗ, аҗоурыхьтцәа Цьевдет җашья; «Османлаа рыуацәа зуьстцәаз рзымдырыит. Уьрт рыхы архәашья иьзақәымшәеит, рыуацәа иьрыдҗыланы иьрыцхьраандаз реиха иьрзеиҗыи. Уьи ахьыҗарымтцаз дара иьрзеицәахеит», – аныихәауаз аҗсыуаа җырҗышыгас иьрытәуон. «Аҗсыуа Амшын Еикәәҗы иьмҗаҗыргоз аҗбала ақәыларакәа иакәырхьрц уьрт рыҗбақәа аанкьланы иьрыблыит. Уьс җартцар ацкьс иеиҗымызы арыи еиҗш аҗба зчаҗаз, уьи еиҗш амшынуаа ахьыҗараҗы рыхыи иадьрхәалар?» – хәа иьҗуан.

Ферах Али җашья арт Кавказ жәларқәа иьрҗыхарц, уьрт дрыцхьраац Кавказ даннеи, арт ажәларқәа аекономикатә аган ала иьҗәҗәахааит хәа, амаден тьхра ауьсыртқәа

дыргыларц апсыуа рхы иакэйтзароуп аныхэа, Османлаа реихабыра иаразнак иафагылеит; «Уырт ас иыбэбэахар, нас хара иахзызырѡзауом, ахақэйтра иашьталоит» хэа иышырпгырхагахаз иыѡуеит. Насгы Зан-иыгъа Сефер Пъашьаи Мехмет Еминьи иеифаргыланы Османлаа уысгы иырымпытытыз Кавказ ажэларқэа зынза реиқэынцэара иышацхрааз атэы дазаатгыланы, Кавказ атэылақэа рыхақэйтразыхэа Пъариж иымѡапгысуаз аизарафэы (аконферанциафэы) Османлаа рыдепутат дыѡгыланы «Хара уырт хьаас иыхамам. Хара хағала Чуруқсыу азааигэара проблемақэак хамоуп уаа фаххыр, уаха акымзарак акы хтахым», – аныхэа Англиаа иышцъаршьаз, насгы иышгэамтыз аазырыпгышыуа абарт ажэақэа атоурых ианылеит. Уыскантэыи Англиз депутат насгы ахэаа нырцэтэыи аминистыр Цларендан (Clarendan) «Сара Тырқэак иатқыс раха сызтырқэахоом», – хэа Али Пъашьа иыгха далацэажэон хэа арыи атагылазаашьа фыргпгышгас иыкацданы арыи иеипгышыуа ауысқэа, ас иыкалаз агхақэа Османлаа рыуацэа Кавказаа рабацэа рымпгахьы аиасра иацхырааит. Апгысуа-Захэыуа жэлор Османлаа арыи акара иырмықэыбэбэандаз рабцъар анышьтарцаша аамтагы раха иазхэыцны шытанкыла иықэырхаанза рыхы афыхша иазхэыцыргы каларын ихэауан Омар. Нас:

«Иахьатэыи Қырттэылеи Аермантэылеи еипгыш рыхыпгыхьазара рацэаны даргы раха иыбэбэаз хэынцқаррақэаны иаанхарын. Уыскан Османлаа иырфагыланы аурысцэа иыридгылаз ажэларқэа реипгыш хара хажэлорқэагы уыс иыбэбэаны ршьапы иықэгыланы аанхара рылшон. Османлаа иырабацэаз, иырфагылаз ажэлорқэа уахь атырқэа литературафэы рыхатэы хьызқэа, рыжэлор хьызқэа рыла ианыуп. Аха рыцхарас иыкаоу уыскан гэык-пгыс ала Османлаа иридгылаз Апгысуа-Захэыуа жэлорқэа дара

рхэашьала а-Черкесқэа рыхьызгы иахьа аѡымтақэа иырнырхырц иафэуп. Черкес, Черкезистан хэа аѡра рцэымыбхао иалагеит.

Ачеркесқэа атырқэцэа рыуара, рызааигэара атырқэцэа зтахымыз, уырт иыраѡо ажэлорқэа рапгыха даара апгыхаста хьанта рнатеит. Аибашьрақэа рыла иеиқэынцэаз ауаа рыѡнықэа, рымхықэа былны, рыдгылқэа иырықэцданы, рышьаата анықэрхы ашьтахь Апгысуаа рзы уыи агэабы, уыи абаара нымцэазеит. Аибашьра нцэаны атынчра калейт анырхэагы атэыла иацэынхаз уапгысцэык ауаа тынчра рыртомызт. Рыхьызқэа пгысахны, рыдгылқэа пгысахны, анахьарахь иыпгысақьаны еазнык рыееидкыланы иықэымгылааит хэа иырылшаоз зегы кертэуон. Рыжэлор хьызқэа «Апгысуа» ахатыпган «Ашьа уаа» мамзар «Азиатэ уаа» хэа ианыртэуон», – хэа Апгысны уыскантэыи атагылазаашьагы ааиырыпгышыуан. Арыи иеипгышыз адырра ахэыцшыа Тырқэатэыла иынхоз ауаа иырдыруаз акы акэымызт. Ас цэка иаахтны атоурыхтэ цэбыргықэа ахэара згэабыз Беигэаа Омар изыхэан «Иыхы еилагома?» зхэозгы дыкан апгысуаа рфэы. Рыцхарас иыказ уырт ауаа адернекь аихабырагы иалан.

«Арыи ауаѡ иыкаитцозыи? Хара аарлақэа хыидкылартак хауын, ашьшьыхэа хацоит. Арыи иымшала хадернекьгы хырѡоит», – хэа иыцэгьа зхэозгы мацмызт. Уырт саргы иысахауан, агьырт афаргы. Аха, ианакэызаалак афар Омар раха бзыиа деилыркауан, уыи иыдгылоон, саргы уыс. Уыи изыхэан азэы иакэым акы иыхэар иызуамызт. Омар иыѡымтақэа сара уыскан раха иеилызкаауаз сырылан хэа сыхы сыпгыхьазон, иызбанзар абызшэа аган ала атара сытан.

Омар абызшэа мацара акэым атоурыхыи аполитикагы даара бзыиа иыздыруаз азэ иакэын. Зны ақыртуа меншевикцэа Апгысны иазыруыз абаапгысырақэа дрылацэажэауан.

Симон Басариа Ғырымшаа дышааныз. Атырқәцә арыи рхы иархәаны аҕсыуаа рзы «Шәара ахақәыитра шәызтаз шәеихабы Ғырымшаанылан дыцаны шәыитыит», – шырхәауоз атәы ухәао, аболшевиқцәа аменшевиқцәа хәаны ажәлар шеифадырпҕалоозгыи дрыхцәажәауан. Уыскан 17 шықәса зыхытуаз сара сзыхәа арт даараза иыҕыцу дыррақәан, уырт дыук иеилыскаауа сыҕамызт. Болшевик меншевик закәыгыи сыздыруамызт. Ақыртцәа дара ртәыла «Қырттәыла» иыҕаз аерманқәа рытәылаҕынтә ианыпҕхарцооз, уырт аерманцәа Аҕсны иахырыдыркылаз атәгыи далацәажәон. Сталиныи Бериаи Аҕснаа иырзыруыз азалымдарақәа, арыцхарақәагыи рапҕхыаза рызбахә зхәаз Омар иакәын. Уаанза араа иыҕаз ауаа Аҕсны уыс акы шыҕаз рыздыруамызт. Аҕсны хәа цыара акы шыҕаоугыи рыздыруамызт. Рабацәа иырхәаз ада, пҕсадгылк ахасаб ала агәхыаа зкуаз азәгыи дыҕамызт. Аиашазы Аҕснаа иырызкыу апроблемақәа зеггыи ажәлар иырылазхәаз иара Омар затәык иакәын.

1334 (ма 1920) хәа атоурых зныу Аҕснынтә, Аҕәа ҕынтә иааныз «Аапҕхыарак» азбахә ихәауан. Арыи аапҕхыара рапҕхыаза иыцәырызгаз «Астамбылтәыи Ныхытц-Кавказ Жәларқа Реидгылареи-Рыцхыраареи» зыхызыз акомитет аихабыра абас иырыуан: «Ианаамтаз Аҕсныҕа иахәтаз ауаа иахышытымыз азыхәан, Аҕсыуа жәлар Аҕсны зынза иеиқәынцәоит». Арыи еилызкааз Османлаа реиҳабыра уыскан Аҕсны иацхыраар ртаххазаргыи, ирылшазгыи ҕамлеит. Аменшевик қыртцәа рпровакациакәа, рыгызмалрақәа иырзымиааит.

«Иахытәыи атырқәцәа ракәзар дара зтагылаоу ауадаурақәа рымшала макыана Кавказ иазхәыцыртә аҕара аамта рымам. Зыпҕсаҕа бзыиахаша Решытц Галипҕ иыхаан ацарадырра аминистырра ауниверситетқәа рҕыи Кавказология хәа факултетык аартра дышашытаз уыи даныпҕсы

ашытахы Ғамиҕ Зубеир зыхызыз ацарауауы уажәгыи арыи дышашытаз дыпҕсыит, аха иахыа уажәраанза абрыи арҕыиара, ашыақәыргылара пҕсыхәа амуыит», – хәа иыуан.

«Агәыла иеилкаара аемпҕериалист хәыцра мацарала иыҕалоом. Атәыла аонытцкәтәыи атынчразы, ахәаахәтразы, анауказы, адунеижәларқәартынчразгыи атахыуп. Ажәларқәа зеггыи арыи рыгыуп. Атырқәцәагыи реиҳа еилыркаарц зыхәтоу рыгәылацәа Кавказаа роуп. Аха, рыцхарас иыҕао Кавказаа рызбахә зынза иызымдыруагыи атырқәцәароуп. Аха атырқәцәа ртоурых зеггыи рацкыс иызташагыи Кавказаа рыбызшәа рытоурых алаоуп, иахыа Кавказтәыла зынза иызымдыруа атырқәцәа, анцәа иымхәааит аха, адунеи аеапҕсахны уыск рызбарц ианақәыркылаак иыашам мөак алырхырхәа сышәауеит.

Беигәаа Омар арыи иышымта иахыа уажәраанза сызҕыу ауыскәа зеггыи зышытаа аҕызтаз оуп схәар сылшоит.

1967 ашықәсан 11-тәыи амза ажурнал ианылаз арыи ашымта санапҕхыауаз сара иысыхытуан 17 шықәса. Ауниверситет сталеижытеи аба-хпҕа мыз цуан. Омар иышымта зныз арыи ажурнал сышәҕықәа иырыбжыакны хынтә, пҕшыынтә, жәантә санапҕхыауоз ыҕан. Уыскан Беигәаа Омар аизарақәарҕыи харантә аынтә-хынтә дызбахыан акәымзар, ааигәала дысыздыруамызт. Иышонахыгыи аынтә иыреиҳаны сымцазацызт. Иара дызлаздыруаз иышымтақәа рыла акәын. Ауаа данрыдтәалаз уыс иынартауылыны дызҕыз далацәажәомызт азыхәан, аиашазы дызҕыз цәҕыа саргыи иеилкааны иысымамызт.

Аха абрыи астатиа даараза сархәцыит. Зегы рапҕхыагыи иыхыз ас иахыишым. Уыскан «Ауыбла» гыи дызакәыз сыздырамызт. Ауыбла иызкыу иышәҕыгыи макыана иыкыпҕхымызт. Аха, ашымта аҕсыуаа иахырызкыз амш ала арыи зшыз дшапҕсыуаз аашыомызт. Нас Орханыи Ардашыаныи

санразцаа «Уйи Омар Беигэаа иоуп», – рхэеит. Саргы «Нас иыхъз цэ́кьа заныиымтазыи?» – анысхэа, Орхан дысхыччан, «Иыбзеилымкаазеи? Араа за́кафы дырзаатгылао гэабымтазеи, атыркэ́цаа, ақыртцэ́а, аурысцэ́а уйи моу а́псыуаа цэ́кьа рыуыс ахь иымааша далацэ́ажэоит. Беигэаа Омар уырт рыцэ́гьа иы́хэауом, иырзеи́фьыоуп иыи́хэао, аха уйи ша́кафы еилыркаара?» – иы́хэеит.

Иашатцэ́кьаны, сара саншьа (сабдыу ианшьа) дрылакны а́псыуа дерне́кь айхабыра иалаз реи́харак уйи дырзеилкаауамызт. Иыи́фагылаооз дыреиуан Мысырлы-иы́пжа Шьереф. Аха иашья Сабри уйи а́кара а́цара шиымамгы, Омар иаанда ды́кан ианакэ́ызаалак. Насгы Аршы́таа Етхем Арутан даара Омар патыу иы́кэызтцао дреиуан.

Аха, иы́цъасшьаз уйи ажурнал тызы́жьюаз азахэ́уаа Иззет Аидемирыи, да́еа захэ́уацэ́акыи, аныи зыхъз схэ́аз ақыртуа ра́ха деилыркаауан Омар. Уа́ха бзыиарак изырымуыргыи, агы́рт реи́пш иы́цэ́гьа хэ́аны иеимдоомызт. Уыс́кан а́псыуаа рэ́ы Омар деилызкаауаз аиашазы даараза дымачын.

Сара сакэ́зар арыи а́шымта сана́пхья ашы́тахь а́псыуаа иырызкыны кэ́ыдыи быстеи ада акымзар акы шысзымдыруаз еилыскааит. Акы ззымдыруа азэ́ы Омар иаанда иыу́сыузыи хэ́а сыхэ́ыцуан азы, хэ́ычык шы́тахь́ка сгылоон. Нас саргы салагеит ашы́шьыхэ́а а́псыуаа иырызкыу аматериалкэ́а а́пшаара, ашэ́кыкэ́а сыры́пхьяо саналага ашы́тахь иеилыскаит; Цьевде́т Пъашья дызуы́стдаз, Ферах Али Пъашья иы́каитцаз аболшеви́кцэ́а аменшеви́кцэ́а зуы́стцэ́аз, а́псыуаа ртоурых иахэ́оз, «азнык- «азнык са́пхьяуон. Уйи а́пхын Ме́т Иззет Пъашья иышэ́кы иагэ́ылаз «А́псыуа Тоурых» иазкыз а́кэша ара́п нбанкэ́а рыла иы́шын азы, латин нбанкэ́арахь иеи́тазгеит, нас абызшэ́агы иахьатэ́ыи атыркэ́шэ́ахь иыи́азгеит.

Беигэаа Омар уыс́кан а́псыуа мифология иазкыу иышэ́кы далымгацы́зт, аха арыи ажурнал а́кны зны-зынла

уйи иазкыу дымтэ́акэ́а ианыи́тцаон. Уаа ианын п́сыуаа раамтарбага (рыкалендер) иазкыз адырра́кэ́а. Уйи а́шымта макъана аилкаара сылшомызт. Иызбанзар, аетимология закэ́ыз сыздырамызт. Аха бзыиарас иы́каз сара атыркэ́а бызшэ́еи алитературеи факултет с́тан азы, ара́п бызшэ́агы а́цара са́фын. Аетимология еи́харак ара́п бызшэ́а ахьах́цоз хэ́ахы иах́архэ́оон. Уйи иаа́фырып́шыны а́псыуа бызшэ́а аетимологиягы сазхэ́ыцуан.

Убас ала амшкэ́а рыхьзкэ́а, амза́кэ́а, аамта́кэ́а еилыскаауа салагеит. Иара уйи ашы́кэсан а́псыуа дерне́кь азыхэ́ангы календарык кэ́аитцеит Омар. Уйи акалендар цсышэ́ала иы́кан. А́псыуаа иырызкыз а́фотокэ́агы анын. Уаанза уыс акы азэ́ымзар азэ́ы иы́каиымтацыз. Уйи иаргы ра́пхьатэ́ыи иы́тыжымта хэ́а иы́пхьазон, иыкы́пхьыу иышэ́кыкэ́а данрых́цэ́ажэ́о абрыи акалендар азба́хэ шэ́кы́тцас далацэ́ажэ́оон. Зны-зынла а́псышэ́ала иы́шыу ажэ́аеинраалакэ́агыи атыркэ́шэ́ахь иеи́таганы ажурнал ианыи́тцауон. Гаргь Чачба иажэ́еинраалакэ́еи, Баграт Шы́нкэ́ба иажэ́аеинраалакэ́а ихамп́ыхьашэ́о халагахьан. Баграт иажэ́аеинраала «Шы́шь Нааныи» убасгыи иы́бзыианы иеи́теиган, иа́пхьяуоз артэ́ыуауон.

1968 ашы́кэсазгы ажурналкэ́а иырнын Беигэаа Омар иы́шымта́кэ́а а́ба-а́бала. Уырт еи́харак аифология иазкын.

Адыршэ́ашы́кэ́са, Омар х́аргы ха́аиывагылеит. Уйи иы́шымта́кэ́а ахьанылооз ажурнала́фы х́аргы ха́итагамта хэ́ычкэ́а анылауон. Ардашьан, Орхан сара а́псыуа жэ́ап́ка́кэ́а атыркэ́шэ́ахь иыи́аганы иы́хашы́тыуан уаа ианыр́тцауон иеи́тазгаз хэ́а: «М.Ць.Папа, А.К. Абгынба, О.Б. Қо́псырген» хэ́а уйи иаанагоз Ма́хинур Цьеилан Папа, Ардашьан Кобашь Абгынба, Орхан Баран Қо́псырген. Уаа х́ахьы́зкэ́еи х́а́тыркэ́а жэ́лакэ́еи иаартымкэ́а ианах́цоон. Зны-зынла ажэ́абжы́кэ́агы еи́таагон. Еи́харакгы Миха Лакырба иыно-

веллақәа уырт иыреиуан: «Алчалмаиан Гурур Олмеиен Ваҕан Озлеми» хәа иымаз ажәабжь. Уаа хәхыызқәа анын «Абгынба, Папа, Қоҕсырген» хәа. Омар Беигәаа иыстатиа «Аҕсыуаа Рыжәван Нцәақәа» гыи уаа ианын. Уыбрыи аамтан ажурнал тзыжыуаз азахәыуа Иззет Аидемиргыи Кавказ еимадара дцаны дааиын иыгәалашәарақәа, иыибаз иыиахаз иыуан. Арыи ажурнал атираж 1000 акәын, ақытақәа рҕынза иынеиуан. Уыскан аҕхьаоцәа иахьатәиқәа рацкыс иышырацәаз ааҕшыуеит. Аха, рыцхарас иыҕаз хара хаҕсыуаа арыи ажурнал иаҕагылан дара даҕа журналк трыжыуа иалагеит. Уырт ржурнал иахьзын «Қафқас Бирлиқ Мецмуасы» азахәыуа иытиыжыуаз ажурнал акәзар «Қафқасиа Қултурел Дерги» ахьзын. Аҕсыуаа иытрыжыуаз ажурнал аиҳабыс, директорс иамаз Мысырлы-иыҕа Шьереф Терим иакәын. Др. Исмаил Арзын «Арзынба», Сезгыи Бурақ «Барақай», Адил Гулеч хәа даҕазы иыхьыз анын, уыи дызуыстадаз зынза иысыздырам. Иытзыжыуаз хәа зыхьыз арбо арт ракәын. Аха ажурнал аоныцқаҕы иызыуаз Турхан Иавуз Маршьян, Др. Цьемал Ғарман, иара Мысырлы-иыҕа Шьереф Терим, Араоҕа Етхем Арутан, Митхат Берқан «Барқан» иеиҕш аҕсыуа дернеқ аиҳабырагыи иалаз ауаа ракәын. Уырт раанда азәы шыца захәыуацәак, атыркәцаагы ианыууаз ыкан. Аха арыи ажурнал Беигәаа Омар иышымтақәа зынымзар зны ианымлеит (Беигәаа Омар уырт иыртахыз аҕсыуаа дыреиуамзар қаларын). Агырахь адернеқ еиҕызкааз иара шиакәыз уышьта азбахә зхәаогыи дықамызт. Арыи уышьта тоурыхыуп хәа ианыстоит, мамзар уырт зегыи аҕсыуаан, зегыи иыртахыз аҕсыуара ацхыраара акәын, аха иызыкәныкәоз амоақәа хазын. Идеала Омарыи дарей еикәшәомызт. Уырт уыс рхәаон: «Аиеи иашоуп, хара хабациәа Аҕсыннтә иааит аха, хара уышьта Тыркәтәыла ханхоит. Хаҕыркәахеит. Кавказтәыла уышьта даҕа режимк

иалахәыуп, уырт коммунистцәоуп, хара уырт акоммунистцәа хтахзам. Арт азахәцәа иытрыжыуа ажурналгыи уырт иырзааигәоу ахәыцшыақәа амоуп. Арт дара рхатәи бызшәала аоҕра аҕхьара иашытоуп, арыи хара иахпҕырхагоуп», – зхәаоз ракәын. Хара аполитика аган ала ауыс хамам рхәауан, аха аполитика цәкьа хазцооз дара ракәын. Уыи ажурнал ианын абас шымтак. Иызоыс иыхьызгыи «Акамчы Зкьао Ауао» хәа данын. Арыи ауао дызуыстада, иара дыздыруа иаразнак иеилыикаауан, сара цәкьа деилыискаахьан. Арыи Мысырлы-иыҕа Шьереф Терим иакәын. Иыкамчы кьаны зегыи дрыцәкьон: «Шәара Кавказ бзыиа иахбоит хәа моак иыкәыи ауаа газакәа, шәара шәызкәыи амоа хара хәкәызхыз аурыс иаҕшыи газ арежим хәымга абзыиабароуп. Баша шәхы шәымжьан, харгыи хәшәымжьан. Иызакәытә хатәи бызшәао, иызакәытә нбану шәызҕыу!». – хәа дрыкәмақаруан. Уыи дызыкәмақаруа ауаа раҕхьа дыгылан Беигәаа Омар, нас хара (Орхан, Ардашьян, сара). Арт зегыи рынырцә бзыиахааит рыдунейи рыҕсахыи жьтәи акыр аамта цыуеит. Уырт рышьтахь ас сахьцәажәао саҕамзааит. Сара арт иысхәақәо заҕыи ажурнал ианыуп азы ас сцәажәоит. Атыркәшәа здыруа зегыи иеилыркаауеит. Иахәогыи иызхәаогыи иеилыркаауеит. Арыи иаахтыны иырхәақәоз оуп, уыс мазала иырхәақәозгыи рацәан.

Абарт сахьырзаатгыло араатәи хәҕсыуаа реихарауык Омар дахьырзеилымкааз ауп. Аха, араа агырт әжәларқәа иара даарза патыу шыкәырцоогыи иысхәап, атыркәцәа, азахәцәа, ақыртцәа. Ақыртцәа рыжурнал дыу Чуенабурыи аҕыи иыхәзшыақәа шақантә иыхәзыи Омар, иара ақыртцәа аҕсыуа рзы иықартаз аиакәымрақәа дышрылацәажәозгыи.

Хара хәхык Ардашьян, Орхан, сара Омар иеилкаара, иыбзыиабара адагыи, еихарак аҕар деилыркаарц иыхәлшао ала хәхандеиуан, иашатцәанкьангыи Омар иымоа иыкәныкәооз аҕар рацәахао иалагеит.

«Амра хэынцэала иыуызшыыхыуам», – рхэоит атырқэцэа, уыи еипш Омар ианакэызаалак иыжэлэр рзыхэа дылаша-лашо дықан. Иессымша ажэлэр рыгэта дрыламзаргыи, ианакэызаалак дызфэыз ажэлэр рырфыхара акэын. Зегыи лашарбагас иыхамаз иара иакэын.

Уышьта саргыи Беигэаа Омар зынза сыизааигэахо, хажэлэр рыпроблемакэа, аиашеи ахэахэеи еилыскаауа салагахьан. Афакультет салгарц шыкэсык сыгын. Уыскан Тырқэтэыла аполитикатэ тагылазааша ееимызт. Иессымша ауаа ныкэон, аихарак афар. Ашколкэа мышкы иыхтызар фымш иыхқан. Уыи амш ала ауыс салагеит. Шыкэсык ашьтахьгыи сыонрахеит. Уыскан Омар лассы-лассы дызбао салагеит. Иаанда санзымцоз асалам шэфыкэа иыизызыуан.

Абар 1972 ашықасан Омар иыизызыуыз асалам шэфы, уыи ашэфы иахэон сара проекткэак шсымаз. Сытцаатэкэа шырацэаз. Арыи цыашьатэымызт иызбан уышьта апысыуа бызшэала иыкыгыпхыызашэфыкэадаарабзыиасырыпхыауон. 1970 ашықасан иынаркыны Апыснутэыи апысыуаа рфарыи сарей асалам шэфыкэа хабжьан. Уыртгыи хадырлашон, амца хакэырцоон. Иыхацхрауан, иыкататэыз хархэауан. Афотокэа, ашэфыкэа, ажэаеинраалакэа, ажэабыжкэа хаууан. Иессымза акы-цба асалам шэфы хаууан Апыснутэ. Харгыи иыхашьтыуан. Арахь хара, афра апыхьара хтеит хэа хтэамызт. Иызымдыруаз агырт афаракэагыи иыдхарцоон. Иызтцаз даеазэгыи иыртцароуп хэа храрбжьауан.

Убас ала хакэша-мыкэша псышэала афра апыхьара здыртцауаз рыхыпхызара азхауа иалагеит. Хапсадгыл хэыцы Апысны харехэоон, хауаажэлэр бзыиа иаабон. Уыи зыхы зыхнахыуаз цыаукуы ыказаргыи агэхьаа хкымызт. Уырт хасалам шэфыкэа мазала иырыпхыауон иызбанзар, ахэынцарра иазааигэан. Ауыс мазакэа ирылахэын. Аха, уырт рыи афныцка хара иыхадгылооз ауаагыи ықан. Иаартны,

ыкказ зегь хархэаон. Иызбан хара азэгыи хаипырхагамызт. Хгэы х-Апысназы хэа иыбылуан. Хгэы тыгыбьа хапсыуара хашьтан. Иысгэалашэоит, сара 1973 ашықсан Апысны сыцаны санааи ауаа сышрыдыркылаз. Хацъра сыцаны саазшэа иызыпхызарацэан, саб дынарылакны. Аха «Иылуысыузыи! Уаха дахьцаша цъара лымбазеи!» зхэаозгыи ықан. Ас акэ уыс акэ, уышьта ажэлэр фыхахьан. Ауаа рыпсадгыл ахь иыцаны иаауан. Иафагылозгыи баша дцэажэон.

Ианакэыз сыздырам аха, Апысны сыцаны санааи аштэхь акэын. Уыскан ауыс зыуан Шышьли арадио афны афарпхьа ТХИ (ТНУ) хэа фирмак афы. Сыфызак дааиын сасык дбымоуп, адэахьы дычапшыооит ихэеит. Агэашэ ахь санней Мысырлы-иыпца Шьерэф Теримыи Гечха Ышьык аафнашылеит. Апысышэалагыи «Абзыиара фноуп!» рхэеит. Саргыи «Бзыила шэаабейт!» хэа расхэеит. Афыцъагыи роура рытбаара, рыеилахэашьа, рытеитыпш ала уаа пшызакэа ракэын. Уырт збаз сыфызцэагыи иыцъашьаны иырыхэапшыуан. Гечха Ышьык зынза Аврупаа рыхэса реипш деилахэан даарагыи дыпхэыс пшыззан. Афыцъагыи рыкэрахь иышнеиызгыи рыпшыракэа иылашаза ықан. Сыфызцэагыи иаразнак уыс рхэеит «Арыи апыхэыс Аврупаа рахкэажэцэа рысахьа лымоуп. Ахатцагыи иымелон хылпала шака деинаалоозыи». Афыцъагыи даара хаала иысацэажэеит. Сара чыдала сырбарц иышааиыз рхэеит. Сгэы иахэеит аиашазы. Аха уыс цэка иысзеилымкааит арыи раара зыбзоураз. Нас Мысырлы-иыпца уыс ихэеит сара сзыхэа «Арыи иылгэафьыз згэафьыз хатцагыи дхалам макьана. Апысны дыцаны дааиыт. Афырхатца цэка арыи лоуп», – иыхэеит. Иыцъасшьеит. Арыи зхэаз сара иысымдыруа азэы иоуп схэеит сгэанала. Иызбан арыи зыкамчы кьаны иыцэажэоз ауафы дыцан даеа уафы кэымшэышэк дааит. Нас иаартны иеицэаз иыхэеит. «Сара, Анцэа иысыумырбан хэа сыпсадгыл ахь сышьтахь рханы

сыҕан. Аха арыи азҕаб иаалгәаҕыыз даараза сархәыцыит. Уышьта саргыи сөҕы сыҕсадгыыл ахь иыхоуп», – иыхәеит. Арт ажәақәа ынтә иыңысшьеит. Иысхәара сөҕамшәо сааҕалейт. Чаикәак наржәын агыиын, нас иыцейт.

Саргыи иаразнак сгәы ҕшааит. «Рыцха амдырра акәзаап арыи иызырхәаз. Аиаша еилыркаауа ианалага даргыи рым-оа хәахәа иахьхәыит», – хәа сыхәыцыит. Уыи ажурналгыи уаха иытырмыжыиит. Нас Мысырлы-иыҕа аҕсыуаа иырызкыны шәкык иыиит. «Аҕсыуаа Зуыстцәада?» зыхьзыз арыи ашәҕаҕы саргыи ымытқәак сымыхын ианыицейт. Сара иыстаз аымтәҕы сыхьыз аныимтазыит. Уыс агәурым аха, сара иысырхыиаз Ражьден Гәымба иыбиографияҕы Беигәаа Омар иызкыз цәахәақәак анын уыртгыи зынза иааныхыиит. Арт аҕамадацәа ахәычкәа иыреипышын. Иытыиыжыыз ашәкы дыук иысгәамҕхейт аха, шықәсы рацәа анафс, уыи анцәа иыңышоуп иахьтытыз схәартә сҕалейт. Иызбан, нас уыиаҕарагыи тзыжыыз дҕамлейт. Уыи азыхәан уажәгыи иытабуып хәа иасхәоит ҕытқ иейтцәҕазаргыи акы хыиыдыз азы.

Мысырлы-иыҕаи сарей даара хәжәа еикәшәон схәар мыцхоит. Аҕсыуара сахьашьтаз иыгәы иахәоон, аха Омар сехьыизааигәаз иыцәымҕын. Насгыи хара хәхыык Орхан, Ардашьан сара, Омаргыи данацлалаак хшәартаны хайбон. Арт акоммунистцәа хәа дхашьтан, хара хәхьҕаз азы хәычык иыгәы уыс иазфиозаргыи, Омар дышкоммунистымыз шыидыруазгыи, убас хәаны диыргәамтыуан. 67-68 ашықәсақәа ракәын, уысқан адунеи зеггы даҕа демократиак хәаҕышышьяк аман. Арыи аҕша мраташәара аҕынтә иасуаз ҕшак акәын, Тырқәтәылагыи иымамкәа ауамызт. Аҕар аихарак астудентцәа айбашьра ртахымызт. Арахь дарадара ейбафон. Арыи аамта харгыи цьара-цьара иахьҕырхагахараргыи цьара-цьара иахьзейҕхейт. Аҕар акти-

вистцәа иессымша ҕызгак цәырганы иныкәон, иеисыуан, иеибакәоон. Ашколқәа лассы-лассы ашә адыркуан. Саргыи уышьта сыгәахы ҕцәаны сыҕан. Ақытәхь сыцар сызцоом, ашколахь уысгыи анейшьа хәмамызт, ажәак ала ашәарта хтагылан. Ианамыух уыск салагап схәеит. Убас ала 1971 ашықәсан ауыс салагейт. Сашьцәагыи саанда иаазгейт. Өнык қыралла иыкны сҕалейт. Сашьцәеи сарей хайцынхон. Уырт макьана иыхәычын. Ашколгыи сахьалымгаз азы аамтәк сауыр уахь сыцаны аҕышәрақәа сырталоон. Арахь адернеқгыи касыжьюамызт. Еизарақәа сырыгхазомызт. Аха ас Беигәаа Омар иыбара сцәыуадафхо салагейт. Орханыи, Ардашьаныи хөызара акәзар рахагыи иацлон. Орхан ауыс далан, аха ашколахьгыи дыцауан. Адвокатс дыкаларцгыи иыгмызт. Сара уысқан Усқиудар зыхьзыз араионаҕы сыҕан. Беигәаа Омар иҕхагыи дыөнрахан, уаа саанда дааит. Ларей сарей хайгәылацәан. Хәмахә азахәыуа сахьагыхыи иыфны уаа иыҕан. Омарыи иыҕшәма Кәарчыиа-ҕҕа Шьаианыи рыҕхалахь ианаалак ма саргыи сызфьртыуан, мамзар сара сахь иааны иаакыдгылаон. Уысқан Москва атцара зцооз Гәажәба Русланыи Ленинград атцара зцооз Басариаҕҕа Иарней лассы-лассы асалам шәкықәа хабжьан. Уырт иыртахқәаз калон. Руслан афольклор еизгара дашьтан. Иарнагыи аҕсыуа ажәақәа рытцәара дашьтан. Зны-зынла афьыцагыи зцаарақәак хара иыхазцауан, харгыи иаразнак Омар иахь хәнейны уырт ртак кәхцәоон.

Арыи Копысырген Орхан ыстыаа гызмалык иакәын. Астампыл иынхаоз аҕар ейбызтоз иара иакәын. Омар иыҕхәи азахәыуа асахьагыхыи ейбазырдырыз иара иакәын. Мцыла дейбаркын. Уырт Орхан иымцқәа иаҕашәан иыөнрахейт. Нас иыиуылаакгыи сара захәыуа адвокатык сиыиымтар иымуыит. Омар иыҕхәи азахәыуа сахьагыхыи иахьанза иыбзыиахәхәа иаауейт ҕакгыи дрымоуп.

Саргы дышсывагыжьюаз сжыаны азахэуа сахьиитаз амш ала, алаф иылысхуан «Уара Апсыуаа уураҗома?» – хэа иасхэон. «Уара захэуада уаха хазыуаша азэгьи уымбазей?» хэа сыиациауан. Иаргьи нас иыкастарыи, бара апсыуаа зегьи ешьас иышьтыгыит. Ашэкаэ заанат иабыркыит иыхэуан. Орхан иашья хатак иеигш дысзыкан, Ардашьангьи уыс. Орхан сашьцаэ хэычкэеи иареи уадак афы сара саанда шыкэсык акара дынхеит.

Уыскан иаасхамыштыуа акы абра иысхэар сҗахууп. 1972 ашыкэса акэын. Сан лаб сабдыу дыбзагэышьян, иыпсы тан. Азахэцаэ сырҗахарц хқытахь саб иахь ианца, саб «Сыпҗа дызааз лабдыу иоуп, уи дышыкао арыи ахцаажэара сара иысыкэшэом. Аха арыи иыҗамахэаша дызуыстда?» хэа данразцаа, даргьи дшзахэуаз рхэазаап. Сабгьи уыскан асасцаэ раанда акы иызымхэазаап. Аха, уырт амашынакэа ианакетэа Орхан иаанда иызфьиитиын. «Атыбра зцэымгыу иыпынца иытыиауеит хэа. Арыи сара сыпҗа Астампыл дыузза псыуак дылзымбазейт?» ихэазаап. Орхан иара иышыихараз ауыихэахуаз. Арт иааныз сабдыу иахь ианца, иыцаз уыскантэи амода амш ала зыхцэы, зыжакья ауыз, реикэа акалткэа зган дыуыз «Испҗаниол пҗача» хэа иашьтан арт еикэакэа уыскан. Сабдыу арт иааныз рыеилахэашья иыгэампҗазаап. Нас руазэы дааныдгылан «Арыи хара хамэхэгьи шэара шэеигш дыкоммунистума?» Хэа дыиазцазаап. «Ох уыс шпҗаухэеи бабадыу хара зынза хакмунистзам, уи аба цэырыуга?» анырхэа, сабдыу «Арыи шэыхцэи шэжакьеи, шэеикэа аганкэа закэызыи?» иыхэазаап. Нас азэы сабдыу иыгэшэа кайтарц «Уи иышэымахэаша иыирауыртэ акара ахцэы иымазам, уымшэан», – иыхэазаап. Ажэакала, уыскан зегьи зыцэшэоз акоммунистцаэ ракэын. Арыи ахысхэао саҗамыз аха, сашья гызмал Копсырген Орхан иымцакэа рымш ала 22 шыкэса анысхыцуаз сҗаацэарахеит.

Арыи иаанагооз саамҗа раҗагьи иымачхоит акэын. Арахь ахэычкэа, анахь ауыс, ашколгьи макьяна саламга-цыт. Сабхэагьи уи ашыкэса хэанда дынхоон. Ааныгьи уыжэшьта хамкыуа халагеит. Иахья санахэыцлаак уыскан иаасылшаз иахья иысылшоит хэа сыкам. Уи азымхаозшэа Апсыуа-Захэуа жэлар рыҗар зегьи реизарҗагьи хара хэоны акэын. Уаха шаанза иытэаны иыцэажэо андыршооз рацэан. Мышкы иысхаштзом асасцаэ зегьи штэаз, иышан дара ауыс ахь иыцомызт азыхэан ианша иышьталеит, саргьи ауыс ахь сыцеит.

Уыскан аҗар зегьи тызшэас ирымаз апҗсадгыл акэын. Рыбзшэала аҗра апҗхара акэын. Аҗатын уамыхар акэын. Уара иыуеиуам азэы уимыцтар акэын. Уышьяпкэа еикэыршэны уымтэар акэын. Адернекыкэарахь иыцар акэын. Аха атцарагыееила уалгар акэын. Ажэак ала, абрыи акэын уыскан Апсыуа-Захэуа жэлар рҗар идеологиас ирымаз. Аиашазы арыи аидеиа уыскан ауыс канатцеит. Аҗар рыбызшэала аҗра апҗхара рыцеит. Ианыонрахоз Кавказ жэлар иыреиуаз ауаа алырхыит. Рылеишэа рыкыабз камыжкэа иахьанза иааит. Иахья адернекыкэа рахь иыцао реихарауыкгы абарт роуп. Иырауыз ахшара Апсыуа-Захэуа хыызкэа рхырцеит.

1972 ашыкэсан 7-тэи амзасы сыонрахеит 1973 ашыкэсан 7-тэи амзасы Апсны сцеит. Санҗацаха хамҗас иысзааргаз ахы маҗэа зегьи аафырыбганы абрыи иахтнысцеит.

Апсныка сыцара Астампыл иыказ Апсыуаа зегьи даара иеигэырыҗеит. Аха зегьи рацкыс Беигэаа Омар деигэырыҗеит. Дырмаит Гэлиа изы иыууыз ажэеинраалак сыитеит «Дырмаит Гэлиа Иышанафы» ахьзын. «Арыи баннеилаак Д.Гэлиа иышанафы бнеины ашэткэа ыкэтан, сара сыхьзала абрыи ажэеинраала быизапҗа», – иыхэеит. Ашамба Орхангьи «Бара быцаны баа, нас саргьи сцооит», – иыхэеит. Насгьи сара дысыцланы Бычкы хэа иыказ Апсыуа кыҗафы

хацаны агъсыуа азар ашәкәә еизгааны хааит, уахь санцоо иызгарц. Ажыба Хаккы иакәзар, сара сагъхьа дыцан дааит азыхәан амәа ахшыә сыитеит, амәа сыкәыитеит. Убас ала 1973 ашыкәсан Агъсны ацара насыгъыс иысауыит.

Уаанза Беигәәа Омарыи сарей хаибалоон, зыны-зынла сыуыс ахь ателефон дасуан, зны-зынла асалам шәкы сзыиыәуан, саргыи лассы-лассы сыизасуан. 1972 ашыкәсан иара деилахагәышьан азы иахтахаргыи дыук хәзеибабомызт. Иызбанзар, Агъсыуа мифология иазкыи ашәкы атыжъра дафын. Уыскан ашәкы атыжърагыи иышгъа удаафыз. Анахь уаамта зегъы ақәыуцдарын арахь уыгъара зегъы ахтныуцдар акәын. Рахагыи иеицәаз ашәкы туыжыит хәа ауаа иеимтәаны иаахәаны иагъхьаомызт. Уыигъы даәа проблемк акәын.

Арыи ашәкы антыц даара иыбзыианы иахцәажәеит атыркәцәагыи Кавказ жәларкәагыи. Иара иакәзар арыи ашәкы цыракгыи иымтйиит, амала хәа иышаон. Атыркәцәа убас патыу ақәыртцеит. Цюукы иара ахатыгъан даараза иырацәаз ашәкыкәа хамтас иызаарышьтыит. Иышәкы зегъы иытабыуп хәа ирыдыркылеит. Уыимоу арыи иагъхьаз атыркәа шәкыәәк даара иыгәы иаахәан, романк иыәрц иытаххеит. Омар дыиыгъшаан аматериалкәа итаххеит. Арыи ауаә Кемал Билбашъар зыхъзыз азәы иакәын. Иеицырдыруз ашәкыәәцәа дреиуан. Иышәкыкәа руакы ифильмхан егыин.

Омар асалам шәкы сзыиыит арыи иазкны аматериалкәагыи иытаххеит. Иара Кавказ жәларкәа зегъы ирызкны адырра дыу иман аха, иышәкәфы «Агъсыуаа иырызкыи аматериал сара иыуыстауеит. Азахәцәа хашьцәароуп, уыиазыгыи иацыхрааша ауаә дыуызбауеит», – иыхәазаап. Иымхәандаз. Иара даамысташәан азы алеишәа кайтцеит аха азахәцәа рытәгыи иара иақара иыздыруадаз. Уыи атыркәа иышәкы антыс азахәцәа рган алагыи иара дыиыцыхраандаз

раха иышеиғъхашаз еилкаахеит. Ажәакала, атыркәа иыиыыз ашәкы фаастахеит. «Қолелиқ Донемечи» зыхъзыз арыи ароман азәы иыдиымкылеит. Иыызкыз ахратәра акәын. Уаа азахәцәа атәы азара, нас атыира даара иазкәаошәа, уыигъы уырт рыгәы иалсыит. Цъара убас иыәыит азахәцәа ауахьад шаныртәо айгъш атәы аныртәошәа. Арыи Кавказ жәларкәа зегъы афагылеит. Омаргыи даара иыгәы иалсыит арыи ас акы ахыиыыз амш ала. Нас иышәкы иеизганы иышьтыихыит уыи ауаә еазнык иеиғъыу акы иыәрц иытаххеит, аха уыигъы иамыуыит.

Иызхысхәааша Омар рагъхьазатәыи иышәкы абжыи аангеит. Арыи фыргъышганы иыкәзтаз даәа тыркәак дцәыртцыит. Тыркәтәылатәыи иеиуеигъшым акультыуркәа иырызкны иыәыиыз арыи ашәкы афы Омар иышәкы ақынтә даараза иырацәаны аматериалкәа анытцеит. Арыи ашәкы дақьала даараза иырацәан 1000 дақьа иыреихан. Иагыи дыуын. Уаа еихарак хыцхыртас ихы иаиырхәоз ашәкы Беигәәа Омар Агъсыуа мифология иазкны иыиыыз ашәкы акәын. Уаанза атыркәцәа дара рмифология азбахәгыи рхәомызт. Нас оуп ианышьақәдыргыла. Омар иышәкы фыргъшыгас иықатцаны. Иахьатәыи атыркәа царауаа арыи ашәкы даара рыхы иадырхәоит. Ааигәа иытыцтаз «Жәанызқь шықәса зхыцуа Анбан Б» зыхъзыу ашәкы автор убас ихәеит: «Сара Тыркәтәыла атыркәшәагыи арыи иақара иыбзыианы, иыиашаны иытыцтааз макъанагыи азәы дысымбазеит», – ихәеит.

Беигәәа Омар арыи иышәкы, иызлашалшаз ала адунеи афы реиха идыуыз абиблиотекакәа зегъыи рахь иыхашьтыит. Саргыи хатала ахәаа нырцә сыдәылтц-цыгъхьаза сахьцалаакгыи иызгеит. Иахьа Москва, Париж, Ниуиорк, Лондон ухәа иеиуеигъшым ақалақь дыукәа рыбиблиотекакәа рфы иықоуп. Нас Мысыр «Египет» иынхаоз агъсыуаа иыреи-

уаз Махир Абаза Енергья Министыр араа данааи Беигэаа Омар дааны дыйбеит нас иышэҕыгыи иыгеит. Арыи араб бызшэахь иеиҕазгоит иыхэеит.

Арыи ашэҕы аҕыжыра аан ҕарала Беигэаа Сабрыи Ашэеиба Кансоугыи даара иыцыхрааит. Арыи ашэҕы зыхшыџҕарыз, здырра рацэаз, зҕарадыуыз ауаа даара бзыиа рхы иадырхэеит. Сара иысгэалашэоит уыскан Ленинград иапҕхьаоз Иарна Басариаҕҕа Проф. Турчаниновгыи акы иылтан. Нас Турчанинов зны-зынла Омар асалам ашэҕы иызыџҕны ажэақәак рьетимология Омар дыиазтцауан. Уырҕ реиуа ажэак иазкыу иынапџымтқаа акгыи сара иысымоуп. «ҕанаҕ» ажэа иазкыу.

Аерман жэлэр иыреиуаз, ҕыркэтэыла иынхаоз ҕарауаџк апҕсыуаа иырызкны материалқәак иыҕшаарц Москва дынеизаап. Уаа абиблиотека аиҕабы иажэақәа ҕыашыаны араа данааи иымаҳэ иызеитеиҳэазаап. Саргыи уыи иҕынтэ иысаҳаит. Арыи ауаџ ҕарс ҕулаҕыи иыхызын. Уыс Москва дынеины апҕсыуаа данразтцаа уыи ауаџ уыс иыхэазаап: «Араанза уызааиз, арҕ иырызкыу зегыи здыруа ҕыркэтэыла дыкоуп, Беигэаа Омар иыхызыуп, уыи иышэҕы уызахэамҕшызыи?»

Абас Омар раҕхьазатэыи арыи иышэҕы иессы аамҕа ахыыз апҕша агон. Аџымтқаа рыхытхырҕақәа иырныпҕшуа иыҕалоон.

Саргыи Апҕсны сыцаны санааи ашҕахь, арҕ ауысқәа раҳа сыхшыџ азцао салагеит. Уа иызбаз иысаҳаз ала, иыҕаҕатэытэаҕыяз раҳа иеилыскаауа сыҕалеит. Зегыи раҕхьа иыҕаҕатэыт аҕар еидкыланы ауысқәа шаны аматериал апҕшаара, афольклор аизгара, ашэҕықәа реиҕагара аныи арыи арҕ ауысқәа зегыи хшыџла иышыҕаҕатэыт еилыскааит.

Уаанза сара Апҕснынтэ асалам шэҕы сзаазыштыуаз аџызцэа иырҕаххоз агыи санахэаҕшы, арыи афольклор

уыс, баша иышуысым еилыскааит. Афольклор аган ала араа иыҕаз институтқәа рҕы сыцан иышыҕартцо, иышеизыргао, иарбан иеизыргао хэа. ҕытк сынапҕшы-аапҕшыит. Нас афольклор иазкыу ашэҕықәа ҕшааны хсаалак ҕастдеит. Арыи иыррацэаны сџызцэа иырыстеит. Убас ала зегыи иымаҕымкэа афольклор материалқәа еизахҕеит. Уырҕ реиуа Апҕсны ажурналқәа иырнылаз ҕалеит.

Уыскан абарт ауысқәа иырҕы аҕар еиҕаҕааз агэыпҕ иахахҕдеит «Abhazoloji Araştırmaları Birliği». Иаанаго «Апҕсыуаа Рыкультыура Атцара атцара Аидгылара» хэа хызык. Уаа иеизахҕон ашэҕықәа, афотоқәа, ашэақәа, нас зегыи акака апҕсыуа шэҕы, апҕсшэахь-аҕыркэшэахь реиҕагара халагеит. Арҕ зегыи уыскан Ардашьан иыџны иеизганы иыхаман, иызбанзар сара сыџны хэыҕын, хҕаацэагыи рацэан. Ардашьан иехышэи иареи Ускиудар сара иысзааигэаны иытэан. Ашҕахь сара аџны сзымхао саналага, хыхь ҕыара иышысхэаз еипҕш, Беигэаа Омар иыџны азааигэара сыцеит.

Арыи Ардашьанраа рҕы иеиҕаҕааз абиблиотека Беигэаа Омаргыи дацыхраауан, иара шэҕык еиуа џба иымазар акы хара иыҕаиҕауан. Зегыи хэуысқәа харҕын. Ардашьан Миха Лакырба иыџымтқа «Амаҳаҕыыр» еитеиҕауан, иахыша Симбер «Гэлиа иыҕҕстазаара» иазкыз ашэҕы еиҕалгауан, Есаҕ Самсон Чанба «Сеидыҕ» зыхызыз иышэҕы еиҕаиҕауан, саргыи Баҕрат Шыынқэба ироман «Аҕынҕэарах» еиҕазгауан. Есаҕ иашыа еиҕабы Ахба Ерхангыи иыпҕсшэа даара иыбзиыиан азы аиҕагарақәа ҕаитцаон. Арҕ хэуыс ҕыдақәа ракэын. Агырахь зегыи Апҕсны асалам шэҕықәа хабжыан, ма хазхазы иахзаауан, мамзар зегь хэхыыз ала иаауан. Асалам шэҕықәа зегыи папкак аҕы иеизахҕоон, нас аиҕагарақәагыи уыс иыкыпҕхыыз ыҕан икыпҕхыымзгыи. Зегыи реиҕа дасыу иеизыигаз апҕсыуа жэлэр рҕаҕыцтэ хэамтқаагыи, ара папкак иыҕатцаны иеизахҕауан.

Уыи аамтазы ихарыхиет Апъсууа Анбан арцагата шәкы уыи акопиақәа ҳаррацәеит. Нас иахшо ҳалагеит: Бурса, Адапъазар, Ескъшьеҳир, Иозгаџ, Анкара иынхаоз ҳара иахдыруз апъсууа рѣар иырзынаҳашътыуан арыи ала шәааигәа иыкао апъсышәа дшәыртца хәа. Уырт раанда лассы ҳазымнеиыргъыи ианакәызаалак асалам шәкықәа ҳабжъан. Апъсны еипъш Търқәтәыла афнытџагыи асалам шәкықәа ҳабжъало ҳалагеит. Уыртгъыи убас иырацәахо иалагеит, уи азгъыи папкак хәтгыит. Уыртгъыи афольклор шеизыргаша иыдхартоон. Бурса ҳауысқәа еиѣызкаауаз Ашамба Миумтаз рыцха иакәын. Анкара ашәа Оздемир Озбаи, Адапъазар Ашамба Орҳаны, Абгынба Цъенгъыз нас уырт рычкәынцәа, абас зегъ иыҳалшао ала ҳаѣын.

Арыи ҳазықәлаз амѡа ѣытц уыбас иыбзиыиахеит. Жәаѡык апъсышәла аѡра апъхъара иыртцазар, азәы даѡа жәаѡык иыиыртцаон. Уыс ала апъсышәала иыѡны иапъхъаоз 100-ѡык иыреиҳахао иалагеит. Сара сытаацәа рѣы уыскан 70 шықәса зхытцауаз саб дыналацаны сашъцәа, сааигәа-сыигәа иыказ зегъыи псышәала иапъхъон. Сашъа рыцха Беибулат даара иыбзиыианы ашәкықәа апъсшәахъ еиѡагара, афольклор еизгара далагахъан. Иахъа уыи иеиѡаигаз Миха Лакырба иыновеллақәа ухәао, Қәыца Лакырба аетнография иазкыу иышәкы «Иытамбазо азыхъ», Иура Аргәын Апъсны апъсѡазаара иазкыу иышәкы ухәа макъана акыпъхъ мбакәа иеиѡаганы иышъѡао шака шәкыи ҳамоу иаразнак иаасгәалашәом. Убас Ашамба Орҳан, Абганба Цъенгъыз рычкәынцәа рыѡызцәа ргәылацәа апъсышәала аѡара апъхъара шыддыртцаз афольклор шеизыргаз зегъыи иыжәдыруа оуп. Иааркәаѣны иаххәозар уышъѡа Търқәтәыла запъсууара хъаас иызмаз, зыпъсадгъыл аѡоурых здыруз, зыбызшәала иыѡѡуа иапъхъао ауаа шмачымыз ахбаон. Арс иахъаз аѣар, иахъыказ ақалақкәа рѣы адернеқкәа рахъгъыи иыцаны уаагъыи абрыи иырдыруала ауыс нарыгзоон.

Копъсырген Орҳан афакультетқәа ѡба данрылга иара дахъыыз ақалақъ ахъ дыцеит, дыѡнрахеит, уаа ауыс далагеит. Аха дызѣыз апъсууара уаа дакәымтцзеит, раҳагъыи иыџәѡаны ауыс адыиуылеит. Арт аѣар зегъыи ауысқәа рыман, зегъыи ѡнран уышъѡа, аха апъсууара иышаѣыц иаѣын. Иахъа уырт рыхәычқәа роуп адернеқкәа рахъ иыцао. Арт ақалақкәа рахъ ҳара Астампыл иынхаоз аѣар хцаны ҳаалон. Аѡызара аимадара ҳабжъатцаны раҳа иеиџыуи иыкахцариышъ хәа ххәыцуан. Арыи апъсууа рѣар ҳауыс кәцашъа зегъыи иыцъаршъон, иацашъыцуаз захәыуацәакгъыи ыкан аха, рыгәхъаа хқымызт.

Зегъыи иахъеипъшыз абиблиотекахъ, архив ахъ ҳаакәмытцақәа материалқәак иеизахгоон. Ашәкәа, ажәеинраалақәа, ажәабжъқәа акассетақәа иырнахтоон. Иахъа уажәыи зыпъсытам ауаа ранцамтақәа иаѡаны санзырыѡуа сыгәыи пъшаауеит, рыбызшәа шака иыхааз уажәыи раҳа иыбзиыианы иеилыскаауеит. Арс ҳабжъыи захәуа атәым уаагъыи иахъааны акыи иазѡауан, акыи рѡаххон. Уыи амшала сара тетрад пъышзак аахәаны агәалашәа тетрад хәа абиблиотека иыѡасыргылеит. Иаауа рыгәаанагарақәа рѡааит хәа. Апъхъатәыи адакәақәа Беигәаа Омар изы иалысхыит. Убас иыбзиыианы иыѡыит. Макъанагъыи иысымоуп. Нас аурыи жәлар иыреиуаз царауаѡык Израилитә дахъааит, Леви Мартен иыхъзын уыигъыи, иысырѡыит.

Уыи ашықәсан Д. Гәлиа иышәышықәса иазкынгъыи уысқәак кәхцдеит. Аѡызба Вова асалам шәкыи ҳазыѡны иыиѡахқәаз ҳаиҳәеит. Харгъыи иыҳалшооз ала уыи наҳагзеит. Уыскан апъсууа аизарѡа тыпъ рыхала иырымамызт. Анахъарахъ цъара иеизалоон. Арыи Д. Гәлиа иыхәылпъазгъыи уыс сасааиыртқак аѣы иыкахцдеит. Аиашазы Д. Гәлиа иыгәхъагъыи зкыз дыкамызт. Уыигъыи еиѣызкааз ҳара-ҳара мацара ҳакәхеит. Адапъазарынтә Ашамба Орҳан зацәык дааиыт.

Ҳара иышаҳтаҳыз иыкамлазаргъыи, Вова иызынаҳашьтыз аматериалқәа даара ишиыхәаз иазкны иытабыуп ҳәа салам шәкык ҳзааныштыит.

Сара Омар иаанда аоны аныскы Ардашьангъы иахьшьеи иарей иахгәылацәахеит. Ахба Есагъы хара дыкамызт. Уыс иыҳазбеит иассы мчыбжь мышкы Ардашьанраа рҕы ҳаизаны Омар аурокқәа ҳаитарц Омар уыи дақәшаҳатхеит. Еиҳарак Агъсыуа бызшәа аграмерыи ҳабызшәа ачыдарақәа. Насгъы Агъсыуа тоурых иазкны ацара хиырцаоон. Шықәсык ақара арс асеминар хәыцқәа ҳзыкайтцеит. Уыртгъы иантаны иысымоп. Иара иынапшырақәагъы рылоп. Нас арт аурокқәа ашәыга машиналагъы иышны папкак иытатцао халагеит. Агъырт афаргъы иырзынаҳашьтыуан. Омар рыцха акы ҳцандазхәа акәымзар акала ихы деигзомызт. Иара иуыс ихәыс кажьны даҳзауан. Абра фырпшыгас иаасырыпшырц стәхыуп уырт аурокқәа реиуа дакыкәак.

Актәыи адакыа абас ианын:

Арыи ашымта еизызгаз: Abhazoloji Araştırma Birliği (Агъҳазология Агъцаара Аидгылара),

Ашымта ашәыга машыналы иызшәы: Ардашьан Кобашь (Абгынба)

Аизара амш: 13.11.1974.

Аурок ахыыз : Беигәаа Омар анаукала иацәажәара.

Атема ахыыз: Агъсыуа грамер халааганза агъхәа.

1-тәыи азцаара: «Ла Ланг Примитиве закәызыи?»

2-тәыи азцаара: «Агъсыуа бызшәа арыи атермин анаалома?»

3-тәыи азцаара: «Агъсыуа бызшәа Аҳенқсизума аҳармония[агармония–Н.Л.] амамкәа иыкаома)

Афбатәыи аизара

Аизара амш : 24. 11 1974,

Аурок ахыыз: Агъсыуа бызшәа адунеи абызшәақәа рыбжьара тыпс иамозыи?

Ахпәтәыи аизара

Аизара амш: 01.12.1974

Аурок ахыыз: Агъсыуа бызшәа арианик бызшәома? Чы-дарақәас иамозыи?

Агъшьбатәыи аизара

Аизара амш: 01.12. 1974

Аурок ахыыз: Агъсыуа бызшәа арианик карақтер иазкы ачыдарақәеи уырт рысимволқәеи

Ахәбатәыи аизара

Аизара амш : 15.12. 1974

Аурок ахыыз: Агъсыуа бызшәа анбанкәа. Уырт анбанкәа гәып-гәыпҕла рыхцәажәара.

Афбатәыи аизара

Аизара амш : 19.1.1975

Аурок ахыыз : Ажәа фыцқәа агъцара.

Агъсыуа бызшәа аган ала, агъсыуа тоурых аган ала ас аизарақәа қәхцеит. Аха аамтала зегъы руысқәа, рытагы-лазаашәа аееитанакыит азыхәан, насгъы Омар иыуысқәа хәеилахаз амшала, рацәа ҳзымцеит. Омар уыи ашықәсан «Ауыблаи Ҳз. [Ҳазрети–Н.Л] Ибраҳимыи» иызкы ашәкы атыжьра дафын, Иаамта мадын. Ардашьан дыфнрахеит, даҕа қалакык афы ауысуыра далагеит. Агъырт зегъы уысык-уысык иырфын. Дасыуиара ипсстазаашәа мшак иыман. Зегъанеимпы Есагъыи сарей ҳаизынхеит. Нас Ашамба Миумтаз Астампыл дааит, араа дыфнрахеит. Араа адернекы аиҳабыра далалеит. Есагъыи иарей адернекы ауысқәа иырфын. Уаагъы ауысқәа рацәан азы Есагъ еиҳарак уыи дыиыцыхрауан. Атыхәтәан Омарыи сарей ҳаидхалеит. Арыи «Абҳазология Агъцаара Аидгылара» ҳәа иеифақхааз абиблиотекаи архив еиҳарак сара сматериалқәа рылан азы арт зегъы сара иысзаанхеит. Даргъы рхатә уысқәарахы иеихаит. Уыскан сышныгъы даара иыманшәалан. Сашьцәагъы хазы афнқәа хыртыит,

иыѡнрахеит. Харггы аѡны дыуззаѣы уышьта хамацара хаанхеит. Хаѡны х-уадак аман ауадакѡа руакы шѡкырѡас иыѡкастеит. Уышьта Омарыи сарей зынза хаизааигѡан хаѡныкѡа 50 шыѡа рыбжьан. Еихарак сара иара иахь сцалон. Иарггы сара сахь данаауаз ыѡан. Таацѡалаггы лассы-лассы хаибабан, ачеи хжѡуан, аишѡа хахатѡон. Хара, уыс баша хаакыдгыларггы акраѡамѡакѡа хаурыжьуамызт.

1974 ашыкѡсан зеггы хауысѡа рацѡан, Омар ауыбла иызкыз ашѡкы аѡыжьра даѣын. Сара сыуысѡа рацѡан, сынеиааи рацѡан. Уыи ашыкѡсан сабхѡындацѡа санхѡыпѡхацѡа азѡы дыцаон агыи дауан, ѡымз-хымз ианынхаоз калон. Уыиггы аамѡа сцѡагоон. Нас сашьаеихабы саанда дааганы ауыс даластеит. Уыи апѡхѡыс дыизаазгар акѡын. Уыиггы Омар иыпѡшѡма лыцхыраарала иычара кастеит. Беигѡаапѡхак дыизааигеит, Омар иызаказ азѡы дыстацахеит. Уысалаггы Омар сыизааигѡахао салагеит. Уышьта Беигѡааи Папааи аѡакалаггыи иеибабан иалагеит. Сабыйи Омарыи еибасырдырыит. Саб даара иыгѡы иахѡеит Омар дызѣыз. Сарггы уыи иымѡа сахьыкѡныѡооз деигѡрѡѡан.

Уыс иышыѡказггы сара 1974 ашыкѡса атдыхѡан сызлагаз Баграт Шынкѡба иыроман 1975 ашыкѡса агѡтазы аитарага салгеит. «Ацынѡѡарах» аитарага даараза саамѡа агеит. Уи макѡана салымгакѡа ауаа иапѡхѡауа иалагеит. Иапѡхѡаоз зеггы рыгѡы арыпѡшауан. Омар арыи ароман данапѡхѡа, Баграт Шынкѡба «Ауыбла» ажѡа «Аубых» ажѡа ахатыпѡан ишныѡкѡыгаз ибеит. Арыи ауыбла иызкыз ашѡкы уыбрыи амшала иыѡыит. Арыи ажѡа хѡычык иырцѡеилахеит Апѡсынаа рзы арыи еилыргазароп иѡѡеит. ашѡкы ѡтыѡит уыи ашыкѡсан. Арыи ашѡкыггы даара иыргѡапѡхеит, ахьыз канастеит. Иахѡа уажѡраанза азѡымзар азѡы иыимхѡаацыз акѡын дызлацѡажѡоз. Арыи ашѡкы ашьѡахь атцарауаа

иазхѡыцуа иалагеит. Аиашазы иахѡа уажѡраанза Беигѡаа Омар иыѡиыиз ашѡкыкѡа. Азѡымзар азѡы мап ацѡымкыит, иыѡѡакѡаз акымзар акы мап ацѡырымкыит. Аха, зыхы иазырхѡаз рацѡахеит.

Арс Омар иыгѡыларѡѣы сынхо саналага даѡа програмак кастар акѡын. Агьырахь Апѡсны сцаны санааи иеиѣыскааз «Абхазология Атцара Аидгылар» уышьта иадгылаша азѡгыи дышаанымхаз анызба, уыи аганала уышьта иыѡкатѡатѡыз акы шаанымхаз еилыскааит. Иызбанзар, азѡы дыѡнрахеит аѡѡѡара дыцеит, азѡы иыуыс иыпѡсахыит, азѡы арра дыцеит агыи, анс арс шаххѡоз уыи ауыс сымацара саадхалеит. Нас иеиѡаганы иыѡамаз ашѡкыкѡаггы рыкыпѡхьра халымшазеит. Гѡлиа иыпѡстазаара иазкыз ашѡкы иеиѡаганы иыѡказ зеггы Анкара аныи зызбахѡ сѡѡаз ажурнал ахь иысышьѡыит. Иыркыпѡхѡааит хѡа. Уыи ашѡкы азыбжа Абгынпѡха Симбер иеиѡалгахѡан, иаанхазггыи сара иеиѡазгеит. Уыскан аѡымѡакѡа ркопия аѡатцара уыи аѡара иыманшѡаламызт. Иыѡазамызт иахѡатѡыи еипѡш аѡотокония машьынакѡа. Уыс иышыѡказ иынараѡѡеит. Хрыѡкѡгѡыѡыит азы. Акыр аамѡа хѡаѡапѡшьеит, аха шыѡкѡсык ашьѡахь арыи ашѡкы ахѡѡакѡа реиуа пѡыѡк-пѡыѡк дара иеиѡаргазшѡа иыркыпѡхьыит. Хѡаиѡагаѡаггы шѡѡахьѡа иыѡарымѡазеит. Хѡахьыз хѡапѡшаггы иылалаз иыцеит. Аха Ардашьан иеиѡаигаз Миха Лакырба иышѡкы «Амаѡаѡыыр» ыи Есѡтыи сарей иеиѡаѡгаз «Сеидыѡк» убас ѡѡѡа иаанхеит.

Арт зеггы реихѡа ахѡыс романѡас иыѡказ сара иеиѡазгаз «Ацынѡѡарах» акѡын. Уыиггы 25 шыѡкѡса ашьѡахь ауп иансымпѡхьѡашѡа. Уышьта акыпѡхьра аѡахзамызт, иызбанзар иыкыпѡхьын. Арыи ашѡкы иеиѡаганы саналга ашѡахь сыпѡшѡма Рахми Туна арыи даара иыбзиыиахеит иахкыпѡхьроуп хѡа исымыихыит. Иара уыскан Истамбул Аксарай ахьырхѡао аѡыпѡ аѣы ауысуырѡа дыуззак иыман.

Ұыца иеилаханы ауагах дыу қыралы иыкны адвокатра кайтаон. Арыи амш ала макьана атипзографиякәа агыи дышрылацаажәоз, мышкы хагәы ҳеанзамкәа Тьрқәтәыла цыунта зырхәао ар ареволиция кәрцеит. Ахәынтқарра иахаз апартия хырған, апарламентгыи лбааганы дара ахылеит. Аены цәақьа сара сыуысуыртағыи сшақаз сыпшәма – иыфызак ателефон дысзаст. «Ар иааин быпшәма иышь-тоуп», – иыхәеит. «Иауазыи, иыхарозыи?» – схәеит. «Иыхарәа уыбри оуп, Кавказ Адернекь еихабыс дахоуп» ас иара иеипш адернекькәа реихабацаа зегыи еизыргоит ихәеит. Иысхәара сзымдырыит иаразнак сеихабы ифынтә азин стаххан уыск сымоуп хәа сьдәылтцыит. Саатыбжак ала сыпшәма иыуысуыртағыи снейт. Сара гәырфас исымаз уыбрыи иеитазгаз «Ацынцәарах» зыхьзыз ашәкы акәын. Иызбанзар, уыс иыргаоз ауаа рышәкықәагыи ганы еазнык иырыртаомыт. Сыпшәма харак-барак шыиымамыз здыруан, уыи иыхы фыихыр калон, аха араа сара сеитагамта зны иыцар еазны иышымааша здыруан. Ианымааи сыпшыит акәын иаанагоз, иызбанзар арыи еитагара шықәсык сышафыз сафын. Уыи шысхәаоз, ашә ағыи санней сыпшызар шыца ар матәа зшәуы афар рабцаркәа кны ашә иылагылоуп. «Баангыл, бабацо?» – рхәеит иаразнак. «Сыпшәма иыуысуыртахь сцоит». Схәеит. «Бпаспорт хат!» рхәеит. Нас «Быпшәма иыхьзыузыи?» – хәа иысазцааит. «Адвокат Рахми Туна» схәеит. Нас ашыцагыи саарыбжаркын «Бааи!» рхәеит. Лифт ханталан ауысуыра ашә хаакылагылеит. Сыпшызар ѡажәафык иыреиханы ар аофис иақәлан, ақәкәа хәа ашәкықәа иыртытуа иырыхәапшыуан. Анахь акы карыжьюеит, арахь акы карыжьюеит. «Уынан дыи, иыкалазей? Арыи ақара ар иықәлартә арыи ауаф иыкаитказыи?» схәеит. Даара рааедырыцәган «Харгыи уыбрыи иоп хазышьто!» – рхәеит. Уыи аены асас дысыман, саб иашья иыпшәа Бетиул

фыц дыохлахан аимдара хәа лыхатцей ларей хәхәы иааиын иықан. Иаргыи шыжымтан уырт дырыцны дыдәылтцыит. «Дабацао, асуд ахь ма даеацъара, дахьцаалакгыи уаха аоны даауеит», – схәеит. Нас уыбра цъара сыдыртәеит шыца аруаагыи рышәақькәа кны иысыдтәалеит. Уырт сышра-цаажәоз, арыи ақәыларәа иызыхькәаз пьытк еилыскааит. Азахәцаа рдернекь ағыи чкәынак иышьтан, иессымша ианыи иабыидыргәамтцыуан, арыи сыпшәмагыи уаа деихабымзыи, иытаацаа рыгәахы аныпцәа «Иара хара дыхачкәыноуп аха зегыи зыхшыф иытало, иыбжысхуа уыбрыи акоммунист дыу Туна Рахми иоуп, шәцаны дахьыкао, уыбрыи шәиазцаа», – рхәазаап. Уыбра сахьынзатәаз, уырт азахәцаа ала иамхәара рархәаон арт ар уаа. Даара сгәамтцыит. Арахь аиашазы саргыи иакәым акы сархәар хәа сышәеит. Убас иыцахауан. Уыс акы сара иысархәар иысыпшысхәозыи хәа сыхәыцуа сахьтәаз апланкәагыи кастоон. Нас иага иыуымхәаргыи сапшыуомыи. Арс акы аасархәар абарт иысыватәо аруаа рышәақькәа саамтцасны, иыргәыдыстцоит хәа иысызбеит. Аха агырахь ар реихабы ашәкықәа дырыхәапшы цыпшәа арыи ауаф дызуыстоу аилкаара иыицәыуадафхо иалагеит. Уаа араб бызшәала иыфыу, амсылманра иазкыу ашәкықәагыи ықан, акоммунизм иазкыу агыи ыкамзаргыи асоциализм иазкыу шәкықәак ықан азы, арыи дызуыстаз цәкьа рзеилымкааит. Уыскантәыи рхәашәала арыцъарахь оума, арымарахь оума дызлакоозыишь хәа иыхәыцуан. Нас уыс ихәеит уыи ар реихабы «Арыи быуаф ахылпәа кәпшыи, афада ахылпәа иатцаа иыхоуп сгәахәуеит», – иыхәеит. Иыихәаз иаанагоз сзеилымкааит, аха саргыи усқан сықан азы сеилахәашәагыи официалла иықан. Нас спаспорт ианахәапшы ауыс ахьызуаз атып ағыи шеихабызгыи еилыркааит. Саргыи саакәгылан уыс расхәеит. «Сағамыз ар реихабы, ас шәымцаажәан. Иызбанзар макьана шәзышьтоа

ауаф дызуысто шәыздырам. Акы ихарома иыхарамума уиыгы шәыздырым. Нас шәхи ас иымѡапыжәга, арт ар уаа иыкартаз ареволиуциагы шәапырхагооит», – схәеит. Уыс анысхәа даагәыбзыҕхан, арыи ауаф дадвокатыуп, нас хәхы акы таимырҕааит. Аамысташәла шәныкәа хәа реихәеит иаанда иыказ ауаа. Саргыы аамысташәала сырацаажәан. «Сара шәзышьто ауаф лассы дышәыпшаарц ацхыраара шәыстап. Сыпшәма азәы диымшьит, азәы диымпҕкеит. Шәзышьто закәызаалаакгы иаарласны иеилышәкаап. Баша шәмаапсаан ателефон сышәт», – схәеит. Нас асуд аҕхәа дырыпшаан дырыманы иыцеит. Q-аатцаа дыук азна ашәкыгы иырыманы иыцеит. Уыбарт ашәкыкәа иырылакны сара иеитазгаз «Ацынтәарахгы» ѡ-тетрад дыуны иыналажны иыргеит. Иыкартаз арапорт аҕы сынапы анысдар рҕаххеит. Ианысцеит. Нас «Иытабыуп быца» хәа сархәеит. Сымацара сыѡныкәа сааит аха, амѡа сышьтахь иысахауаз аштыбжыкәа зегы сара иысышьталаны иаауа ҕысышон. Уаа сыҕырхатцаны сыкан, аха амѡан сышыпхәысыз иаразнак еилыскааит. Уыбас сшәеит, аѡны санааи арт аѡныкәагы иымаакәа каларым хәа аҕсышәала иыѡыз сышәкыкәа зегы асыумкакәа иыртатцаны, аѡны иыѡныхны ҕара иыстәахыит.

Ауыха сымацара аѡны сызымтәазеит Ашамба Мумтаз-раахь сцеит. Сахынаиыз Мумтазгы дышәапырхаҕыуа дытәан иаргыы даныргаша амш дзыпшын. Ауыха даара хаччеит. Сыпшызар Мумтаз Димитриов иышәкы дапхьоит. «Иыкаутозыйи уара Мумтаз? уаха ада уанапхьаша аамта уымбазеи?» – схәеит. «Уаха сапхьароуп, мамзар уатцәы сыргар, уырт ар уаа ирасхәозыйи?» – иыхәеит. «Нас уаа ианума?» схәеит. «Ианзам аха ҕырпгышгас иыкасцоит». Ихәеит. Димитриов дантарк (Абулгар) иыихәакәаз дысзапхьеит. «Уаҕәытц уаҕәытц!» – схәеит. Уырт уара иыухәаша

еилызкааша ҕаукуы ракәым, «Майдан Ларус» хәа иыказ аенциклопедиа «Аурысцәа» иырызкыу ҕышаны ауаф дытазкыз ауаа, уара арт ухәеит хәа, патыу уыкәыртцазом. Аха Анцәа иымхәаит, арыи сыпшәма иымшала саргыы сызҕытны акы иысазтаауашәа хәымгарак сархәар ма ламысда иыныкәарц ақәыркыр иырасхәаша уасхәап. Сара уырт иыжәдыруа ауаа сыреипшызам, сара сабдыу иакәым ажәак зхәаз азәы дышһни пгышьынтә дещаны, дыганы амхы апгыш ганк аҕы атәѡан дахаиырсыит. Сара иысашәхәаша ажәакәа шәазхәыцны иышәхәа, мамзар иышәыхьуа абрыи оуп, пгышынтә акәым жәантәгы шәеимырцәтәар калап сытаацаа, хәа расхәаит», – схәеит. Уыи ауыха хамыцаакәа иыхаршеит. Сыпшәма дахьыргазгы сыздыруамызт. Аха ашьжымтан тәкьа ар иалаз захәыуак дысыпшаан «Арыи уашьа уыиышьтал», – схәеит, иашьатәкьаны дагыибеит. Иыуысқәагы маншәалахан, иаргыы уахык дҕакыны, даныркы ашьтахь даурышьтыит. Акы имыхкәа ашәкыкәагы иыманы аѡны дааит. Уыи ауыха сабгыы ақытантә «Башьа агәыбжьанытә аҕхәыс дааигеит», – хәа дааит. Зегы хәѡны иеизеит, ауыха абахта иытытыз иажәабыжыгы, аҕхәыс даазгаз иажәабжыгы хәаас иысымамызт. Сара «Ацынтәарах» иеибганы иахьсымпгыхьашәаз даара сеигәырҕыны сыкан. Зны саб аматцыуыртахь сара саанда дааиын: «Атабырг сахәа, арыи хәмахә алаба иыфама?» – иыхәеит. «Иалыздырааи, иыфама иымфама уызазтааи?» – схәеит. «Иыфазар, уыи ар уаф дызуыстзаалакгы дысшьыуеит», – иыхәеит.

Нас аамтак ашьтахь Сефер Берзег иашьа еитцбы дсасны дахтааит, Ниҳат Берзег арыи ашәкы тыжьра уысқәа Анкара знапы алакыз иара иакәын. Арыи «Ацынтәарах» сара иысыта, сара иытсыжыуеит иыхәеит. Сара газагы иыбзиыиоуп схәеит. Арыи акара ахтыс ашьтахь иеибганы ианааи уыст

иыга иыкыпъхь схәеит. Уаха иысхәарыи. Аха нас схы сасыит. «Ахәынапъ ацгәы иастеит, уыбома?» хәа схәыцыит. Иара д-уыбыхны, д-Берзегны, арыи ашәкы иыгәапъхараны пъсы-хәа амазма? Сышпъагазоу! Сышпъагазоу!.. хәа схы сасуан, аха шьта иыбашан, иыстахьан. Иыигаз ашәкы афыга машьынала иыжәфы хәа цьоукы иырыитәзаап. Нас арт, ар уаа иаргы иыхъзаны дытаркырц иышафыз иара дыбналан Амман [Иордания ахтныкалакъ–Н.Л.] дыцеит. Сышәкыгы иесс уыцаларгы уыца, иахьцан анцәа идырып. Мышкы сыпъшызар сыфызак «Ацынтәарах» ркыпъхыит хәа шәкык иыманы иысзааигеит. Сыпъшызар иеитазгаз Хәирыи Ерсои хәа ианыуп. Иаразнак сыналапъшы-аалапъшыит. Аха иыцъасшьаз арыи ашәкы афбатәыи атом хәа ианын, ашәкы агәта афынтә иалагон. Ахы ыкәмызт. Сара иызлаздыруала арыи ашәкы томк акәын. Иахьа уажәраанзагы уыи ф -томкны иысымба-зеит. Нас сапъхьао саналага ахагы иыцъасшьеит. Сара сажәакәа ахатапъсатала иыфын, дасыу фышьак иымоумыи. Амц зысхәарыи иаразнак Сухтар Хәирыи иыгәнаха салалазаргы: «Хәи абаапъсы арыи кауцашан, ма рапъхьа ахы туйжындаз, ахы кажьны атыхәа зыукыпъхьызыи?», схәеит сыфныцкәла. Нас «Алашара» хәа журналк афы агьыи атетрад ианызгы трыжьуа иалагеит сыпъшызар уыиггы сара сажәакәа рыхатапъсада. Иеитазгаз Ачычба Зехра хәа ианыуп. Хәи иылыхьындаз, шака иыбзиыианы иеталгазыи схәеит сыгәанала. Аха, нас лареи сареи хәнеибадыр апъс-шәа уыи акара иышылымдыруаз еилыскааит. Уыиггы лыгәнаха салалазар садамзааит. Аха абрыи сышәкы абас ахыит. Сеитагамта рыцха иылыбжъазын иыцеит. 25 шыкәса рыштәхь Ниҳат Берзег стетрадкәа афбагы иыманы дааит. Абрыи иахьыз даараза иыгәы иышалсыз сеихәеит. Иара иышыихарамгы иыхәеит. Аха уышьта зеггы башан. Уажәы стетрадкәа макъанагы сара иысымоуп. Гәаларшәагас иыкәз,

уаха иыкәстдарыи. Арыи ашәкы ас ианыкәла уаха аитәгара акацара стахымхеит. Омар ианакәызаалак дсылабжьон абрыи аитәгарақәа рыла баша баамта бымфан, бара иыкаб-цаша раха патыу зкәыу ауыскәа ыкоуп ихәаон, аха сара уыиггы сзыгәыфьуамызт хатцашәа. [агха– Н.Л.] сыхыит. Нас арыи хәычык сархәыцыит. Уышьта Омар иыуыскәа рыда уаха акы напасыркызом хәа схы скажеит.

Убаскан оуп Беигәаа Омар иыбиография афара ханалага. Уыи ханалга Омар рапъхьа иытижьыиз иышәкы «Апъсуа мифо-логия хылцышьтрома» зыхьыз иышәкы апъсышәахь аитәгара халагеит. Уыи соуп ызхәо, апъсшәа даара бзыиа иыздыруеит зхәао иеитәиғаша акы акәымызт. Арыи ашәкы иантыц амш иынаркыны Тьрқәтәыла зыхы иазырхәаша ацарауа рхы иадырхәао иалагеит. Нас хыхь иышысхәаз еипъш, Ленинград апроф. Турчанинов иаанда ацара зцаоз Басариапъха Иарнагы лыхы иалырхәо далагеит. Аха сара иыстахыз Апъснытәыи ацарауаа арыи иапъхьаратәы акацара акәын. Иызбанзар, Апъсны атырқәшәа здыруа царауаок дыкоуп хәа сыкәмызт. Нас иырыцхамзыиз арыи ашәкы. Сыцан Омар сыиацәажәеит. «Быиашоуп!» – иыхәеит. «Аха арыи сара сымацара иысыкәтацзом. Шәареи сареи иеицыкахтап, шәара иышәхәа сара иызфып, иессы мычыбжь амеша аены сара араа сааиып, шәара иышәхәала, сара кирилла ианысталаап», – схәеит. Дақәшахәтхеит. Аха зеггы рапъхьа иара иызкыз абиография халгап ххәеит...

Уыи санаалга, иессымычыбжьы Омар иахь сцао салагеит. Скъаадкәа сыманы сыцаон. Аха уыи апъхьа афны сыуыскәа зеггы сырылганы сыцар акәын. Ауысахь сахьцаоз амшала асабша аены ада, уаха аамта сымамызт. Уыи аены хәлаанза ахәахәтра, афны апъыссара, арыцкәара, азәзәатәкәа рызәзәара, ауанта, ахәы-апъхь зеггы сырылгар акәын. Сыфуа ауыс кәстоон. Мычыбжьык иыхәзхаша хәхәы ырмазеины,

архьшәашәага иылтатцаны, ауантәкәа срылганы рытыпцкәа иылтәкнаҳаны саналгалаак. Пытк сыпсы аасшьарц сышәкыкәа ахыкәао сыуадафы сыныиасны сапцхьон. Апцсыуа ашәәкәа сырзызырыуан уырт сыпсы сдыршьон.

Амәыша аены шыжымтан аоны таацәала какалк аакны Омар иаанда сцаон. Арыи амш иышдыру еипцш, пцышьара мшыуп. Зегь рыфны рыпцсы ршьоит, ма таацәала цъара еимдара [ныкәара, пцшьара – Н.Л.] иыцооит. Саргыи Омар иыфны сынеиуан, хәлаанза уаа сыкан. Шыбжьонгыи уаа акрысфоон. Зны-зынла уаа Омар иыпцшәма пцхәыс Кәарчыиапццәа Шәаиан лысасцәа лыгәылацәа калаон. Кахуак ржәырц иыкыдгылаоз арт атыркәа хәсақәа сыцъаршьон. «Макъана быфәоуп, фыц быфнроуп, быпцшәма дымгәаазо?» – рхәауан. Дызыргәаауазыи, раҳагыи деигәырбьоит, иыхы дакәыитыуп хәа алаф рылысхыуан саргыи. Иашан 23 шықәса анысхытуаз сыфнрахеит. Арт ауыскәа санырфыз 24-25 шықәса схытуан. Уырт сара таҳмадак сыйдтәаланы хәлаанза сахыфәуаз сгәы фыбьуа цъыршьаон. Зны-зынла сырыцхаршьон. Саргыи хәычык сыгәамтцны: «Азәы садиймцалеит, сара иыстаххан азы иыкасцооит. Сара сыгәы иахәо арыи оуп. Санеймдашагыи сеимдоит», – хәа расхәон. Арт ауыскәа санрылага сыфызцәагыи сызгәаауа иалагеит. Сара иысыкәлаз азбәабцәа макъана иыфнрамызт, рышколкәа иырылымгацызт, ауысахьгыи иыцомызт. Иессымша цъара еимдара иыцаон, саргыи сызфьыртуан, аха сара аамта сымазам хәа мап ацәыскыуан. Фынтә-хынтә ас ианыкәала уышьта уыртгыи иааскәатцыит. «Цыи бара быфызцәа 100 шықәса рхытуазар оуп, барей харей уышьта иеибәххәашагыи аанымхеит», – хәа уышьта иысышьтамло иалагеит.

Зны-зынла уырт санрейлаҳаоз ыкан, ейхарак аапцын амра каххаа ашәапцыцәап анаапцшыуа, саргыи адәы сықәындаз схәон. Аха арыи сызфәу раҳа патыу шақәыу здыруан. Сара иыкасымтар иыказтода хәа сыхәыцуан...

Иызхысхәаауа, Бейгәаа Омар дызфыз ауыс, уыс уадафын. Аха иыцатәын, иейлкаатәын. Сара даара сейгәырбьоит. Иарей сарей арыи ихьейтаҳгаз, аиашазы, арыи ашәкы иахәоз тәкәа уыскан оуп иейлыскаауа саналага. Омар араа уажәраанза уаф иыиымхәац иыхәауан. Даара аперспектив дыу змаз арыи ашәкы аицәгара ханалага пцытк аштахь, иахәогыи раҳа еилыскааит. Нас арыи анызыфәуаз акәапц, афартцәыф, қәапцфартцәыф еипцш афара дыргақәагыи уыскан иысцейт. Ажәакала, арыи хәуыс даара сыгәы иахәейт. Арт ацәәхәақәа иырхәаоз адагыи ажәақәа, абыжықәа фейила атцаразыхәангыи иысыхәейт. Сара уаанза алитература бызшәа хәычык сазааигәан, сыпцхьаз еилыскаауан, аха арыи атцаратә бызшәа зынза иыхазын. Ф-шықәса арыи ауыс хәфын арыи ашәкы ханалга, сара апцсыуа мифологиа мацара акәым, агьырт ажәларқәа рымифологиагыи сазфәлымхәах салагеит. Сазхәыц цыпцхьаза апцсыуа бызшәа абеиарақәагыи еилыскаауан. Хәпцсыуа культура аган шака иытбәаз, адацкәа шака иытәуылаз еилыскаауан...

Ара иысхаштыз акы ыкоуп. Омар ани рапцхьатәыи иыфны хәычыи Адапцазар иыказ иыфныки тцыны рапцхьаза дахьтәаз афны иазааигәаны раҳа иыдыуз, раҳа иыфыцыз ф-уатахык еифагыланы иааихәейт. Уажәы дахьтәаз арыи афны фыц афы акәын. Ауадақәа рыуак афы иара дытәан, агьыи қыралә цәауку иырыитан дыкан. Араа Омар агьыи афны аахыс раҳа дытынчын, иара уадак хазы иыман, уаа ауыс иыуан. Иышәкытрагыи уаа иыкан. Цәартафәыкгыи уаа иыкфәан, ианыицәхыу уаа дныкәыион. Сара дызбәацыпцхьаза иышьтахь атызуар [атзы – Н.Л.] иатаны, иыкбәадкәа иышьамхы иыкәтцаны дыфәуан. Зынза иытынчу акы акәымызт арыи. Ас зыкаитцоз сыздырамызт. Иарей сарей ауыс ханалага, сара сыцан стол хәычык аасхәан иыфәапцхьа иысыргылейт. Иара ацәартафәы дышыкәтәаз иыматериалкәа уыи астолафы

иыкәйтцаон. Саргы сқамк ааганы иығапұхьа цәкьа астол иадырғыланы уаа стәон. Арыи астол сара иысыманшәала-хоит схәеит, иаргы иызыманшәалахеит, деигәырбъеит. Шьаиан Тезегьы қәыршәык нақәлыршәыит, иыпұшзаза иаакалеит. Иығыа машынагы уаа иынаиыкәиыргылан дыкәапұза афра далагеит. Иареи сареи қауыс анытцәалаак уаа дықлаон.

Омарыи сареи хәнеибадыр иычкәынцәа реиуа иеихабыз Ергин Қырач дықнраны дықан, Анкара дынхоон. Иыпұха лареи сареи даара бзыиа хәибадыруан, уыи сара сапұхьа дықнрахеит. Усқиудар сантәаз [санынхоз – Н.Л.] лареи сареи лассы-лассы хәибабауан. Омар иымаҕа даниы иыпұшәмеи иареи Усқиудар иынеилаон рмаҕа дырбарц. Сара даара бзыиа иысгәалашәоит иымаҕа дыниы, Омар убас деигәр-бъеит, иымоҕа иызыхәа ажәеинраалакгы иыиқит. Уыи ако-пиа сымоуп. Зны иажәаениралаакәа реизга анықалалаак иырыстоит иызкыпұхьуа. Агырт иыпұцаәа афыцәа Қансоуи Шансоуи макьана иықнразамызт, уадак ағы иынхоон.

Х-уадакыи залыки змаз арыи афны иыкәапұза, иыцкьаза иықан. Уынеиыцпұхьаза иыцырцыруа, иыхааза ачыс фыққәа уахауан. Қансоу акинофильм аганала уысык иыман. Шансоугы дыжурналистын, аспорт аганала агазет ағы дықуан. Х-ык ахацәа рымаҕәа азәзәара, ауанҕара, рыхәы-рыпұхь зегьы зылшаоз Кәарчыиапұха Шьаиан лакәын. Хара хәнеибадыр лара 60 шықәса хәычык деихан хәа сықоуп. Омаргы уысқан 75 шықәса иыхытцуазар қаларын.

Сара Беигәаа Омар дыздыруа аахыжътеи, Омар мышкы затцәыкгы иыуысқәа кажьны, дындәылтцны, мгьалк [чак–Н.Л.] цәкьа аазхәаз азәы иакәзамызт. Афны ауысқәа зегьы, ахәахәтрагы налакны, иықазцооз иыпұшәма пұхәыс Кәарчыиапұха Шьаиан лакәын. Лычыс, лыхәы, лыпұхь даара иыхаан. Апұсыуа чысқәагы, аҕырқәа чысқәагы даара иыб-

зыианы иықалцоон. Аееилахәара бзыиа иылбаон. Сасык иаанда ианакәызаалак дыцкьаза дыцәырцуан. Лычеицыка астол ианықәгыламыз аамтак ықамызт. Асас даара патыу иыкәылцаон. Баша иынкыдгылазгы акрыиқамцәкәа ды-лышьтуамызт. Сара уыи аҕакәажә зынзатцәык дытәаны дысым-беит, ианакәыузаалак акы дағын. Ауанҕа анықалцооз ақьаад еипұш иыиашшаза, иыпұшзаза иықалцоон. Ауанҕа апұсыуа хәсацәа зегьы даара иыбзыианы иықартон, ахыз рыман арыи аган ала. Уыбрыи акара ауыс шлымазгы аныхәара лхаштуамызт, дымсылман цқьан. Иессымша хәынтә уыи аныхәара қамцәкәа луамызт. Аха Омар, ахәаша аены мацара ақьаамахы дыцон, агырахь иессымшатәыи аныхәарақәа пұйтк дырывысуан. Абаирамқәа даара бзыиа иырбоон. Ачгара аан афыцәагы иычгон. Абаирам аены ақар неиуеит хәа ақашь қалцон, ачаць лцбуан. Апұсыуа чысқәа зегьы рмазеины иыталыргылон. Иызбанзар, зегьы уаа иынеиуан. Зны-зынла Омар иыцәгы салхәон. «Абрыи дызфыу ауыс адунеи даакәлеижътеи дағыуп. Ма акы иыхәондаз, баша дағыуп. Зны-зынла хәгәахы пұиытцәоит. Мышкы затцәык иыхәычқәагы саргы дысыдтәаланы дымцәажәзеит. Уақ-цас жәабжык аацәырганы уыиацәажәар иыҕахымызт. Иессымша акы афра апұхьара дағын. Ауыс ахь данцоозгы уыс акәын дышықаз, афны данааилаак еипұш абрыи далагон. Зны-зынла убас сгәамтцуан зегьы асоба [амфәты печка–Н.Л.] иылҕатцаны иызыблындаз анысгәахәуаз иырацәан. Аха нас дрыцхасшьон», – лхәон.

Саргы лыгәшәа қастоон: «Уыс бымхәан Шьаиан-Тезе, [ахьшьаду–Н.Л.] уыи иықайцао ауыс шпәеилкаам. Зегьы уыи азомыи хәзиышьтоу. Бара беипұш азәы дықамзар уыигы арыи иызықатдомызт. Ажәлар зегьы анцәа иыцышьшоуп ас азәы дышхамоу рхәауеит. Иыҕабыуп хәа иазхәогы дымачым. Ақар бзыиа дырбауеит», – схәауан. Аха, аиаша

ащыцагы иырдыруан. Хажэлар иышатахыз а́ара арыи ауыс патыу шақарымтаоз. Омар дызғыу уыи дара иырымдыркәа иы́амаызт. Зны-зынлагы Омар дахашшыуан. Уыи зхараз хара хажэлар ракәын. Хажэларгы гәйбҕанс иырыу-тарыи рыкультыура уыи а́ара акәын. Аха уыи анцәас дызыгъязозгы ы́ан, иаххәап Иаган Мура́т иеигъш. Иыихәаз зынза иеилкааны анао́с иыцауазгы ы́ан. Мышкы иысхашт́ом анацәа рымш азгәатаракәын. Сыцан Шьаиан Цәизе хамта́к лзаасхәеит. Аха арыи а́ар зегыи иаархәазшәа иы́акстеит. Иынаганы зегыи рыхызала лымыш лыдыснхәәлан иылыстеит. Абрии Омар бахыиыцыхраауа бы́цабаакәа ша́а патыу рзақәуи, иыбдырыр ртахыуп хәа ласхәеит. Арыи Омар ианиа́а даара иыгәи иахәеит. Сара иысзыо́ыз асаламшә́кык а́гыи ианыицеит уыи азбахә. Иыгышәма лзы уыс иы́хәаон: «Агъсыуара бзыиа иахылымбао амш ала акәым аха, иылзеилкаауам, сара сызғыу баша цы́лшьоит. Уыи азыхәан зны-зынла сыуыс дагы́рхагахоит», – иы́хәагәишьон.

Аха, аамтала сара сыцао-саауа саналага, ларгыи Омар иыуыс патыу ақәылтао далагеит. Нас хәпъсы анахшьаоз лара дсылацәәжәуан, лыгәшәа кәсцоон, лыгәи аахыстыуан. Уыигыи а́акәәжә рыцха лыгәи аалхаштуан. Уыс-уыс ларгыи лыхәыцшьа а́еиитанакыит, нас аамтала Омар ра́а иыцыхраауаз лара лакәхеит. Уышьта адернекы́аагыи рыхышыо азцо иалагеит. Омар хәтыр иықәыртао иалагеит, лассы-лассы адернекы́ ахы иызғытны а́амтақәа агыи иыртаон, уа дыдырцәәжәон. Иыо́ны иыцаны дырбаон.

Уыбрыи аамтазы Омар иеигъымккәа акы-о́ба шә́кыи тыи-жыит. Рагъхәаза «Агъсыуа Мифология хылтыштрома?» тытыит. Нас «Ауыблеи агъаамбар Хз. Ибра́хим» иызкыз ашә́кыи, уыи ашьтахы́гыи иаарласны о́-томкны иы́каз иышә́кыкәа тыи-жыит. Амифология анты́ц Тырқәтәыла агәзет

дыуқәа иыреиуао «Tercüman» зыхызыз агәзет иацны иыты-туаз «Инҕыи» зыхызыз агәзет а́ғыи арыи ашә́кыи даара иызрычәәаоз о́ымта́к тытыит. Ажурналист убас иыо́уан: «Арыи ашә́кыи Кавказ жәларкәа рыжәлар хыызкәа зырғыи аз бызшәак иалтыит. Арыи абызшәа иеиуеигъшым абызшәа-кәа ажәәкәа даараза иырацәаны иышырна́таз аагъшыуеит. Ачеркескәа (Агъсыуа-Захәыуа) дара рыхылтшы́тра, ртоурых, рыбызшәа, рытас, рыкәабз, рымифология аззырыгъшыуа арыи ашә́кыи даараза иы́агаыз акы акәын». Ари ашә́кыи ша́а иы́тауыланы иы́тцааз, аматериал ра́аа шана́тоз алагыи иыо́ашыом», хәа ра́аа иынарауны далацәәжәон.

Еихарак «Türk Kültür Araştırma Enstitüsü» хәа атырқәа культуура иазкыи институт аихабы иакәын патыу ақәцаны иалацәәжәаоз. Уыи азымхакәа даараза иырацәаны ашә́кыкәа хамта́сгыи иызааиышьтыит.

Арыи иеигъш ао́ымтақәа, адныхәаларақәа даараза иыра-цәаоуп азы зегыи рызбахә ахәара а́ахым. Нас арыи збаз иызахәаз Омар иы́таацәагыи уышьта Омар акы иагъсаз акы дыша́ғыи еилыркаахыан.

Омарыи сарей амифология аи́тагара ханалга, Ауыбла иышә́кыи [«Хазрет Ибра́хими Аублаи Кавкасиаа» захызу-Н.Л.] халагеит. Уыскан Омар да́аа шә́кык ао́ра дағын. Арыи агъсыуа бызшәа ажәәкәа рытоурыхыи уырт ажәәкәа адунеи жәларкәа рыбызшәәкәа рахы иышахы́тцәаз атәи темас иаман.

Уыи инаваргыланы, адунеи анша иынаркыны иахыанза агъсыуа тоурых аззырыгъшыша шә́кыкгыи дағын. Арт дахырығыз ажәәинраала ао́рагыи дауа́кәытыхыуаз. Уыи ианакәызаалак дыша́ғыи дағын. Иызбанзар иара иыман ианакәызаалак иыгәи зыргъшааша хәыцыртақәак. Цәа-ныррақәак. Ма дызыргәамтыша акы. Ускиудар сантәаз даара бзыиа иысгәалашәоит Ахыба В. иажәәинраалак амш ала ша́а лагырзы каи́тәаз. Уыи ажәәинраала а́ак-

гы жәеинралала иаитахъан. Омар цсышәалагы тыркәшәалагы ажәеинраала иыџуан.

Беигәаа Омар иыуысқатцашъа ас акәын иышықаз. Акы да-налагалаак агьырт зегъы каиыжьзомызт. Дызфыз ауысқәа зегъы хазы-хазы апапкақәа иыртан, акы даафәытыр агы дыналагон. Иыматериалқәа зегъы даараза атып, иықәын. Акымзар акы еилеигомызт. Зынзак дызылгаз, акып,хь ада уаха уыс змамыз иышәқықәа ықан. Макъана дызламгазгы ықан. Амаҗериалқәа иоуцып,хьаза иытыцуаз ашәқықәагы ықан. Иара иып,ылан иара идыруан, иархив атып, иықәны иықан: агазетақәа, асалам шәқықәа, афотоқәа, хазы-хазы апапкақәа иыртан. Аха еихарак иаацъаушъаша дызып,хьаз ашәқықәа ракәын. Зегъы раанда инапшырала анокәа [азгәатақәа – Н.Л.] анын, уырт зегъы еизыугар хазы шәқык рылтцын. Иажәеинралақәа жәантә ианыиџуаз ықан, зны иырәеиыз иыкаиыжьуамызт авариантқәа зегъы цъара иеидкылан. џынтә-хынтә дахысны иыгәаап,хьаан-за иыкып,хьуамызт. Иажәеинраалақәа мацара ракәым, агьырт иышымтақәагы џынтә-хынтә иыџуан. Атыркәшәала иыџыз иажәеинраалақәа хазы иытиыжыр итахын. Аха уыртгы папкак афы хазы-хазы адафьақәа иырныны иықан. Уырт зегъы афыга машынала атып, иықәтцаны аџра атахын. Ажәеинраалақәа реихарак напыла иыџын. Уысқан арт афыга машынала рыџрагы уыи акара имариамызт. Иара агьырт дызфыз ашәқықәа иара иыџуан машынала, аха уыртгы ажәйтә технологиала иеифкааз зынза аџра уадафыз машынаан. Уыи аамтазы азәы џыцъа акомпютерқәа рыман, аха зегъ лассы иырзыџуамызт.

Омар иырыхыиаз ашәқықәа рфы здакьа мачыз ашәқықәагы ықан. Здакьа рацәоугы, здакьа мачыугыи ама-шынала иызыџуаз иара иакәын. Арт ауысқәа рзы ацхырааџ дыиымамызт. Иыцхыраара хтаххаргы, иара иыитахымызт.

Иызбанзар, иышымтақәа даара иыцъбаран. Зегъы иымач иырацәа ап,сыуа бызшәала ажәақәа рнын, уырт латин алфавитла рыџра иара ианбанала иықан азы, зегъы уыи аџра рылшомызт. Анбанқәа акәап,қәа, ацәаџақәа рнын азы аџра уадафын. Уыи азы иыуысқәа зегъы ахақынтәи атыхәанза иара иыкаитцар акәын. Иышәқықәа иызыџуаз, иызырәеиуаз, афыга машынала атып, иықәызтцоз, ати-пография ахь дыцаны акып,хьра иацыхрауазгы иара иакәын. Аиашазы иыуыс даараза иуадафын. Иара рыцха ашәқытыжьра раха ианыуадафыз аамта дахаанын, даараза цъабаа дыу ибеит. Иахьа еиг,ш атипографияқәа иабақаз, анбанқәа акакала иыркып,хьыуан, афотоқәа рыхсаала тырхыуан. Ианеиларгооз рацәан. Абри и акара цъабаала иытиыжыыз ашәқықәа рыхә зшәазгы еихарак иара иакәын. Иышәқықәа акы затцәыкгы ахә ахытныихырц иымтыизеит. Баша, амалахәа ауаа хамтас иырыиџаон. Уыс иышықазгы ауаа иыргомызт, иызгазгы дап,хьомызт, анахь-арахь иышәқықәа кәажьын.

Абарт ауадаџрақәа зынза хьаас иыкаитцомызт иара. Иыхы иытаикыз ауыс наиыгзарц дшафыз дафын. Иара ап,сыуа бызшәа мацара акәым, агьырт Кавказ жәларқәа ры-бызшәагы дазфлымхан, аифарп,шрақәа каитцоон. Уыи азыхәа арт ажәларқәа зегъы рыжәарқәа еизгара дафын. Арт ажәларқәа иыкып,хьыу ржәарқәа ыказар иып,шааны иааихәон. Иыкып,хьымзаргы арыи абызшәақәа бзыиа иыз-дыруа иып,шауан. Уырт чыдала ажәар дыырқатцоон. Сара иысгәалашәоит Алитература факультет сантаз, чечен џызак дысыман иыбызшәа даара бзыиа идыруан. Аиџагарақәагы каитцоон. Аџыцъагы еибасырдырыит. Нас уыи ачечен быз-шәа ажәақәа иара иытаххоз дыразцааны ажәар хәычык иыиырқатцеит.

Абас акәын Омар иыуысуыра казшьа, зынза даашьомызт. Дыццакыуамызт. Ашышы-шышыхәа қәафла[гәахәарала–

Н.Л] иыуыс ҕаитцоон. Иессымша агазетаҕаа дырыпхьяон, акымкэа ҕбамкэа. Адунеи аҕы иыҕао иыну зеггы дырз-ҕлымхан. Сара иыҕыасшьон, уыс баша санкыдгыла цыпхьяза, ма агазета дапхьяон, мамзар шәҕык дапхьяон. Арт ашәҕыкэа анбаиыҕуеи хэа сыхәыцуан. Ауыс ахыҕаитцооз ауада зеггы узыҕналазоомызт. Акы уалакысыр ҕаломызт. Иышәҕытрагы ацапхья аман. Ианакәызаалакгы иаркын. Аха зны-знынла уыи ашә ааиыртыуан, иара дызҕыз бзыиа иызбо рзыхәан, уырт саргы срылан. Агыс сасык данызаалак, иыкабинет ашә ааркны азалахь дыйасны иысас уаа дыйыдтәалон.

Саргы ҕытк иыҕысцааит. Зеггы сзыҕамцаргы уыи иымҕа сыҕәныҕәоит. Акы затәык зынза иысзыҕатом, иессымшатәыи агазетаҕаа рапхьяра. Иара иыуыс иахәаша астатиаҕаа, ахабаркэа [ажәабжыкэа–Н.Л], афотоҕаа ҕҕаны апапкэа иыртаитдон. Саргы уыс аныҕасто ыҕаоуп, машәыршәа акы анысымҕыхьяшәо. Уырт астатиаҕаа ацаа-хәаҕаа иынапы атшыны, аанда иаматәахәыу ажәаҕаа ҕны, уыс иыштыиыуан. Иессымза абиблиографияҕаа рыбиография хэа журналк иызаауан. Уаа иыхәаша ашәҕыкэа почтала иыхәахәтыуан. Дызыпхьяз закәызаалакгы аанда иыҕәаанагараҕаа анын. Аҕсыуа бызшәала иыҕаз ашәҕыкэа еихарак рыбызшәа акритика рзыиҕуан. Иыҕәампхьякәоз даараза ирацәан. Арт акритикаҕаа ҕыара иеизгзар ҕапсышәа иахәооит хэа сыҕәы иаанагоит. Иахья арт ашәҕыкэа реихарак Денис Чачхалиа иархив ахь иыиасыит. Уырт зеггы иыхәаахәтыит. Аҕсны иыҕоуп. Абызшәа атцааҕцәа рыхы иадырхәар ҕалоит.

Араа даҕаа проблемак сазаатгылар сҕахыуп. Омар иышә-ҕыкэа антыт, ҕыауы арт ашәҕыкэа атцааратә форма амазам хэа акритика ҕартцеит. Еихаракгы ахытхыртаҕаа дара иышыртахыз иахьяным азы иырцәыуадаҕхоон. Иарбан хытхыртао иарбан даҕыао иахьяныу, иахьятәыи формала

иахыҕаттам атцааҕы иызы иыманшәалам рхәауан. Аха сара иеилыскааз уыбрыи оуп. Омар арт ахытхыртаҕаа зеггы рыхыз, иызҕыз, иыҕыз анаҕхыц иытәкны иааирып-шыуеит. Акы затәык оуп иагыу индекс аҕатцара. Уыиҕы атаҕмада иылымшазар ҕалап. Уыи мао аҕольклор иазкыу аматериалкәаҕыи зҕынтә иыиахаз аҕы- зеггы аныуп. Уысҕан ҕыркәтәыла Беигәаа Омар иыкәлаз атцарауаа зеггы уыс акәын иышырыҕуаз. Арыи аформа, иыҕыцын раҕа иҕаз атцааҕцәа ракәын арс иыҕазцооз. Макьянаҕы уыи цкәа иышьякәымгылазетит. Аихарак ауниверситеткәа рҕы аспирантура ҕазцо аҕыи роуп арыи аметод зхы иазырхәо. Аха уыи иышәҕыкэа ҕазнык акыпхья абазар, артгы ҕатцатәыуп.

Уажәы хазхәцыр Омар иыҕыжыыз ашәҕыкэа 30 шыкәса иынареихәоуп. Аха уажәраанза абрыи ашышья аформа ада абрыиҕы иыиашазам зхәаз азәҕы дысымбеит, дысмаҕаит.

Насгы иара еихарак иыхы иаиырхәаз ахытхыртаҕаа хҕаны иышазар алшоит. Уырт ахҕаҕы иахья уажәраанза иыҕыз, иыкыпхья хытхыртаҕаа зеггы реиха патыу рыкәитцоон.

Иара убас ихәауан:

«Адунеи аҕы амц зымхәауа хыхытхыртәк ыҕоуп:

1. Абызшәа иыунаҕо адырраҕаа
2. Ажәлар рҕаҕыцтә хәамтәкәа
3. Археология иыунаҕо аматериалкәа.

Арт ианакәызаалак атцабыргкәа аазырыпхьяуа иыхытәы маҕәахәыуп. Иызбанзар ашымтәкәа дасыу иара иышыитахыу иыҕыр ҕалоит. Еихарак аҕоурых иазкыу ашымтәкәа ажәлар-кәа руысахь иышааиуаз акәын иышырыҕуаз. Хәынтқаррак иаҕа дыррехәаны азәы ихәомызт. Азәы зыпхья зыкәыитцао адыин даҕазәы даҕагыланы деибашьяуан. Жәларык рлеи-шәа, рыкыабз даҕаа жәларык иыргәапхөмызт. Уысҕан уырт

иырызкыны иызыџуазгы объективла иырызџуамызт. Уыи амш ала арт иыреипгышыу аџымтақәа хытцхыртоуп хәа сара сыхы иасырхәомызт», – иыхәауан. Нас иара патыу зкәыитцо ахытцхыртақәа дырыхцәажәауан:

«Аха абызшәа амц ахәомызт. Уыи абызшәа иахәо акы ажәлар рыкультыура иалазар ахыызгы аман, мамзар уыи ахыыз даеа бызшәак афынтә иаауан. Иаххәап, жәларык алимон рымазар, ажәагы рыман. Абызшәа дара иыртәымзар, алимонгы дара иыртәым даеа цъарантә иырзааит ажәа еипгыш, ахаҕагы», – иыхәауан.

«Ажәлар рыҕагыцтә хәамтақәагы уысоуп. Уырт ажәлар рыцивилизация, рыфилософия, рысоциалтә ҕагылазаашья иышыҕаз тәҕья ианарыгышыуан. Уырт рыдунеи хәагышышья иыбзыиа иыцәгы иышаҕаз еипгыш тәҕья ианарыгышыуеит. Иаххәап Нарҕаа репос агырт Кавказ жәларқәакгы иырыман аха, уырт репос дара рыжәлар рчыдарақәа аанарыгышуан», – иыхәалоон.

«Археология акәзар, хымгыада зеггы иеицырдыруа адыррақәа аанарыгышыуеит. Адарды рымазар, аласа рхы-хыуеит, аласа рымазар ауаса анырцоит оуп иаанагауа. Аныха рымазар, иыныхәоит, ампыл ыҕазар асшьагы рдыруеит, абцар рымазар иеисыуеит».

Абрыи амшала Беигәаа Омар иышәҕықәа рҕы хытцхыртас иыхы иаиырхәооз еихарак агысыуа бызшәа иалао ажәа-қәа иынаҕоз адыррақәа ракәын. «Агысыуа мифология акә-зааит, ауыбла иызкыу ашәҕы акәзааит, агысыуа бызшәа рагыхьатәи бызшәома?», зыхьзыу иышәҕы акәзааит. Уыи-мао, иажәаеинраалақәа реихаракгы абызшәа иалтцыз, агысыуа бызшәа иынаҕаз адыррақәаеи, ажәлар рхәамтақәа иынаҕаз адыррақәа ракәын. Омар иыџымтақәа зеггы зызкыз абарт ракәын.

Хықәкыс иымазгы еихарак ажәлар хыызқәа, адгыл хыызқәа, иеиуеипгышым атыгы хыызқәа, анцәақәа рыхыызқәа,

ацивилизация иызкыу ажәақәа, аматериалқәа рыхызқәа ракәын. Арт ажәақәа цәахәа-цәахәала иеиҕырышәшәаны ртакы дазхәыцуан. Нбан-нбанла иеиликаарц иыҕахын. Арс дызыгыхьаз акы иызакәызаалакгы агазетә, ашәҕы, асалам шәҕы, иарбан қяадзаалаакгы гысышәала ажәак зным қяаадык иымамызт. Зехьынцъара акы анын. Акы нааигәалашәалаак иырласны иааиымгыхьашәаз қяаадык ианыитцаон.

Акы аныигәалашәалаак, ианиахалаак иаразнак цъара ианыитцаон, нас арт ажәақәа ретимология ҕамтақәа иыуа-мызт. Уырт ажәақәа иахынтә ааиыз, иахьцаз. Ажәак ала, Беигәаа Омар уысс иымаз ажәақәа ракәын, рыгысы гыихыуан ажәақәа, ашьаҕа закәыу еиликаанза иытыитцауан. Уаха акы азымхеит иыгәахәаанза иыртытуан. Уысгы иааниыжьюа-мызтуыи ажәа иеиуеипгышым ахәашьяқәа, иеиуеипгышым ацәк-қәа, нас агырт абызшәақәа рыла реиҕаргышра, абрыи аҕа-ра ажәа акакала азнеира иышгыаиылшеи хәа ианакәызалаак иыцъасшьоит. Амифология аиҕагара аныҕахцәооз зны-зынла ажәақәа, анбанқәа ашьхымзеипгыш иысықәпапазшәа иызбон. Иареи сареи ауыс аныҕахцәалаак сара сыкараха, сыхызаха [сааҕсаха–Н.Л.] аџны сыхынхәуан, сычекажыны аамтәк сыгысы сшьон. Иара акымзар акы ҕааимтцазшәа сара сышьахь дьтәаны ҕазнык дызҕыз даҕын. Ауыс ныҕахцәоз аҕакәажә рыцха лхы чуан, зны-зынла даахақәыхәхәон: «Иазхоуп шәанацъалбеит, хара хахы тҕеит шәара шәгәахы гымтәазеи, шәааи чеик аажәып, шәаргы харгы хагысы аахшьап», – лхәагәышьон. Уыс харгы чеик ыжәны хагысы аахшьон. Аха еихарак Шьяиан ҕеизеи сареи сасык дааиын-да хәа хагышыуан. Мамзар Омар агысшьара хәа акы иыз-дыруамызт. Аха асас данааилак ауыс даҕытцуан. Харгы хәигәыргьатцәа Шьяиан ҕеизеи аматцауырҕахь хәцаны иара асас дышиидтәалаз харгы хазхара хәицәажәоон.

Арт ауысқәа ханырғыз реиха бзыиа иызбаоз Омарыи сареи аматцауырҕағы хатәаны шыбжьхьа анахфоз аамҕа акәын. Кәрчыиаҕҕа ахәы ныҕалҕоз убас лыҕалҕон, асахьа тылхыуа ҕыушыарын. Зынза хазы стилк лыман. Уыи ачысқәа рыфҕы хаа уыхы уыхнахыуан. Шьаиан Ғеизе ланҕыи даара ахәы иыбзиыианы иыҕалҕозаарын. Лара данызбабыз лан иыҕалҕаз аҕсыуа чысқәа Астампыл асултан иахтынра аҕынза иынеиуазаарын. Аҕсыуа чысқәа уыи лаҕара иыхааны иыҕалҕоз азәгы дысымбеит сара Ғырқәтәыла. Убас ҕәҕа иыҕалҕон аҕырқәа чысқәаҕы. Мышкы слазҕаит арт иышпҕабҕеи хәа. «Сара сан лахышьа Астампыл дыҕнран, даара амазара змаз азәы дыиыман, уыи санлахышьа уысқан Астампыл иалхыз ауаа рыхәсацәа дырҕызцәан. Иызбанзар, уырт ахәса реихарауыкгы аҕсыуаан, аҕашьақәа, аминистырқәа, афабрикақәа зтәыз ауаа иырыман арт ахәса. Сан лахыша лыхатҕаҕы Ғырқәтәыла даара иыдыуыу агазета Ғьумхурыиет зтәыз иашьа иакәын, аҕбақәа аҕыи иыман. Санлахышьа хәычы дылымамызт. Уыи азыхәан сара лаанда сылгоон, аҕхын уа саанхон. Дахьцалак сарҕы сылгоон. Уысқан арт ахәса даара иыҕазаз аматцуоҕцәа ахәы ҕаҕацәа рыман, уырт сыразҕааны иыстцеит», – лхәеит.

Сара иахьаҕы иыҕасшьао аҕыҕаҕы ақәра дыу нырҕеит, аха иахьатәыи ауаа уырт иыныҕәыргоз ахәша аҕәы иазыбзыиам рхәоит. Иыбзыиамзар дара шәышықәсанза ҕыснтра иышпҕанырҕыи? Уырт иыныҕәыргаоз ахәша, ахчат иалхыз ахәшан, ахәша лыршыуан нас иырыхьшәашәаны архьшәашәага иыҕалыргылон. Иессымза зны Адаҕазар иыцаны ашә, ахәша, апырпылҕыка рыманы иаауан. Аҕырқәа чысқәа азараҕа хәшала иыҕалҕон. Ма зейтин хәшала. Ианакәызаалак лыҕны абалкон ағы аҕыбраи аҕымшыиы иылатҕаны иылыман. Аҕсыуа чысқәа уырт иақәххыны иыҕалҕон.

Хара ауыс хашағыу ачыс фыҕқәа иыхааза иаауан сарҕы сыҕсы маҕхоон. Ахәаҕа аҕаама дықәгыланы анамаз аҕхьара ҕаитцандаз хәа сыҕшыуан. Иызбанзар, уысқан шыбжьхьа ҕалеит акәын. Шьаиан Ғеизе рапҕхьа лынамаз лыкыуан, нас аишәа лырыхион, насҕы «шәааи иырлас» хәа хазҕылтыуан. Сара сыҕны сынеиырц сыҕшыуан, аха Омар арыиҕы халҕап, арыи халҕап хәа иыпшәма лыбжьы лырдыуаанза иысиырыҕуан. Хажыкгы аматцауырҕағы иыкҕаз астал хәычы хажатәаны акранахфоз хайцәажәарақәа иышпҕа хааз. Омарҕы дыҕаччо алаф хәао, ажәйтә аҕатә иыҕәалашәо, хажәмаруа хаччо акрахфоон. Уысқан даҕа Омарык даатуан. Дышпҕа хааз, даныччоз ахәыцқәа дырейпшын. Иыхаҕыцқәа ахәыцқәа рытәқәа еипш иыҕаҕаза, иыбла еимхәыцқәа тыҕыҕаауа дықан. Аиашазы Омар даара иыҕәҕәаны акрыифон, еилых ҕамцәкәа даара бзыиа иыифон. Аха ача уыи аҕара иыфомызт, аҕырахь зегыи иымачымкәа иыфоон. Аха хәылбьехан иымачны иыфоозарын. Уажәы санхәыцлаак арыи аҕахмадеи аҕакәыжәыи рыҕәабзыиара рыкрыфашьа иышазкыз еилыскаауеит. Иызбанзар, иырфаша иалхны, ианаамҕо ҕәҕа иырфон. Насҕы ауытраҕыкхәа ианаамҕо иырфон, азын апаидор иыушыргыи иырфомызт. Аҕхын иахьзао ауытраҕык аҕхын иыуфароуп, азын атәы хазызароуп рхәауан. Аҕыҕаҕы тәамҕак рымамызт иааҕәымцәкәа ауыс рыуан, арыиҕы ргәыбзыиара иазеиҕын. Шьаиан Ғеизе лынамаз спортцас иылзықан иессымша хәынтә аныхәаразыхәа ефор [аҕаалым–Н.Л.] ҕалҕон. Омар иакәзар зны-зынла дыныҕәон. Арыи сара сзын иыпшья дыуын, аха сара арыи схы иысзамырхәеит. Хара хажрыфашьа ауыс ахь хажоон азы, иышахҕахыу еипш иыҕалоомызт.

Арс дарарахь лассы-лассы сыцао саауа саналага аҕаацәа зегыи рыҕазшьа, рыуаҕыи еилыскаауан, Иызбаз уыи

акэын, атаацаа зегы Омар иыхимџагыша иакэныџаар акэын. Уаха псыхаа рымамызт. Агыраха дасыу иара иуыс дафызар акэын. Иыпхагы иыпацаагы раб даара патыула иызныџаон. Даара иаамыстащаны иаазаз уаа ракэын. Раб ианиацаажэоз «Шэара» хэа иархэон. Ран раха иылзааигэан.

Уыи ашыкэсакаа раан Омар ипа еитбы Шансал дыџон-рахеит. Иаб иыџны аџагыша дааиын дытэаит. Иызбанзар, уыи аџнгы зтэыз Омар иакэын. Иытаца дызахэиуан, дыпхэыс бзыиан. Омар џыцаа амотацаа иауыит. Амотацаа, анцаа иыџышыџоуп рабдыу дыбжырхын харгыы пгытк хапгысы хшеит. Уырт аныибалаак дыхагахон. Ашэџы аџрагы агэхаа икыуамызт. Уырт иыхы иыкэыртэаны бзыиа иыбон. Иышэџытра амаамынкаа реипгыш иыкэланы иалахэмаруан, аха «ааит!» гыи ихэомызт. Дыреигэырџацаа дырхыччон.

Абас 1974-75 шыкэсакаа раан даара ауыс иыџэџэаны иахуыит. Амифологиагы, Ауыблагы халгеит. Сара арт иырыуакны «Ацынтэарах» аитагара салгахын аха, ахтыс хыхы иысхэан азы ара салацаажэом сыџабаа баша иыцеит.

Арт ашыкэсакаа пгытк иытынчраны иыиасхын аха, рыцхарас иыџаз 1970 ашыкэскаа ркынтэ 1980 шыкэсанза Тыркэтыла аполитика, аэкономика, асоциалтэ тагылазаашыкаа аамта-аамтала аеитанакыит. Уыи ажэларкаа зегы реипгыш апсыуаагы ианырпгырхагаха аамта калеит. Адернекыкаа рышэкаа анадыркыз аамтакаагы калеит. Хазфыз ауыскаа иыпхыакны ианакахцооз аамтакаагы калеит. Аха уышты ажэлар раха адернекыкаа рыгэы азыбылуан. Шытахыка схынхэны саныпгышылаак, 1973 ашыкэсан ахэса адернекы даара иышацыхрааз збоит. Ахэы-апхы катаны, ахэылпгазкаа еиџкааны ажэлар адгаланы ацхыраашыкаак рыпгышауан. 1974 ашыкэсангы аџар адернекы аихабыра иышалалаз збоит. Апсыуаа Астампыл иахыџаз атыпкэа зегы пгышаны дара аизартакаарахы

иымаауазар, адернекы аихабара дара рахы ицаны апсыуаа пгышаны иырацаажэон. Уыскангы ауыс бзыиакаа рылшеит.

1975 ашыкэсан адернекы аихабыра саргыы салан, программа фыцк кахцеит, аџаа фыцкаа хазбеит. Аитцабыра иалаз џыцаа Алмания (Германияка) иыхашытын, ацхыраара хапгышааит. Уыбрыи ала атыпгы ааххэеит. Аха сара саамта баша иыцоит хэа адырџашыкэса адернекы салтыит. Сыхатэы уыскаакгыы ыкан. Иызбанзар, адернекыкаа рфы акультуратэ уыскаа иышыстахыз иымџгысуамызт. Аха бзыиарас иыџаз тыпк анааххэа ажэлар рыморал харакхеит. Иадеизало иалагеит. Уыигы бзыиан. Ахэылпгаз бзыиакаа еиџкааны апгара бзыиакаа дырхауан. Аидгылара иагыз иабаз аархэауан. Аха, 1977 ашыкэсанза аидгылартафы акультуратэ уыскаа хэа иыџазгыы ыкамызт. Уаанза атыпгы аахэара, ансамбл еиџкаара ада, иызфыз акы ыкамызт. 1978 ашыкэсазы аихабыра рытетрадкаа рфы уышты акультуратэ уыскаа еиџкаатэиуп хэа ианын. Рахагы аинтерес зцоу абарт ажэакэа ракэын «Апгышышэала аџра, апгыра рыртара» арт ацахакаа ас еипгыш иыџаз аидгыларакаа рзын революциан. Уыскан абрыи зхэыцдашы, аихабыра иалалодаз хэа саныпгышы, иыџасымышэаит. Аихабыра иалаз аџар дырылан Суктар Хаирыигы. Хаирыи адернекы аихабыра иалалара еипгыш, аихабыс иыџаз Ашамба Мумтазгыы иыхарта шадыз џашызоомызт.

Араа пгытк Ашамба Мумтазгыы иызбахэ сымхэар сзычхауам. Заанат Апсыуа-Захэиуа жэлар цыра еизакны иышыџаз, нас иызымааибыкэа иышеилытыз атэы схаахын. Акыр аамта ас хазы-хазы иышцауаз сыпгышын Мумтаз апсыуа дернекы аихабыс данахагыла, пгысуаа рџар азахэцаа иырзааигэахо иалагеит. Иызбанзар иеиџыцэан. Аха арыи аамтазы рыцхарас иыкалаз Омарыи сарей арт аџар рыцхырааразы хэан аамта хамамызт. Аха Мумтазыи

хареи афызара ххожьтеи [хайфызцэеижьтеи–Н.Л.] акыр аамта цыуан. Иаргы хара хайпш иыхэыцуа азэы иакэын. Уыи даеа чыдарак иыман аполитика аган ала, уыскан асоциалистцеа даара дырзааигэан. Уыи амш ала афар уыи иыдгылан. Иаргы иыдгылоз афар псыуа тасла иахьиыгзон. Зегы иеикэлацэан, рыхэыцшыа, рыхымфэпгышья еипгышын. Уыи аамтазы Сухтар Хаирыигы агысшэа бзыиа иыздыруз, иыфны иапгыхоз азэы иакэын агысууара иыгэы азыбылуан. Уыигы агысууа акультуура аганала иылшаз мачым. Ажурнал тыигеит, ашэфыкэа еитеигеит, иыфыйт. Уыи аамта Агысууа-Захэыуа жэлэр рфар зегы еилых рымамызт. Даара иеизааигэан, уыимао рыжэлэр уыскэа иышрышьтаз еизааигэахо, бзыиа иеибабо, иыфнрахо иалаган. Ашамба Мумтаз агысууа дернекы еихабыс данамаз иыфыза гэакыа Ерхан Шыхингы азахэцэа реидгыла еихабыс дахан. Уырт афыцэа напы еибаркны иеицхыраауа иалагеит. Иыкарташа зегы иеицкартаон: ансамбль еифыркауазар, ахэылпыз картозар, аимдаракэа, аконферанциакэа гы Агысууа-Захэыуа еилых камтакэа иеицкартаон. Агысууа дара реизарта атыпгахь иыцаон азахэцэа агысууа реизартахь иаауан.

Арыи аамтан, афар агысууа қытакэа рыпроблемакэагы иазызрфыуа иалагеит. Ачаракэа рфы иырацэаны афы ажэра, ачара акны кырахэла ахысра, ачма [аихратара– Н.Л.] иырацэаны агара иафагылао иалагеит. Аихабацэа еизганы арт ауыскэа рызбарцаз ауыс рыдыртаон. Ажэлэр шыта раха рыхшыф азцао, иымодерну, иыбзыиао ақьабзкэа рыкэныкэара агышыргао иалагеит.

Ажэакала, афар Агысууа-Захэыуа жэлэр рыкультууратэ, рысоциалтэ, рыполитикатэ тагылаазашья иазхэыцуа иалагеит. Адернекыкэа рахь иыцаоз ауаа иырыцлаогы иалагеит. Аха рыцхарас иыкалаз абрыи аамтан Тыркэтэыла

атагылазашья цэгьахо иалагеит. Ахадара ар ахыхалаз [аихабырахь аруаа ахынеиз– Н.Л.] амшала ажэлэркэа апроблема рыман. Адернекыкэа, апартиакэа, агырт акультууратэ аидгыларакэа зегы рышэ адыркыуа иалагеит.

1979 ашыкэсан хара хадернекыкэагы адыркырт агыи аарыгымхеит. Аха уыс иышыказгы ажэлэр хайдгыларакэа ашыапы иыкэдыргыларц иафын. Кэталыиа Ерол, Ахба Есаг иеипгыш афар, Беигэаа Омар иыпэа еихабы Ергин Кырач иеипгыш хэычык зыкэра неиызгы аихабыра иалалан иырылшааоз ала ашэ адмыркырт иашытан. Беигэаа Омар иыпэа еихабы Анкара иыказ уышыта Истамбул дыхынхэын араа дынхао далагеит.

1980 ашыкэса, иышдырыу еипгыш, ахадара зынза арра ахагылан иыкан. Аполитикатэ атагылаазашья зынза иеилагеит. Демократик хэа хыыз змаз аидгыларакэа зегы хырфеит. Уыскан азахэцэа Генерал Исмаил Беркэок иыхызала аидгылара фыцк еифыркаан, аха уыигы башахеит. Агысууа-Захэыуа дернекыкэа закэанла иадмыркызеит, аха рыуыскэа дырмачыит, рызакэанкэа дара иышыртахыз еипгыш иырыпгысахит. Уаха акы рзыкамтошэа ианалага агысууаа тыпгы фыцк аархэеит уыи заанатц азбахэ схаахьан. Сара аихабыра саналаз фыцэа Алманиака иахмышьтызыиз уыскан иеизахгаз агыралла иааххэаз адгыл тыины Кадыкои тыпгык аархэеит. Уыи атыпгы хара иыхахэаша тыпгык акэымызт. Уыскан адернекы аихабыс иахаз Кэталыиа Ерол иакэын. Ацэеиба Зафер хэа хашыак раха иеиызыз тыпгык пгышааны дыцан аихабацэа иыреихэеит. Абрыи хара раха иахзеиыгыуп хэа. Аха уыртгыи уышыта тыпгык ааххэеижьтеи макыана мызкы цуам уыи иахтыиыр атыира аахэара хэа баша ашэахтэкэа хшэароуп. Насгы даеа пгытк агыара хагхооит, рхэазаап. Цыихан даара иыгэы иалсын дааиын сара иысаихэеит абрыи атагылазашья. Насгы сыганы атыпгы сиырбеит.

Иашацәаҕыны даара тыҕы бзыиан. Саргы сыгәы иахәеит. Аха ҳазацәажәаз зегы арыи ауыс уышъта ҳаламцәажәаит, җазнык атыира аахәара ҳалшазом, рхәеит. Уыскан сара даара сыгәамцыйит, иышҕа ҳалымшао арыи аҕара ҳалшеит уыигы ҳалшооит хәа Кәталыиа Еролгы дыхтакны аиҳабацәаггы сыцао саауа срацәажәоо иызуылаакгы иазыразхартә иыҕасциет. Иыбзыиоуп аха, иагыу аҕара бара иыҕшаа рхәеит. Саргы иыбзыиоуп схәеит. Сара уыи абасылшахыуаз, аха арыи атыҕы бзыиа хцәызыр хәа сышәеит. Нас иышдырыу еиҕш иахьатәыи хаҕысуа дернекьатыҕы ааххәеит. Аҕарагы дара иырыҕшааит. Зегы шыахәла иыҕартцеит. Саргы уыбра сылеишәацәгыра зынзатәык ауыс иахәеит.

Хара арт ханырҕыз Омар иыхы мышьтыхкәа иыфракәа дырҕын. Даара адакья рацәа змаз шәҕык иыфуан. Иызакәызгы уыс иынеитцыхны иыҳаиҳәомызт. Иызбанзар, еисымша акы ацыитцоон, акы агыирхон.

1980 ашықәсантә 1985-86 ашықәсақәа рыҕынза Омар цьара дыцаоны даауаны азәы дыибомызт. Ө-томкны иытыиҕыыр иытахыз ашәҕыкәа дырышьтан. Саргы уыи ашықәсақәаа раан сызҕыз ауыс аҕы сытагылазаашья еиҳан, ахәаанырцә сырышьтыит, шықәсык иазааигәаны Америка, Ниу-Йорк сыцан, уантә Лондон сааиыт уаагы мызқәак сыҕан, сыуыс амш ала абызшәаггы сцауан. Насгы хара хфирма рыуысқәа ҕазтоз Американ фирмаҕы ауыс сцаон. Лондонгы уыи амшала сыҕан. Омарыи сарей акыр аамта хайцәыхарахеит. Аха уаа санцоз иытытыз иара иышәҕыкәа зган азы, Ниу-Йорк абиблиотека дыу Конгресс зыхьыз абиблиотекақәа хамтас иастеит. Нас Лондангы Бритиш Мусеим абиблиотека иастеит.

Сара уахьынтә саныхынхәы иызбеит Омар иышәҕы ҕыцқәа. Арт ө-томкны иыҕан (Уи ашәҕы ахьыз «Аҕысуа материалқәа иаадырҕшуала шәаҕыцәаҕы реиншьалашья –

Ауафыра аҕышылашья – Кавкастәи ацәабырҕқәа» хәа аҕсшәахь иеитцеигоит Омар Беигәаа исалам шәыҕкәа руак аҕы–Н.Л.) Рыцха акыр цьабаа ибаҕышьан. Актәыи атом 1985 ашықәсан иытыиҕыит. 552 даҕбан. Актәыи атом иаанарыҕшыуан «Ра» ажәеи «Са» ажәа. Аҕысуа цоурых, аҕысуа космогониа. Уаа ианын аҕысуа рыҕыстазаараҕы уызызхәыцшыа зегы. Уаа ианын раҕыхьазатәыи ауафытәыоца атыҕы, аамта. Адамыи Анамыи иынаркны Колхидаа рцоурых, афныи аацәәеи раҕыхьаза иышышыақәгылаз атәы ианын. Аҕысуа календар уаа ианын, Колхидаа, аҕысуаа рыҕс-тазааразы рыхы иадырхәао зегы уаа ианын. Раҕыхьазатәыи аарыхкәа уаа ианын. Амазеи ахы архәара иахааныз, ахы архәарақәа зегы уаа ианын. Шәарыцара, арахә аазара, аарыхра, аргылара, ацха, ахаа, аҕеилахәашья, амаҕәа, атекстил, аамтарбага, акыцлых, амааданқәа, еиха, ахы ухәао зегы. Нас уаа ианын аҕаиамбарцәа раҕыхьа иахьцәыртцыз атыҕкәа, ауафытәыоца раҕыхьа нхартас иалыихыз атыҕкәа, раҕыхьазатәыи афыра Кавказ жәларқәа иыртәызмахәа азцаара?

Абра иарбан ашәахәара, акәашара, афара, аҕыхьара, анапыхкәа, ахәаахәтра, аҕыхьазара, аҕысуаа амшыныи азыиааи рыхы иышадырхәаз. Аҕысуаа рҕы асоциалтә классқәа. Аҕысуа қабзаҕы аҕыхьыс лтыҕы. Анцәақәа, анцәанақәа. Аҕысуаа рҕы ахадара (ахәынтқарра), аибашьяра, Кавказ жәларқәа рзейиҕш хьзы «АС» уыи ахьыз адгьыл хьызкәа рҕы, ажәлар хьызкәа рҕы, раҕыхьазатәыи ауафытәыоца Колхида дышеиуаз. Раҕыхьазатәыи амаҳацьырра иазкыу аҕысуа мифология, аҕысуа быирақкәа. Аҕысуаа аероглиф фыра ухәао, аҕысуаа иырызкыу иеиуеиҕшым адыррақәа анытцеит. Беигәаа Омар арыи иышәҕы ахаҕны иеиуеиҕшым ажурналқәа рҕы иыкыпхьыз иыстатиақәагы анын.

Бейгәәа Омар арт ашәҕықәә жәә шықәса дырҕын. Сара Америка сыцаны санааи ашьтахь сыуысгыы сыҕоныгыы сыпсахыит. Сыуысуыра ақалақь агәта иыҕан уаанза, уыи ашьтахь аеропортахь иыиасыит. Нас уаа ауыс зуа саналага саамта зеггы амҕа иагон. Уыи амш алаггы иарей сарей уыи аҕара хәзеибабомызт. Насгы сыхатәы ҕны анаасхәә Омар сыицәыхарахеит. Уышьта хҕәыларә атыхәә пүтәеит. Уыс иышыҕазгыы иессы мчыбыжыы дысымбаргыы ҕ-мчыбжык ала ма х-ымчыбжык ала данызбаооз ыҕан. Аха уыс иарей сарей хәидтәала уысык аҕацара уышьта иыманшәәламызт.

1985 ашықәсан иытыжыыз арыи иышәҕы актәи атом даара иыбзыиахеит. Арыи зеггы иеилыркаартә иыҕан. Амифология атқыс еилкаара мариан. Ажәларгыы хәычык уыи истиль иашыцылао иалагахьан. Адырҕа шықәса 1986 азы аҕбатәи атом тыжыиит. Арыиггы даараза иыбзыиан. Араагы далацәәжәон иахьатәи Кавказ жәларқәә рытагылазаашьа, Кавказ ахьыз «Қас» аҕынтә иышааиуаз. Нас Кавказ адгьыл ахәәақәеи, араионқәеи, арт араионқәә реизыҕазаашьа. Албанаа, Азербайҕыанаа, Ибериаа, Ақыртцәә шҕыиаз. Ақыртүа «Гәрцү» ахьыз ахьынтә аауа, Қартвел жәларқәә рабыиҕара (рыгенеология), Тифлис, Кәыра, арс еипш ахьызқәә рытқакы, ақыртүа жәларқәә, ақыртцәә рытәурых иааркьаҕыны дрылацәәжәон.

Нас аерманцәә (ашәамахьцәә) рахь дыиасуан. Аерманцәә аерманума мамзар албанума? Аерман жәлар рабыиҕара, ахристианра адин аерман аҕыра шарҕыиаз. Аермантәыла иыҕаз Багратаа рыдинастиа.

Уырт раамыштахь дырылацәәжәон Даҕыстанаа, уырт данрылацәәжәоз дырзаатгылаон Албан, Қаспьи, Сабыир, Серенгыы, Еглыи, Леқхыи, Леқзи, Лезгыы, Ауар, Лақ, Даргыы, Табасаран, Рутыул зыхьзыу ажәларқәәгыы. Дрылыацәәжәон Даҕыстанаа рыдгьыл хьызқәә (Шьыруан, Сабран, Бургар, Самур, Семендер, Алазан).

Чечен-Иынгәыш жәларгыы дырзаатгылон, Ирон (Осет) Қарачаи, Балкар, Абасқо-Қерқет зырхәәоз агьырт ажәларқәәгыы.

Арт данрылга ашьтахь Кавказ апшахәәҕы иыупылао рапхьазатәи Абырзен колониақәә. Нас чыдала дырзаатгылон Адыгаа, Адига ахьз иаанаго уырт рыжәлар ахәта цәҕьа, зуыстцәәз, «Кешек», «Қошоқ», Адыгаа рытеитыпш, уырт иынаваргыланы далацәәжәон Азықхә, «Зықхә», Қашоқ, Қирқатә, ачеркес хьызқәә иеиуеипшым рыхәашьақәә. Абасқо-Қерқет хәә иыпхьазо Адыгаа зуыстцәә.

Атыхәтәан дааиуан «Колхиаа» рызбахә ахь. Колхиаа рытәыла «Колхидә». Колх бызшәала иычаҕао Колхидатә адгьыл хьызқәә. Нас Колхидәа рыжәлар хьызқәә хәә дызышьто Уас, Аз, Абаш, Қас, (қассе) Абхаз, Абсыуа, Асыуа, Асыҕа (Асыҕы), Қолхи, Аныкы (Ениоқх-Хениоқ), Лаз, Қирқат, Қирқас «Черкес» еипш ажәақәә.

Арааиитыхны Аҕсыуа жәларрабыиҕара «регенеология» далацәәжәон. Нас Аҕсыуа Колхцәә рыжәлақәә.

Араа даара пату зқәы даҕа дыррак ыҕан, уыиггы иахьа уажәраанза азәымзар азәы зызбахә иымхәаз ҕымтақәәк рҕы иааҕшыз иыиашам аҕышьақәә рыриашара.

Арт рыуакы иеицырдыруа аныкәә Ғвлия Челеби иызкын. Ғвлия Челеби Аҕсны иазкыны иыҕыиз аҕымтақәә рҕы иыиашамкәә иыҕыиз ажәақәә Бейгәәа Омар даара иыбзыиазаны иыириашаон. Иаххәап «Кечилер» зыхәәо «Гечаа», «Аредлер» зыхәәо «Арыдбақәә» шракәыу далацәәжәоит.

Агыгы Минас Быжықышиан хәә аерманык иыиҕыиз аҕымтаҕы иыҕао иыиашам аҕышьақәә ариашара акәын.

Арыи ашәҕы иаанарыҕшуеит «Мухитүл Маариф» хәә османлы бызшәала иыҕу аенциклопедиаҕы аҕсыуаа иырызкыу аҕымта, Артур Биан, Хашым Ефенди, иыҕымтақәә,

Чачба Миша ийҕаитцаз аҕсыуа хсаала ианыу адгьыл хьызкәа иаанагао, аҕсыуа жәләкәеи, Аҕсыуа раионкәеи уырт иахьатәи рыҕагылазаашьеи (Дал, Цабал, Самырзаҕан еигьш атыҕкәа).

Беигәаа Омар арыи ашәкы аҕы даҕа хәаҕшышыала Аҕсыуа тоурых иааркыаҕы дахәаҕшыуеит; «Ахтысқәа» хәа хьыз змаз атыҕаҕны иааирыҕшыуеит Аҕсыуа тоурых аҕра ианалага иынаркны иахьанза иеицдырыу ахтысқәа ҕырыҕшыгас иыҕатцаны. Уыскан Аҕсны ма аҕсыуаа тагылазаашьа иырымазыи ааирыҕшыуеит. Аиса иаҕхьа [Христос диаанза– Н.Л.]5000-4500 шықәсақәа раан аҕра шиыз, уыскан «Субар» хәа Кавказ жәлак Мезопотамиа иышыҕаз. Аҕра иазкыу ажәақәа еихарак «Аҕсыуа» жәлар рыбызшәа иышалао хәа дылалагоит. Егьиптаа рыфырауын Сезестрис Аҕсны (Ғхасион) дышнеиыз. Феникиаа Амшын еикәа иышауаз, Фриксос Хаиыт иахь дынеины иышҕеицәахыз. Диоскураа Аҕсыуаа ранцәахәкәа Атана «Атхена», Арыс »Арес» ажәйтә Бырзентәылахь иышыргаз Ахетаа, Масаҕетаа, Сқиҕаа (Скиф), Кимераа ухәао иеиуеигьшым ажәларқәа раамтан рар иеиуеигьшым ажәларқәеи Қолхидааи дырзаатгылоит. Қсенефон Колхидаа рызбахә шыихәаозыи, Искендер Дыуи, Артабазыи, Фарнабазыи реиыҕазаашьаи Фарасманыи Искендер Дыуи реибабара. Искендер Дыуи аҕсыуааи реибадырра. Фарнабаз Колхида ахра шыихаз [шныҕәиғаз–Н.Л.] атәи. Нас Фарнабазаа рызакәанкәа аҕыи дрылацәажәон. Фарнабазаа Колхида ахра шырхоз[шныҕәиғоз–Н.Л.] аха уырт рыштыахь Аҕсыуа Китаиҕа иышцаз. Нас ареформақәа шыҕарцаз. Иустинианыи ахристианреи иазкыу ахәамтақәаеи зегьы дырылацәажәон.

Ажәакала, аҕсыуаа ҕазнык атоурых асценаҕы иышцәыртцыз, аҕсыуа хәынтқарра шышыақәдыргылаз. Аҕ-

сыуа Баҕратцәеи, аҕсыуааи, хазарааи, иналаа реимадара. Ахазарқәа зуыстцәаз, ахазарқәа рыхәынтқарратә бызшәа, рыхәынтқарратә ыра, рыхәынтқарратә дин иышурыиа бызшәаз, рдин шаурыиа диниз (аурыиаа рдин шыштырхыз).

Иналиыҕацәа хаҕала иызуыстцәаз, рроль закәыз, ачеркес хьызы ҕазнык иышыиз, иышыхаракхаз Қрымаа рхааны шакәыз, аҕыи аҕсыуа Баҕратааи Ачачбақәеи ақыртцәа иыҕамкәа, Ачачбақәа Аҕсны ахра шырхаз. Чачба Хамит Бей иыхааны Қабаада (Gubadü) иымҕаҕысыз аибашьра атыхәтәан аҕсыуа Хәынтқарра атыхәа шыҕцәаз, иара Аҕсха Варонез дышырышытыз, 1878 ашықәсан аҕсыуаа ҕазнык ахцәара шырықәшәаз. Аҕсыуаа Аҕсныҕа шыҕахьа ахынхәра иышашьтаз, аха иышырылмшаз. Иызбан рыҕсадгьыл ахь иышылармышьтыз, рықәхра иышашьтаз. Кефкен иыҕао аҕсыуа махаҕырықәа рынышәнтқаркәеи Кецеҕа Елифыи ухәао аҕсыуа тоурых иазкыу иеиуеигьшым ахтыс бааҕсықәа, арыцхарақәа зегьы абрыи ашәкәи ианын: Асовет аамтан Аҕсныи аҕсыуааи иыргаз аиааирақәа. Аҕсыуа бызшәа аҕырт абызшәақәа раанда атыҕ ахьамо. Абасго-Қеркет бызшәақәа рыҕра иаҕырхагаз; аҕсыуа жәла хьызкәеи уырт цакыс иырымазыз, аҕсыуа хьызкәа, Османлаа рытәлаҕы иеицырдыуаз аҕсыуаа; аҕсыуа атырқәцәа рыхақәитра аибашьраан рытыҕ закәыз.

Абас еигьш еиуеигьшым адыррақәеи, афотоқәа зныз шәкык акәын арыи ашәкы.

Ажәак ала, аҕсыуаа иырызкны иарбанызаалакгыи зцаарак ыҕазар Омар уырт ратак дашьтан, иаҕыиыҕшауан.

Омар Беигәаа арыи ашәкы аныҕиыжьуаз Араҕта Етхемьи, Ашәеиба Қансо (Ерсин) аҕарала иышыиыцыхрааз аабоит. Нас аҕсыуа дернекь аихабырагыи шыиыцыхрааз аабоит. Уырт раанда Азахәиуа Адиге жәлар иыреиуаз Иасин Челикқыран зыхьызы азәҕы арт ашәкықәа антыцуаз атипография аганала даара дышыиыцыхрааз аабоит.

Арт ашәкыкәа даара аҗабаа дыу, аҗара раҗәа шагаз шашьом. Абарт ашәкыкәа азәы затәык иышиылшаз ахатара иахьагы иыуадашыуп. Арт ашәкыкәа хәычык иынарытбаны азбахә зызхәаз арт аҗсышәахь иехьаитагам оуп. Ианейтаргашагы анҗәа идырып.

Сара араа җазнык адернекыкәа рахь сыйасыр сҗахыуп абра, иызбанзар, Омар деилахкаар хҗахызар уыскантәыи аҗсыуаа зҗызгы җытк еилахкаароуп. Сара аҗсыуа дернекы заанат саналаҗәажәоз 1974-75 ашыкәсақәа раан адернекы аихабыра сышалаз, уыбаскан иыкахҗаз ауыскәагы рызбахә схәахьан. Акыршыкәса рышҗахь җазнык адернекы аихабыра саламлар амуыит. 1988 ашыкәса акәын. Аихабыра салаларҗ даара иысыхәеит аха, сара сыуыс даара иыхьантан, сыуысуыртагы харан азы, исыдыскылар сҗахымхеит. Аха ажәа рыстеит сыхыз алашәымтан, сара аамта соуцыпҗхьаза аҗхыраара шәыстоит схәеит. Даара бзыиа иысгәалашәоит 1989 ашыкәса акәын Аҗәышба Аҗаи җьейишақар аҗсыуа адернекы еихабыс далхын. Дпрезидентын (Башқан). Уыскан аҗсыуаа реихарашык Шамил Вақфы хәа иыкәз адернекы аҗы иеизалоон. Аха уыс иышыкәзгы аҗсыуа дернекы ахь иаауаз аҗсыуаагы маҗмызт. Шамил Вақфы зыхьыз адернекы иалаз еихабысгы иахаз Арзынба җьемалетдин Умит арахь а җсыуа дернекы ахьгы даауа даналага агьырт аҗсыуаагы иаауа иалагеит. Аҗаи еихабыс даныкәз адернекы аҗы иара иывагылан Ахба Есат, Сухтар җаири, Ашамба Мумтаз реипҗ аҗар. Уыи аамтазы аҗсыуа адернекы акультыура патыуакәнаҗо иалагеит. Беигәаа Омаргыи патыу иыкәҗара иалагеит. Иара изыхәан җыдала хәылҗазык җартцеит... Аҗәышба Аҗаи еихабыс даныкәаз аамтан даара уыс бзиак кәлеит. Аҗсыуа зыгы зырдыуша, даараза иызлаҗәаша, ансамбльк ааит. Арыи Аҗснытәыи Ахәынҗарратә ашәахәратә акәашаратә ансамбль аагара акәын. Аҗаи җьейишақар араа даараза

ауыс дыу иылшеит. Организацион дыузза җартцеит. Астампыл ақалақь аура зауроу ансамбль афишақәа кнахан даарагы иыпҗшзаны иыкәтан.

Уыскан Арашҗа Еҗхем Арутан уыс сеихәеит: «Арыи, сара Истамбул сыкәмызт аха иысахаит уыбас сгәы иахәеит. Аҗрыга сақәтәан сааиын иызбеит. Убас сгәы ардууыит. Сыблақәа алаҗрыз ааит», ихәагәышьян. Арыи Ансамбль, Самсун, Ескышехир, Адаҗазар, Истамбул, Анқара ухәа ақалақь дыуқәа зеггы рҗы иыкәгылеит. Аха рыцхарас иыкәлаз аҗара рзеизымгеит. Уыи амш ала Аҗаи даара аҗара дыуузза иыцәызыит. Ғыҗа-хыда азәгы иымыцыхрааит. Аорганизациа аматиур хәсабла ианыкәла иаргы ауаа данрыкәгәы ас иыкәлеит хәа сыкоуп.

1989 ашыкәса антәамтазы акәын хәа сыкоуп. җара ахәса хәизеит. Аҗаи иыпҗшәма агыи аҗсыуа хәсақәа адернекы хәцыхраарҗ гәыпҗк еиҗахкааит. Медиҗа хәа асахьаҗыхыш җхәыс, лан даҗсыуан Мфидҗхан, лыпҗшәмагы д-Кәачбан ахәкыым Ведаҗ Озқоч иакәын. Лара дара агьама змаз, еиҗкаашья иакәшәоз, нас аҗсыуа чыскәа даараза иыбзыианы иызрдыуаз азәы лакәын. Уыи ашыкәса аҗсыуа чыскәа рыла убас ахәылҗаз җышзакәа еиҗыркааит. Аҗарагы аауа, ажәларгы аауа иалагеит. Сара уыскан ауыс зуан аамта маҗны иысыман, аха саргы сырыцыхрауан иысылшаоз ала. Ахәса рнапы адернекы арҗышзеит. Астол қәыршәқәа, ачанахқәа ааххәеит. Матцауырҗак иатахыз зеггы ааххәеит. Адернекы даараза иыпҗшзaxeит.

Аха арыи ашыкәса сара иаасхамышҗа даҗа хҗысык кәлеит. Азәы анҗлиз бызшәала дысзасиит. «Москвантә саауеит, асалам шәкык бзаарышҗыит иыбысҗа сҗахыуп, абрыи асасаиырҗаҗы сынхоит. Шәааиыр хәибабап». иыхәеит. Саргы Шампҗа Зерриныи лыпҗшәма Абганба Орал дысыманы сыцеит иахьихәаз аҗыпҗ ахь. Асаасаиырҗа

Беоҗлыу иыҗкан, даара иыжэйтэуы иеицырдыруа тыҗк акэын. Шэҗыкыи, газетакы ааҗыган иысыитеит. Уыскан саргы җытк англиз бызшэа здыруан. Агазета санаҗхыа рыцхарак шыҗаз еилыскааит. 1989 ашықасан ақыртцаеи аҗысуааи реимакрақэа ахауан. Арҗиспаниол жэлан, Москва Испаниатэи газетак ағы ауыс руан, иыкорреспондентын. Аҗысуааи дарей еиыызцаахеит. Атагылазаашыа закэыз рдыруан. Иаартны иысархэеит. Аҗысуаа ауадафра иытагылоуп рхэеит. Даара иышэарта дыууп, абрыи аамта ажэлар хэыцкэа иыткэацырц акгы рыгым, даара иыдыргэамтцеуит иыхэеит. Ғазнык шыаҗанкыла иықэырхырц рыгэы иытаоуп аныихэа. Саргы сыҒысымкыит, ауаимада ааимастэеит, убас стэыуаон азэы сыизаанкыломызт. Саргы Омар Ахыба иажэаеинраала аниоу дышыҗалаз еигш сыҗалеит. Абар хажэлар рыцха, хажысны хэычы ғазнык аҗыхэтэы иалгарц ақэыркыит схэеит. Рыцха Испаниолаагы аҗэыуара иакыит. Рыуазэы Қаталан жэлар дреиуан, дыҗхэысын сыгашэа қалҗар лҗаххеит. Шэымшэан акгы қаларым, анцаа ихэар. Харгы шэара шэеигш хатагылазаашыа бзыиазам лхэеит. Ашыҗагы сыманы җара иыганы чеиҗыиак рымҗасцеит. Нас иысыманы сыҗнахы иаазгеит. Уаагы чейк агыи иыжэны хайцаажэеит, даараза иытабыуп хэа расхэеит.

Арыи ажэабжы Омар иасхэар сҗамыххеит[сҗахымхеит–Н.Л.]. Рыцха уышыта иыҗысымачханы дыҗысыр хэа сышэон. Уышыта дажэын иылшара маҗын. Акгы сымхэеит, аха арыи адернеқ ағы агырт аҗар иырасхэеит. Нас раҗэа иымнеикэа уаагы ашэҗы ааит. Ааҗхыара қарҗеит адыунеиахы зегы, рытагылазаашыа шыҗэҗао ала. Нас арыи ауыс җытк иеиқэтэеит. Уыскан араа иыҗаз ақыртцаагы гызмалрақэак қарҗаон. Уыскан қырҗуак туризм фирмак хыитын Аҗысныҗа ауаа иыгарц дашыҗан. Уыигы абрыи ансамбль анааи Аҗысуаа дырыцрақэа деимдаон. Нас агазета агэҗа җэҗыа ианын

иыреклама. Абрыи абраа хажэлар рыбжыара иыууысыи хэа сышхэыцуаз, 1989 ахҗысқэа агазета иаарнылеит. Саргы иыҗалаз, иынылаз сыздырзэомыз азы. Нас агазет ағы иыҗелефон сыҗышаан сыиазцааит. Аҗысны атуристцаа жэгоит арыи иыҗалаз закэыу иыжэдыруа акыр ыҗаома анысхэа, сқырҗуа җышышыаны, аҗысуаа аҗахаоит, ақыртцаа акымзар акы рыхыуам, иыхэеит. Уырҗ уыиазгы уаа рыҗысадгыл акэым, ныхыҗынҗэ иааит. Абнантэ иааиыз аҗны иыҗназ дыҗхыитцеит шырхэао айҗш. Даналага сеилагеит. Нас дызакэыз ажэлар зегы иаразнак иеилыркааит. Иызбанзар, аҗысуаа рыҗэҗа ххэаоз раҗхыа дгылан.

Абас Аҗаи иыхааны адернеқ ауыс дыуқэа қанатцеит. Адернеқ иагыз иабзас зегы аархэеит, арестоврация қарҗеит. Аҗыснааи дарей даараза реимадара бзыиан. Ауаа цон, иаауан. Ашэҗыҗэҗэа, апоетцаа аауан. Уыс баша еимдара иаауаз, хэаахэҗра иаауаз ухэа аҗыснаа уышыта җырқэтэыла раара иымариаханы иықалан, убас еигш араантэгы аҗысуаа уахы иыцаон. Аҗхыара иыцаоз дыҗан, еимдара иыцаоз дыҗан.

1990 ашықасан аҗысынааи җырқэтэыла иынхаоз аҗысуааи реибабара реиха иазхауа иалагеит. Аҗысуа бизнесменцаа еиҗыркааит фирма җыцк Аҗысны иықатҗэы ауысқэа иырызкны. Уыскан иысғэалашэоит харгы акультыура аган ала ауыс хадыргалеит иықатҗэыузыи хэа. Иысғэалашэеит уыскан Мумҗаз, сара, җемалетҗин абрыи аган ала арапорқэагыи хэыит. Омар уышыта дажэҗышыан дагычмазашын. Иылымха зынҗа иамахао иалагаҗышыеит. Еизарақэарахы данаилак акымзар акы иахаомызт, ианыимахалаакгы дыгэамҗыуан.

1990 ашықасан Беигэаа Омар җышышэала иыҗы ажэеинраалақэа «Асҗамбылтэи Аҗысуа Бжы» хэа Аҗысны иыҗыҗит. Уыи ашэҗы шҗыҗшаз иыздыруан, иысаихэахыан,

аха макъана иыкыпъхыны иара иымпыхамшэазацыз. Мышкы иара ифы саннеи даара иыгэы каханы дызбеит. «Иыкалеи Омер Амца, уылахь еикэууп?», – схэеит. «Апъсны иытытыз сажэеинраалакэа сзааргеит, сгэы снархьиит... Иаха аахьижътеи смыцэазеит. Быпъшы иазыруыз ббап», – иыхэеит. Ашэфы адакыкэа иынасрытта аасрыттеит. Адакыкэа зегы акакала калам (афыга катъшыла) иытэафэа тэафэаны аанда иышыкататэыз антаны, дахыгэамтцкэоз ажэакэа ара раандагы иыгэаанагаара зынза иаахтны ианын: «Арыи еазнык акыпъхыра атахыуп, сара уышьта иысзыбарым аха, бара иыббар абрыи дырба. Сара абызшэа шака сыпъсы акэысто бара иыбдыруеит», – иыхэеит...

Тыркэшэала иыказ иажэеинраалакэа «Kafkas Ahları!». хэа хыыз атаны иытиыжыит. Арыи тытцыйт 1992 ашыкэсан. «Кавказаа Рыхбаа», рыфызра аазырпъшуа «Аах» хэа «рыуаз бжы» акэын хыкэкыс иымаз. Иызбан ажэеинраалакэа иытдабыргы тэкыаны иаадырыпъшыуаз ажэлар рыхбаа абжы акэын. Хара ажэеинраалакэа хашырфыз ахбаадыу тэкыа хапъхыа иышыказ хаздырзомызт.

Уыи ашыкэсан нанхэа мзазы Астампыл ашоура мыжда ианаблыуаз уыхык 14 нанхэа ауыха зегы адернекыахь хазфыртыит. Иыкао хэа акымзар акы хаздырамызт. Аизара акаоуп зегы шэнеироуп рхэеит. Апъхын арыи аамтан адернекыкэа рфы уыс аизаракэа агыкаломызт. Маи мза атыхэан апрограмакэа нтэон. Хэцеит зегы, адернекы акны хаизеит. Зегы тэауеит хаизара зыкызузы хэа, зегы иыхаздырам рхэеит. Нас Ацэышба Атаи Цыеишакар дааит. Ажэлар рыфапъхыа тэкыа стол хэычыкыи скамкыи дыргылахьан. Атаи дааиыт аха иыныкэашыа иыпъшрала уахыиыхэапъшыуа пъсык дыныкэо цыушыарын. Астол аанда данааи иышыапы дызыкэгыломызт. «Сагашэымтан, стэоит», – иыхэеит. Дытэеит, аха дызымтэажэеит. Иыфы

анаахыит тэакыа акыжы хэа ацэууара далагеит. Иыкалаз ахэеилымкааит. Аамтак иыонапык ала иыфы тэахыны ахэычкэа реипъш дытэууеит. Харгы иыкалаз шахымдыруазгы хэгэы пъшааит. Цыауку рылабрыз ааит. Акыр аамта аныиас хэычык иеыриашаны: «Хажэлар шэхаткы, сагамыз абас иахьсымычхаз, Хапъсны ага дакэлеит. Иахыа ахыижътеи айбашыра иытагылоуп», – ихэеит. Зегы иаарыкэшэеит.

Нас иыкалаз иышыкалаз зегы ихэеит, уыи дышцэажэоз ателевизион афы ахабаркэа ахырыртооз, уаагы арыи азбахэ ахэон. Зегы ателевизион ахь иыхынхэыны ахабар иазызырфыйт. Иеизаз ажэлар зегы абомба аарыкэшэеит. Иырхэара рфамшэеит. Цыауку ателефон иасыит, цыауку арадиокаэарахь иеихеит. Саргы Есагыи сарей радиок хампъыхыашэан Апъсны арадио хашыталеит. Аканалгы аабейт апъсышэала ахабаркэа харзызырфыйт. Акыртцэа шрыкэлаз хымш рыла рытцыхэтэы иалгарц шыртахыыз агы рхэеит. Нас уыс акэзаргы хапъсадгыл хара иыхахычойт, аха Тыркэтэыла иыкао хашыцэа харыхэойт, аспириин тэкыа хамам. Иыхэуу ауаа даараза иырацэоуп, иырылшао ала, иаразнак ахэракэа элархэышэтэыша аматериалкэа хэаарышьтааит, рхэеит, арадиогы пътэеит. Уыи ауыха иаразнак айхабацэа иыкататэуу, иышпъакататэуу хэа ауыс рызбеит. Ауыха тэкыа ахэшэ еизгара иалагеит. Уыи анахыс хадернекы даеа тэагылазаашыак иытагылан. Айбашра Апъсны мацара акэым адунеи зегы иыкэынхооз апъсыуа иаарзеипъшыхеит. Астампыл акэым, Авустуриантэ[Австриа–Н.Л.] тэкыа ауаа асуан. Рашыцэа ирыцыхраарц. Ауыха адырракэа карцеит адырфэачены Тыркэтэыла адернекыкэа зегы Истамбул апъсыуа дернекы афы иеизеит. Акомитет алырхыит. Нас иыкалаз зегы иыжэдыруа оуп.

Уыбрыи аамтазы Омар рыцха иыкаитцара изымдыруа даакэхеит. Иынапы ауысахь иыцомызт. Иара уыбаскан

дазхэыщшэа тырқәшәала иыишыз ажәаеинраалақәа лыуанытә ақәпсычхара ажәа «Ааах!» ахатцара шаҕа иаакәшәазиз. Арыи цыашьатәзамыт сара сзы, рыцха иыгәиыҕеанзамкәа арыи ажәа ианакәызаалак иыҕақын. Зны-зынла адернеқь ағы аизара аныҕаз азәы иымахауа цыышыаны «Ааах Ах!» хәа дақәыпсычхауан. Зеггы хагәы иырыпшаауан. Ажәлар даара бзыиа дырбауан Омар. Аибашьра аан аизарақәарахь ианакәызаалак дауан. Ақы сахарыумашь хәа, аха иылымха мыждақәагы уышты иыцыхраауамызт. Қыадк ағы Иыиы ианиасхәауаз рацәан. Ажәлар еизаны ацәажәара нымцапсысуаз, иара пьытк дагханы дауан. Иымала таксик дақәтәаны дауан. Иыпалто дыуыи иыхылпҕа гьежьи иыхатцаны даныионашылалаак зеггы иаразнак хаихабы дааиыт хәа азал иыионаз зеггы афыр хәа иааихатцгылаон. Арыи збаоз атырқәцәа, ажурналистцәа агыи, даараза иыцъаршьон, рыгәгы иахәон аихабы патыу иықәцашья.

Аибашьра анцоз иессымша агәзәтақәа дырыпхьяон, ажансқәа [ажәабжьқәа–Н.Л.] дырыхәапшыуан. Аибашьра еилгаанза уыс иыдыуу уыск изыкамтазеит. Аха 1993 ашықәсан шәкы хәычык тыижьыит. Аибашьра амш ала ажәлар адырра рыитарц итахын. Уыскангы атырқәцәа зынза Аҕсны ахыҕазгы рыздырымзт, Аҕсны хәа тәылакгы шыҕаз рыздыруамызт. Еихарак ахәынтқарра еихабырақәа рахь аҕсыуаа ианнеилаак аинформация ртахын. Нас арыи ауыс сара иысыдырцеит. Папкак рыхиа ахақынтә атыхәақынза Аҕсныи, аҕсыуааи ақыртцәеи рытагылазаашья, аҕсыуа ртоурых зхәао шымтак иааркьяҕны иырыхиа рхәеит. 25 дақьа иыреихамкәа абас акы срыхиеит. Ари рыманы апарламентахь иыцеит. Уыскан апартияакәа рыдепутатцәа апарламент иалаз ауаа иыцаны иырацәажәеит. Арт апапкақәа реиуа зеггы акака рырцеит. Уаа сара иышаныстзз еипҕш цәқьа ажәакгы мыпсахқәа апарламент азакәанқәа,

аҕкақәа, арапортқәа ахьяныртцоз ианырцеит. Иахья уыс хазы шәкык еипҕш иеидкыланы иысымоуп. Адепутатцәа рыхыызқәа рыла иырхәаз зеггы ахәынтқарра архивқәа иырылалейт.

Уыскан Омар иыиы «Абхаз Тарихинин Искелети» зыхызыз ашәкы хәычы иааркьяҕны аҕсыуа тоурых ахәаон, арыи иаразнак иырыхианы иытыижьыит. Ианыкаитцагы сымбеит. Нас ажәлар иырзыишеит. Иызбанзар уыскан даҕа хәымгаракгы ыҕан. Ақыртцәа абцарла мацара иеисуамызт. Хацоурых, хабызшәа, хакультыурагы атыхәтәы иалгарц иағын. Зынза мыцыла иеибаркыу, хацоурых иыршашьяны, иыларкәны, иыбжьыхны иыиы амала хәа иыршаон. Уыскан ақыртца консолцәа иаарыштыуа арт ашәкықәа амала хәа иаарыштыуан. Ашәкы иахызын «Абхазети». Аҕсны хәа тәылак зынза иыкамызшәа, арыи атәыла аҕсыуаа иыртәымызшәа. Иахьатәыи Аҕсны ақыртцәа иыртәыушәа, насгы ахызы қыртшәала «Абхазети» хәа иыкаошәа рхәаон. Омаргы ас акы иымпыхьяшәазаап. Уыи амшала уыигы дыгәамтын. Абрыи ацоурых шәкы хәычы иыиы, иыкыпхыны ажәлар иырзыишеит. Уыи ианакәызаалак иышәкықәа амала хәа иышыишоз атәы хыхыгы иысхәахьян.

Заанатц иышыххәаз еипҕш 1986 ашықәсан схатәы аионахы саныиас аштыахь уышты Омарыи сареи хаигәылацәамызт. Аха уыиазгы иааипымкыкәа хаибабауан. Арыи аибашьра аналага саргы зеггы реипҕш иессыуаха адернеқь ахь сцаон. Зеггы уысык уысык хаман. Харгы аибашьра халан шәақык ахкымыз акәымзар, иессымша акы хағын, ма амацәа, ахәшә еизахгоон, ма цыара хацаны протестк кахцауан. Уа шымтақәак цыара ианахцауан. Цыара акы хашыуан, акы хапхыон хашағыц хағын. Иессыуаха Аҕсыуа, Захәыуа, Ачечен, аҕсыуаа иырыцыхраар зтахыз зеггы уаа иеизаон. Атырқәа журналистцәа, асивил [ихәынтқарратәым

ауаажәларратә хейдкылақәа –Н.Л.] еидгыларақәа уаа иыҕан. Иессымша афақсала адырра хартон уырт иаразнак иеиҕаганы ажәлар иырылаҳхәон. Уыи акомитет хәа иеиҕырказ аидгылара сыҕшәмаҕы далан. Сыхәчы рыцхаҕы дырхәазо уаа дызгеит. Астол дықәрианы дысырцәаон. Сыҕшәма иурист хасабала, афрақәа еихарак иара иакәын иызыуаз. Азакәанқәа идыруан азы. Официалла иыөтәыз зеггы иара иымпытысуан, аха аиҕабы инапы аҕыиуан. 3.09.1993 аены Москуа иымөҕысыз аицәажәарақәа (Арзынбеи Шеверназеи Иелцини рыбжьара) рзыхәан Тьрқәтәлантәи иыцаз өыҕа реиуа азә иара иакәын. Уаа Акабардцәа реиҕабацәеи иарей иеиҕылан уыртҕы ацхыраара чыдақәа карцеит, уыскан Туна Мухаммедин хәа иара иыжәла иеиуаз азәы Москуа зажәа имөаҕысуа азә иакәын Қалмуқ [Калмыков-Н.Л.] Иураҕы. Уыс уыртҕы дырацәажәет. Аҕаиы иарей уыи аамтазы уаа иыҕан.

Хыхь зызбахә схәаз Омар иышәҕы «Аҕысуа тоурых» иаркыаҕы иаазырыҕшыз ашәҕы аҕы иаркыаҕ-ааркыаҕы раҕыхьазатәи амч Ра, амышқәа рыхьз шаҕылаз; аҕысуа бызшәа шыҕиаз; аҕысуаа амца рыхы ишадырхәаз; аҕа-цәара аҕызтаз ахәса шракәыз, Адамыи анамыи, цьенатәи Ева ахызқәа хынтәауаз, Цьейхуун Адам раҕыхьазатәи иытәыла иалсуаз азы шакәыз; Адам аөбатәи иытәыла Сеилан шакәыз. Раҕыхьазатәи аҕаимбарқәа рыхызқәа шкавказ хызқәаз (Шид, Нух, Абырхам иеиҕш) Колхидаа ақыртцәа рабдыуцәа раҕыхьа Кавказ иышыҕаз, ажәйтә аҕысуа өырақәа, ажәйтә аҕысуа бираққәа, аҕысуаа рацәа, қарт ажәйтә аҕысуаа иышыртәыз; ақыртцәа рыхьзқәа, ақыртцәа амшын шырзымдыруаз, ақыртүа тоурых иазкыу зыгәрагам ахытхыртақәа; аҕысуаа шытанкыла иықәырхырт иышаҕыз, нас Аҕысуа-Қыртүа жәларқәа реимадара. Нас Аҕысуааи Османлааи реизыҕазаашьа, далацәажәаны уырт

иырыцкарыу аҕырқәцәа Аҕысны гәаблырала иазааигәахар иышыбзыио аҕы далацәажәаны. Аҕысуа рыхыҕыхьазара азхаразыхәан аформулақәа рыиҕоит. Аҕыхәтәан ахсаалақәа, афотоқәа, Баҕа иыҕара аҕы зеггы аныиҕоит. Константин Абасгиас иыҕара, Саулох иыҕара, аҕырт иеицырдыруа аҕысуаа рыфотоқәаҕы аныиҕоит. Арыи ашәҕыҕы иара иыҕарала иыкыҕыҕыны, иыҕыжыуеит, иышыҕаиҕац еиҕш, амалахәа иыишоит.

Аҕысуаа 1993 ашықәсан аиааира ргарц акҕы шрыҕымыз аамта иазааигәаны сарҕы сыуыс аҕы шыҕа 23 шықәса иыасыит азы сдансионерра ааиыт, иегьахыҕеит. Стәанчаөхеит. Стәанчаөра шықәсык шаҕыз сашьей сарей хәилахәны магазинк аахартыит. Уыи аҕыхьа иысхәама сыздырам, араа Тьрқәтәыла 20 шықәса ауыс зуыз ҕансионерра ацара азыхәан азин иоуеит. Сарҕы уыскан сыхатәи уыс хыстырт сыссырыхиеит. Қадықои иатцанакуа Баҕдат Цьаддеси хыырхәао аулица дыу, иеицырдыруа атыҕы ҕышза аанда цәҕыа уаҕахык қыралала иыкны, иамаҕәахәыз афақс, акомпютер, амебел (mobilya) ухәао зеггы аахәаны, ауаҕах аҕы арестоврация қатцаны ауыс салагеит ашышья-шышыхәа сыпортфеиҕы иырацәахао иалагеит. Иызбанзар, ахәаа нырцә арыи ауыс иалазыи сарей даара бзыиа хәибадыруан. Арыи ауыс Авиацион Инсуранцье (Aviation Insurance) зырхәаоз даара аҕара бзыиа аанагоз уысын, арыи ауысҕы Тьрқәтәыла сара сыда иыздыруаз хыөык ыҕан. Иызбанзар, арыи ашкол амамызт. Уыскан Тьрқиш Аирлаинс «Turkish Airlines» ада аҕырыгамөала ауыс қазтоз афирма ыҕамызт. Арыи афирмадыуахәынҕарра иатәын. Хара арыи ауыс знапы алаз өыҕа хөы хәҕышәара амш ала Ниу-Иорк, Лондонҕы ацара цаны хәаиыт азы, ахәынқарраҕы арт рыуысқәа амш ала хара хәкәын иызазтаауаз. Уыскантәи апрезидентцәа хәхыз хәтала иырдыруан. Арыи аҕырыҕақәа иырызкыу

азакәанқәа тәкәа хара иыҳазтааны иышьақәдыргылаон. Арыи ғырпшыгыс иыкастозар Аерофлот афирма апырыгақәа акатастрофа анрымао иыкататәуи иазкын сыуыс. Даара иыинформация чыдан. Арыи ауыс уланы апышәа уоузар иыудырыит, мамзар арыи стоит ухәаргыи уахычаша школык ыкамыз. Ааигәоуп арт ашколқәа анаадырты. Уыскантәи приватны [ахатәи фирма–Н.Л.] ауыс кастцо ажәәан мәәқәа рыфирма ғыцқәа еиғыркаауа иалагеит. Уышьта ахәинтқар иыитәуи ажәлар иырызхомызт. Убарт зеггы сара иысышьтан. Аиаша ххәозар уи ауыс ағы сыкандаз иахәа апыра рацәа змаз апысуа пыхәыс хәа сыхыз акыр иырхәарын, аха апысуа культура азы хампалыкгы сыкаттарымызт. Анцәагы иыуыс иыдыруеит. Арыи сыуыс иыбзыиахәа иышьақәдыргылыны ауаагы сьдгаланы сьбзыиахәа сыцао саналага пәансионеррахь сыиасыр стаххеит, аха исымхәеи Анцәагы иыуыс иыдыруеит. Арыи пыхь етажыкны иыказ аоны еикәыргыла агырт ауатахқәа зтәыз хара арыи аоны иырыбганы раха иыхаракыу, раха иыпышзао кәхцойт хәа ианықәгыла саргы сыуыс сыгәи иакәшәеит, арыи сынасып иаламызт хәа. Зынза сакәыцыйт. Сьофис маәа асталқәа аскамқәа ашәкытра иыкао зеггы хадернекь хамтас иастейт. Афаксгы аибашьраан иыганы уаа иаакфасыргылеит. Иызбанзар, уыскан адернекь телефонк мацара акәын иамаз. Еибашьраан даара иыхахәеит, Апысннтә иаауаз афаксқәа зеггы абрыи ала иыхауыит. Уи азыхәан иажәыит, аха иысызкахьуам. Апысны иыганы амузеи иастойт...

Рапыхәа сашьа агәыбжъанытә иыфны иазааигәоуп хәа уаа иыхахтыз амагазин. Апыансионеррахь саныиас Қадыкьои агәтацәкәа иаахгеит. Иахәа сахьыкао атыпыхь. Уышьта адернекь ахьгы раха тынчла сыцоон. Апысннтә иаауаз иыцоз сырыцын. Сыхатәи уыс акәын азы, сашьа дахартәаны сара сыжәлар рыуысқәа тынчла иыкастцоон.

Иышдыру еипш, уи ашықәса 30.09.1993 аены зеггы хзыхәа жәәангәашә пыхьарахеит. Апысны аиааира агеит. Уи аены зеггы еазнык адернекь ағы хәизейт. Ажәлар аапыкыит, иыбьазкыит уи акара агәырбьара рыман. Аресторанқәа рахь апысуа быиракқәа рыманы ағар иыфойт. Сара адернекь ағы саанрыжьыит. Бара иыцао иаауа бырхылапшы хәа. Ателефонқәа аангыломызт. Сыпшын тәкәажәык даауеит, аарлахәа дыныкәойт. Данааигәаха дыздырыит Гечба Гәындуз иеихьша еихабы Гечпыхәа Ышьық лакәын. Махьинур арыи закәытә гәырбьарозыи, сыхааны иыкасымтац акы кастцейт убас сейгәырбьейт пьатликак аазна виски зжәыит. Аха уыгы сыпнамкеит, таксик сылақәтәан сыжәлар рыгәта сыказароуп уажәи лхәазаап. Данааи хә-минутк дысызмыртәейт. Уи ажәлар, ағар ахьцаз дыцан, шаанза иыкәашоз дрылан.

Омар иакәзар ахәыцқәа дрыпшын. Дьузаанкыломызт. Зеггы ахьцао иаргы дырыцын. «Нагзара ақәзааиат Апысны!» хәа иыхәхәоз дырыцыхәхәон. Уыскан саанда камерак ахьыкам даара сыгәи иалоуп. Адырәәены Аизара ды кәрцейт Аиааира азыхәан иыныкәейт. Уи иыныкәоз ажәлар аулица иакуамызт. Зеггы рапыхәа дыгылан Беигәаа Омаргыи. Аизара ахьыкартаз ацәажәара азыхәан иалхыз ауаа иыкәгылан иыцәажәейт. Бурцьыу, сыпыхәа хәычыгы уыскан актәи ашколдытан уыгы дыкәгылан Омар иажәейнраала «Апысны, Апысны!» дапыхейт. Тыркәшәала дапыхейт. Апысуаа цәажәәс сыпшәма далырхыит. Уи акомитетгы далан, ажәагы иыған азы зегь иара иыдырцәлейт. Азахәиуа адвокат Рахми Туна уи аены убас дыцәажәейт, зеггы акьажы хәа хтәыуеит. Абрыи хьысхәао сағамыз, аха иыцәуоз саргы сырылан. Уи аены уи Акабард пьыуак иыгәи иытхәаны убас дыцәажәейт. Иахьагы апысуа быргцәа санырбаалак уыбрыи азбахә сархәойт. Сынтәа Апысны санней уи данцәажәоз иытыргаз афотә амузеиағы иыкыдын. Бурцьыу

хәычы уаа дыиывагылан. Нас арыи агазетагы ианылеит. Иацыстооит арыи ашәкы антцәамта.

Абас 1993 ашықәса зеггы хзыхәа иыхаштым шықәсаны иықалеит. Уыи ашықәсан Адернеқь еихабыс дахан Тагъшь-иыпја Ергиун. Атаиггы акомитет аихабыра азыиуан.

Аибашьра нцәеит хәа зеггы нцәахыуаз, Агъсны аблокада иытагылан. Ажәлар ахәшә, афатә, амаәа еизгара ишыфьыц иафьын. Сарггы уыскан машынак сыман хонда дыуззак сахьтатәо азәггы сыибомызт. Сытазыуан аха афақьа-фақьа хәа Уыи амашына ныкәгоо амаәа, афатә, ахәшә еизызгон. Ианакәызаалак ахақынза иыртәыны атрафик салан [амәа санын – Н.Л.]. Зны аполицикәа сымәа пьыркеит. Азәы дытамо дытамма иырзеилымкаазаап. Амашына дыузза пьхәыс хәчык дтатәаны иықалтозыи хәа даныпъшы сышьтахь хычык атцаны ианыиба даакәыфрыччеит. Сышьапы апедальахь иахьзарцаз ас кәцдар акәын. Нас сарггы сыиыкәмақарыит. Уызырыччозыи, зыура кьафьу амашына ныкәыргар кәмлазо? Амаәа аныкарто еипъш амашынаггы аразмер иазхәыцроуп схәеит. Уыи аибашьраа аан Тьрқәтәыла иықаз иынызггы ахәара атахыуп, иызбанзар итоурыхыуп, сара уаанза Агъсыуа-Захәыуа жәлар арс иеизааигәаханы иысымбацыт. Уыи еазнык даеа цьара салацәажәар стахыуп.

Адернеқь, аибашьра ианалага аены зынза атагылазаашьа аееитанакыит. Уышьта уыс ахәы, агъхь, акәашара еипъш ауыскәа баша зыны-зынла афәр дара-дара иыкарцеит акәымзаар, уаанза адернеқькәа иызфьыз ауыскәа зеггы кажьны абрыи аибашьра нцәаанза Агъсны ацхыраара ада уаха хықәкыс иырымаз акымзар акы ықамызт.

Тагъшь-иыпја иеихабыра анынцәа Афызба Булент далырхыит. Уаанза, иышдырыу еипъш, аибашьра анықала, фымз хымз рышьтахь акомитет азы хазы тьпък рыпъшаан уырт уаа ауыс кәртцон азы уышьта адернеқь хәычык иырыц-

қьатәын. Булент иыхааны Есагъгы дааиыцыхраан Агъсны иыхашьтүеит хәа иеизыргаз зеггы атыпъ иықәтцаны, акомитет афьы ауыс зуаз Атәанба Фагъхггы даарыцыхрааны, арыи иеизыргаз зеггы ббак иақәтцаны Агъсны иырышьтыит.

Булент адернеқь ахақынтә атцыхәа ақынза иырыцкәеит, уышьта иажәыз ауыс зымуаз аматериалкәа лкажьны, ашә-ты пьышза алаггы иыфьычаны, азал атцакагь бәыла иыча-пъаны, акомпиутеркәа, ателефонкәа, афакс, аныи арыи зегь аарфьыцны. «Ох Гәышьа шака иыпъышзахазыи!» ухәартә тьпъкны иаакаитцеит адернеқь. Насггы хәылпъазык кә-тцаны ажәлар еизыигеит. Агъснынтә ашәа хәафцәа ааигеит. Ажәлар шыта ацъцьаха хәа пьхьака иыпъшыуа иалагеит. Ашықәс фьыц азгәатарәхәан хәылпъазык кәртцан макьанаггы иысгәалашәоит. Агъсыуа фьы Лыхныггы хазхара иаахамтцатцаны агъсыуа чыскәа, агъсыуа бызшәала ашәакәа зхәоз хашьакггы уаанза дааны дықан, ауыха акара ақьаф сыманы сыканы сыхааны иысгәалашәом. Сыхааны иықасымтцазггы кәццеит. Уыскан Атарба Қандитггы араа дықан, Аурупаа рданскәа [Европа рыкәашарақәа–Н.Л.] иабаздыруаз, аха Кандит сыиыргылан сарггы иықәстошәа сықәын. Ажәак ала уышьта ажәлар рыпъсы еивыргао иалагахьан. Агъснынтә иааиыз арыи ашәахәафцәа рыгәыпъ иахьзын «Агъра», иытабыуп хәа расхәеит, иахьаггы уыи амш анысгәалашәо сыгәы агърак иықәтәаны иыпъыруазшәа иызбоит.

Аибашьра ашьтахь Омарггы иыпъсы аавыиыга гәышьеит. Дызфьыз ауыскәа деитарылагеит. Зеггы акы хәфьын азы цхыраарак хазыиытомызт. Аха иара ауама иылшагәышьон. Уыскан дафьын «Агъсыуа бызшәа рапъхьазатәыи бызшәома?» зыхьзыз иышәкы, уыи тьыжьыит 1995 ашықәсан. Арыи ашәкы «Агъсыуа бызшәа аетимология ажәар» акәын. Ашәкы 826 дақьа иыреихан, иагдыуын, аразмер А-4 зырхәао адақьа иакаран. Араа иаарыпъшыз агъсыуа бызшәа адунеи жәларкәа

иышахаапшыуаз атэы: *ажэйтэ бызшэа иыжэтэзатэиу абызшэа, рапъхызатэиу абызшэа, примитив бызшэа* (араа примитив ажэа иаанагоз иыбашоу абызшэа акэымызтиахэоз, иыжэйтэиу, ианतिकвару акэын иахэоз). Арыи абызшэа ажэа кьафкэа ахьарфыиаз амш ала даараза иыбеиаз бызшэаоуп хэа акэын Апъсышэа афы иышаарыпшыз.

Уаадалацэажэон апроф. Н. Марр иажэакэа «*Ауафытэиу аса ацэажэара далагаанза, абызшэакэа шыақэгылаанза рапъхызатэиу абызшэакэа ачыдарақэа мырзкэа аагара апъызара зшана зтэиу апъсыуаароуп*». Нас атцарауаф иажэакэа дырықэныкэаны иафетитология [кавказдырра–Н.Л.] иышышыақэиыргылаз. Арыи Иафетик бызшэакэа рзы абрыи ажэа «Апъа-и апъсы цкэеи» ажэа фырпшыгас иышыкаитцооз аабоит. Арыи абызшэа иызтэиу иыреиуао Абаза «Басхе» Бесхеу хэа иызышыто апъсыуа бызшэа Аврупака иышцаз уаа иышахыцэаз. Уаа арыи абызшэа иацкарыу Баск жэлар рыбызшэа азы хэа атцарауаа «*Неолит аамтқан ыналаганы иахьанза иааиыз абызшэа аазырыпшыуа иырыуакыу*», шыиэхэаз агы дазаатгыланы абрыи ашэкафы, иарбан систему иыхы иаиырхэазгы иааркьафны далацэажэоит. Апъсыуа бызшэа даараза иышжэйтэзатэиу аетимология аназыууылаак даара иыбзыианы иаапшыуеит. Уыи абызшэа иыпъсыз ма иыбзао абызшэакэа иеифырыпшыны уахэапшыр уыигы уыс шакэыу иыфафаза иыунарбоит.

Арыи ашэкафы уыс зегы иызышыцыло, рыпъхра змау жэарк акэзам. Арыи ажэар хықэкыс иамоу ачыдарақэа иазхэыцны иеифкаауп.

Уыи амшала араа иаарыпшыууп:

1. Апъсыуа бызшэа иатэиу ажэакэа реифырышэшэара, рхытцхыртқэа, анализ азыура.

2. Ажэакэа рыпъытк ажэа адац [ашьагэыт–Н.Л.] аанда, адац иазааигэоу ажэакэагы арбоуп, рыпъытыкгы алфавитла иарбоуп.

3. Зытцакы хазыу, аха рыхэашьа акыу ажэакэагы рьетимологиатэ чыдарақэа хаз-хазы иарбоуп.

4. Апъсышэа афынтэ атэым бызшэакэарахь иышыиасыз зынза иыдыру раанда иыкалап хэа гэаанагара иымао ажэакэагы аарыпшыууп.

5. Агырт абызшэакэа рыкынтэ апъсышэахь иыиасыз ажэакэагы араа иаарыпшыууп.

6. Аха ахытцхыртэ (зышыафа) дырым апъсыуа ажэакэа араа иаарыпшызам.

7. Апъсышэа иалаз иеицдыруажэакэа уышыта иапъсыуахеит хэа иыпъхыззоуп: банка, поста, телефон, телевизион, радио, сантрал, профессор, култур, доктор, аспирин, макине еипш.

8. Арт ажэакэа реиуа пъытк апъсыуа кэзшьа змоогы иыкоуп: култыура, култура еипш.

9. Абызшэакэа зегы иырзеипшыу ажэакэак ажэйтэ апъсыуаа иышырхэаоз еипш ахы иархэоуп. Афымца, алашара, асамсам, ахэаахэыртэ, азхытцхыртэ, адэытба, рчартэ акрыфарта еипш.

10. Араа ацивилизциакэа анышыақэдыргылаз иеиуеипшыым абызшэакэа рыбжьара икэз аицхыраарагы даара иынеитцхны иаарыпшыууп.

11. Араа иахьа уажэраанза иымдыркэа иыкэз иеиуеипшыым ажэларкэа рымазақэа, рцоурыхгы азырыпшыша аматериалкэа хпъылоит.

12. Араа иаарыпшыу ажэакэак ирымазар ф-дацк шрымоогы иаарыпшыууп, арт руыакы уыи ажэа адацоуп.

Абас, абраа 4000 иынареиханы Кавказ ажэа еизганы уырт ранализ кэцоуп. Рьетимологиатэ цакы еилкаауп.

Омар Беигэаа абраа иааирыпшыуеит Апъсышэа, Адыга бызшэа, Афганшэа, Анемец бызшэа, Алтаи бызшэа, Амазон бызшэа, Аннамшэа, Анадолу бызшэа, Анзаншэа, Антилшэа, Арац бызшэа, Арам бызшэа, Арнавут бызшэа, Асуршэа, Авар

бызшәа, Авестшәа, Басқшәа, Чечен бызшәа, Чинтә (Китаи бызшәа), Чувашьшәа, Даргшәа, Дравитшәа, Аерман бызшәа, Етрусқшәа, Феникә бызшәа, Фижь бызшәа, Фин бызшәа, Фригшәа, Галшәа, Гиришәа, Гошәа, Қыртшәа, Хабеш бызшәа, Хатти бызшәа, Хинт бызшәа, Хитит бызшәа, Голандаа рыбызшәа, Хомер бызшәа, Хурри бызшәа, Ибранишәа, Англиз бызшәа, Ингәыш бызшәа, Ауапс бызшәа, Ирланда бызшәа, Испәаниолшәа, Исвеч бызшәа, Қәмуқшәа, Лақшәа, Латиншәа, Лаз бызшәа, Лезгы бызшәа, Лидиа бызшәа, Литван бызшәа, Маңар бызшәа, Мегрел бызшәа (Агыршәа), Манчу бызшәа, Маори бызшәа, Маиа бызшәа, Менфис, Маленез, Мисиа, бызшәакәа, Митаншәа, Моғол, Мунда, Маргәис, Оғәыз, Печенек, Пәхлеви, Пәртеқиз, Пәрусиа, Ромен, Рома бызшәакәа, Аурымшәа, Аурысшәа, Сақсон бызшәа, Санскритшәа, Себа, Суан, Соғд, Сумба, Суриани, Сумер (Шумер) Тәхити, Тәмул, Тәнга, Тәтар, Тәбет, Тәбар, Тәрак, Түрк бызшәакәа, Аубых бызшәа, Уигәыр, Волон, Веда, Вугол, Иақәыт, Иенисеи, Иунан (ажәытә бырзен), Зенол бызшәакәа реипш 122 бызшәа дырыхцәажәауеит.

Арыи ашәкы афра уабас иыцьбарахеит, ашәкы зкыгы-хуаз ауаф деилагарц акгы иыгымхеит. Иызбанзар, ажәакәа зеггы арубәбәага [акәыгәгәара – Н.Л] рыкәын, насггы дара злафыу анбанқәа уаф дызышыцылаз акы акәымызт. Омар иалфавит, иышдыру еипш, уысггы иыманшәалоу акы акәымызт. Анбанык ааурыгышырц ө-нбанк уаф акәын уыиггы азхомыз, ма ацака, ма хых даеакы атыушыр акәын. Атырқәцәа рыхәашәала «Ахага иыуасцәа ахәыцқәа рыпәхьазара» иеипшын.

Арыи аагыга машынала афра цәкы шака иыуадафыз збауан. Зны Омар иыпәха Нураи саб саиыцыхраап хәа даналага, деилагеит. Уафытәыфса иычхаша акы акәымызт. Сарггы зны-зынла афразы хәан сыиыцыхраар стаххеит аха,

аиашазы иысылымшеит. Иаргы азәы дыиыкәгәыгуамызт, зеггы иара иыкаитцар иытахын, уаагы дыиашагәышын, иызбанзар жәантә иыреиыр ацкыс иара иыаф раха иеиыын. Арыи ашәкы аңтыц, даара иышыбзыиахаз аабейт. Акы агымкәа иыкалейт, аипш шәкык Түркәытәыла иыкамызт. Арыи акара абызшәа рацәа аифырыгышра иара иыда азәгы иылшомызт.

Уышәа Омар иышәышыкәса дырталахын. Арт лабәба иыубао адаггы Омар иыуысумтақәа ыкан. Иарбан шыкәсаз цкыа иысгәалашәом, аха Исвечтәыи Абиблиа Институт абзоурала, Абиблиагы апысышәахы иышеитагаз здыруеит...

Сара иысгәалашәоит аамтак азы, атоурых цкыа иысгәалашәом аха, Қырттәылатәыи Асовет Республика Анаукақәа Ракадемия Агыснытәыи Д.И. Гәлиа иыхыз зхыу Агысуа бызшәеи, алитературеи атоурых Ринститут акынтә иаиыз шәкык. Арыи ашәкы иарей сарей хаз-хазы иахзааит. Уаа ианын «Агысуа аенциклопедиа арыхиара» хәа. Арыи ауыс иалахәыз ауаа хәа Түркәтәлантә хәаыцкәа мацара хәхыз анын. О. Беигәаа. М. Туна хәа хәхызкәа арбан. Сириантә Шәм Ф. Цәетгер, Англиа акынтә Георге Хәуитт, Уырыс-тәылантә Фазыл Искендер иыхыз анын. Арыи ашәкы Агысны атоурых Институт акынтә Владислав Арзынба, апысуа шәкыфәцәа реидгылар акынтә Алыкыса Гогәуа, Акультууратә Центыр акынтә Руслан Цәопуа, апысуа жәлар рформ акынтә Сергеи Шамба, Москватәыи апысуа клуб акынтә Ахба Игор, Агысуа Культууратә фонд акынтә Даур Зантәриа иыхыз анын.

Арыи аапәхәра шәкы иахәоз иеицәганы иехәгы иысоуп. Арыи ауыс Омарыи сарей даара хәгәы иахәеит. Ауыс адаауыларц гәык-гысык ала хәкан. Аматериал бзыиақәагы хәман. Арыи ашәкы аанзагы Омарыи сарей ас акы хәгәы иытан, аха аамта хәамызт. Уыи амшала хазы

иензахага аматериалка афотока хаман. Аха нас икалаз анка идырып арыи ауыс бзыиа калаша амуыит. Уыи цашьатэзам. Иызбанзар арыи ауыс Апснытэи ахыызка, иарбан уыска иырфыз ханахаагышылаак зегы лабфаба иырбауеит. Арыи аагыара шагы афы ианын абрыи аенциклопедиа 12 томкны иышыкаитцаша, нас 1995-2000 ашыкасака рзын атыжра шыкалаша: уажэы арыи атекст санахаагышы иеилыскааит арыи ауыс аибашра агыа шакэыз.

Иышысхааз еигыш, Апснытэи аибашра анеилга ашьтахь, саргы сынтацаха, даха уыскаак сырфын. Омар иаанда лассы-лассы сызцомызт, хафныкаагы еицаыхара-хеит, аха уыиазгы хаибабара зынза еигымкеит. Сара лассы сынкыдгыланы дыук сымтэакэа, аха иакао иыныу ха сиациажааны акы иыгзар, ма сара акы сыгзар иынеимда аймдао хауыскаа харыхаагышыуан...

Араа хаазнык сазаатгылар стахыуп Омар атыхэтэан иытыжыыз ашагы «Агысуа бышэа рагыхазатэи бышэома?» зыхызу Аетимологиатэ жэар. Арыи ашагы ашьтахь, даара инеитыхны Омар уажэраанза иытытыз икыгыхыу иышакыкаеи иытытца иышакыкаа рысыиа аныуп. Зегы рыхыызкаа акакала иаарыгышыуп. Абрыи Омар иара иыфала иыихэазоуп азыхаан, абраа хаазнык акэзаргы абрыи асыиа иызфыр стахыуп. Сымфашааит хаа. Ашагы ашьтахь ианыу асыиа иышыкао айгыш цакаа абра иаасырыгышыуеит.

Иара иыхаашыала, «иытыжыу сышакыкаа абарт роуп»:

1. *Агысуа Календер (Атызуар азы)* 13 дака, 1969.
2. *Агысуа Мифология Хылышытрома?* 327 дака, 1971.
3. *Хз. Ибрахими Ауыблеи Кавказиааи* 78 дака, 1975.
4. *Кавказтэ хылыхыртакаа рфы рагыхазатэи ауафытэицаа иыира/ Рагыхазатэи уафыша (ацивилизация)/ кавказаа рыцабыркаа.* Q-томк ыкоуп. Актэи атом 521 дака,

1985 ашыкасан иытыжыууп. Аабатэи атом 429 дака, 1986 ашыкасан иытыжыууп.

5. *Кавказтэи аахака! Ажаеинраалакаа, тыркашэала.* 69 дака, 1992 ашыкасан иытыжыууп.

6. *Агысуа тоурых абаа [ашьатэ –Н.Л],* 73 дака, 1993.

7. *Астампылтэи агысуа бжыи,* агышэала ажаеинраалакаа, иытыжыууп 1990 ашыкасан Акэа, 119 дака. (Иеикадыршэеит. В. Агрба, Р. Агажаба, Цы. Ахаба, В. Атцнариа, аредактор, Н. Царгыха)

8. *Агысуа бышэа рагыхазатэи бышэоума? (Аетимологиатэ жэар).* 826 дака, иытыжыууп 1993 ашыкасан.

Уажэы сазаатгылап иара иынапала «Иытыцша сышакыкаа» хаа иыицаыз ацахакаа:

1. *Атыркашаахынтэ Агысышаахь ажэар*

2. *Агысышаахынтэ Атыркашаахь ажэар*

Арт аабгагы афыга машынала (дактило) ала иыфны иыхиоуп хаа ианыитцоит. Ари арс шакэу, саргы даара бзыиа иыздыруеит. Шакантэ уыи ауыс шадыиуылаоз збахызыи. Аха рыцхарас икалаз Омар ари ажэар атыжра дызахымызеит. Арыи даара гэыраас иыман. Саргы иыуа-сиатны иысыдыитцеит. «Арыи сызтымгакаа сыгысыр бара иытыжы», – ихэеит. Аха дычмазафны данышьтала иыхшыф даара атыгы иышыкаызгы, арт сара иысыимтазеит. Иыгыстазаара даналтц ашьтахыгы иыфны иызбахыан, арт афымтакаа, иыгышэма гыхаысгы хыас иылыман. Атыжра азыхаан уыигы дыгаакуан. Аха икалаз калеит, арыи ажэар сара иысымгыыхашэаанза иызыит. Иахыа арыи ахыаа хэарыла иысзеитахаарым. Хаазнык уыи сазаатгылоит.

Нас иытытцаа сышакыкаа хаа ианыитцоит «Агысуа Грамер» азбахэ. «Уыи макыана нафыралэ иыкоуп», – ихэауеит. Нас дырзаатгылоит иажэеинраалакаа. «Уырт Агысны «Агысуа бжыи» хаа иытытцраны иыкоуп иыхаауеит [ирфыцны иытытырц иытахыз ишакэы – Н.Л]

Омар иышәыккәа иара иыхаҗала иыҗиыжыуан. Иыҗиыжыуаз ашәкыкәа «*Абхазология иазкыу җымҗақәа*» хәа ахыиытдахьан. Аханатә аахыс иыҗиыжыуаз зегыи уыс иыҗиыжыуаз. Нас ианыитдон зегыи Абхазология акы, Абхазология җба хәа уыс иыҗиыжыуаз 13 рыкынза иынеиыт хәа сыкоуп. Иара дызҗыиз АБХАЗОЛОГИА шакәыиз арсгыи иааҗшыуеит. Абрии ауыс иыҗиыжыуаз акәҗан сара саникәшәа аахыс. Сара саникәшәагыи иыкәра маҗзамызт. 1972 ашыкәсан сара иысзыиҗыуаз ашәкы аҗыи убас иыхәон: «*Бызҗыу ауысқәа даара иыбзыиоуп, 60 шыкәса аахыиыжыуаз арыи ауысқәа иырҗыу арыи башыа дыу атаҗмада бара дыбыиыҗраарц иыхы деиҗазоом*».

... Аха, сара Беигәаа Омар даныздырҗәкыа 1967 ашыкәса акәын. Аеакала иаххәозар иара уыскан 66 шыкәса саргыи 17 шыкәса сыхыуан. Арыи асалам шәкы анысзыиҗ 22 шыкәса сыхыуан (җыц сыҗанран, җышымз калахьан). Сара даныздыр ашыкәса аҗынтә иара иыҗиыжыуаз дааналҗ ашыкәсанза 35 шыкәса иыасыит. Иыкәра зны-зыны еилаигоон. Иара ианакәызаалак иаҗҗаны иыхәон. Иызбанзар сымшииара аҗоурых иаҗны иырҗыиыт. Уыскан ақыҗақәа рҗыи уыс лассы-лассы уыҗарыҗзоомызт, ихәалон...

Омар Дыу сара дыздыр аахыиыжыуаз иыҗааҗеи иарей даараза иейнаало иыкан, зегыи иара патыу иыкәыртдон иаргыи зегыи патыу рыкәыитдон. Иымоҗаҗәа ухәар дырҗыҗсаауан. Иымоҗа еиҗабы Шыри лыхызын. Уыи лейҗыи Сыла лыхызын, арҗ ашыҗыагыи иыҗа еиҗабы Ергин Қыраҗ иыҗаҗәа ракәын. Иыҗа Нураиҗыи җак дылыман Бардуқ иыхызын. Аха нас иыҗа еитҗыи Шансоу җакыи җаҗкыи иыман. Азбаб иылыхызын Гуҗсе, аҗкәын иыхызын Хазар. Уырҗ иыхы иыкәыртәаны иыибоон. Иыҗаҗәеи иыҗаҗаи аниыдыиыкылооз асасдахык дыиыдыиыкылоозшәа патыу рыкәыитдон, аҗшәмаҗхәысгыи уыс. Уыи ауаҗ даанлаҗәжәоз убас аҗшышәаа лхәауан, уыи аҗәа хаақәа

саргыа иысаҗәалшыон,сыҗаҗыҗыаҗа:«*Нан, нан, нан арыи ахыиыҗәаҗәа, хыиҗәлара, хыиҗәлара!*». лхәаон. Сылныхәаон, сылнычон. «Арыи сара сыхыкәа лалоуп!» хәа ауаа сыдлыр-дыруан. Сыбҗа шышыны, сыблақәа дырҗәзны сыгәшәа калҗоон. Анык лейҗыи акәын дышысзыкәз. Зны-зынла лара лабдыу Паҗа Хыиҗәа шиакәыиз хәаны, хәшааиҗәазгыи мхәа-кәа луамызт.

Омар дыу иыҗыи сыҗеиҗыи иызбаон. Дара иырҗысҗааз абзыиарақәа, аҗышзарақәа даараза иыраҗәоуп. Уыи лыбышшәа аиҗыи лыҗеиҗыиыкаҗыи шыхааз азбахә схәахьан. Арҗ абырҗәа рыҗеиҗыиыаҗыагыи даара иыҗышзан. Омар Аврупаа реҗыи иыкыстиум иышәны, иыхәа ақраваҗ (агалстук) аҗаны, иыхылҗа җыиҗыи иыхәҗаны адеахыи дандәылҗлаак, зегыи иаахәны иыхәаҗыиуан. Аҗырқәҗәа аҗәа җыда рымоуп ас иыкәо иызыхәан: «*Haza bir Beyefendi, tam bir Osmanli erkegi*» рхәаон. Уыи иаанагаоз, аамысҗашәа злао аҗ хәа акәын иаанагоз. Ашыҗыагыи аашыара закәыиз рыздыруамызт. Аҗысыҗәҗара рыламызт. Ухәан-схәан рыздыруамызт. Ауаҗыи җкыа, ауаҗыи халал зырхәао ракәын.

Иара иыуыс җәкыа абнақәа рынҗыиырра шакәыизгыи, 1932 шыкәса аахыиыжыуаз абызшәа аҗҗара акәын дызҗыиз. Анҗәа дыиыхәаон абарт сыуысқәа сырылымгакәа сыуымшыын хәа. Анҗәа иыкынтә 112 шыкәса иҗахын, иыуысқәа дырылгарц, аха анҗәа 101 шыкәса иыиҗеит.

Сара уышыҗа 100 шыкәса сырҗоуп аныихәаоз аамҗак иыҗыи сыкан. Иыламҗа иахауамызт, даара иыҗәа иыҗыи иаҗхан дыкан. Аха иыхшыҗыи җыраҗкыи аҗымызт. Дыҗаҗа дгылан. Иысхәаогыи даара бзыиа иейлыиикаауан. Аха җкыа сыхәхәар акәын. Иыбиоҗрафия җыркәшәала аҗра сышаҗыу иасхәеит. Уыи азыхәан афотокәа стаххейт. 100 ракара афотокәа сыиҗеит. Саргыи иақәҗысхыит. Афотокәа ансырбаоз Мерыи Аҗзыҗаҗаи иарей рфотокәа сиырбан, нас лара лызбахә даара иынеиҗыиыи исаиҗеит.

Уйи аены иыгэыла тахмадак дыпсгэышьян иыгэы қаханы дықан. Ацэажэара иылшомызт. Уыс иарей сарей хаштэаз ашэ абжы геит, сара сцан ашэ аасыртыит. Саныхынхэи иарей сарей хазфэыз ажэабжь схаштыит. Уи акэым иара сышиацэажэозгы аасхаштыит. Иапшэма пшэысыи сарей жэабжык аацэырааган уйи хашафэыз акыргы аамта цеит. Нас ларей сарей хэцэажэара анынтэа сыцан иаанда стэеит. Ох, сыпшызар хазфэыз ажэабжь иахьяанхаз цэкьянтэ дыналагеит. Сара зынза сыхы иыштыкэкэаз уыскан иеилыскааит. Омар иыхшыио зака иыцарыз акара иыгэалашэарагы уйи акара иыфэфэан. Иарей сарей 1974 шыкэса инаркыны 17 шыкэса иаапшымкыкэа ауыс еицахуыит

Убас хааит 1995 шыкэсанза, уыскан айбашыра иалгахьян. Саргы еазнык Апсны сыцаны саахьян. Айбашыра ашытахь 10 мыз анцы акэын. Аизара дыу калеит, Апсны уыскан иынеиуаз агэып рацэа саргы сырылан. Уыскан Трабзонинтэ ауба хэцэтэан хашиашаз Апсны ханейт. Хэпсны рыцха шырфэакэаз хаблала иахбейт, даара хэгэи иалсыит. Аха убас шакэызгы ажэлар рыгэи ахькармыжыыз хэгэи иахэейт. Уыскан ханней Баграт Шынкэба даара гэикала сыиыдыикылейт. Дахьцалаакгы саргы сыиыцны сыигейт, сыиываиыртэейт. Сынапы иырфэфэаза иыкны цэара сыиышьтуамызт. Хаакэымцзакэа хэицэажэон. Абдыу иымоца дыиацэажэошэа, дысацэажэон.

Уахынтэ ханыхынхэи хауыс макьяна иышнымтэаз еилахкааит. Адца дыукаа хауыит. Зегы хрыцыхраар акэын. Зны ансамбль аматэакэа блыит хэа уырт реицэкаара хэфын. Зны Москва иынхаоз таацэакэак рызы аматэа афыта, еизахгоон. Зны айбашыра акны иыхэыз азэи иыхэшэтэра хашьталоон. Арт уышьта хэрышьцылахьян уысысгы иахбомызт. Хэра хьяас иыхэмаз аихэрак ажэлар рыбызшэа,

рыкультыура акэын. Уйи айбашыраангы тынчраангы иаххамыштыр акэын. Ианакэызаалак дхэцын Омар. Акы хэимазтаакэа уыск хэыкэацэомызт. Аха хэикэшэа цыпшэаза тызшэас иыхэмаз хэбызшэа акэын. Хэбызшэа ачыдаракэа, иыиашоу, иыхэахэоу мхэакэа давысуамызт. Иаххэап: *«Шэымыш аабзыиахааит! Шэымхэан, уйи иыиашазам. Шэымшаа бзыиахааит! Шэхэароуп»* – иыхэауан. Апшыуа цасла ахыыз иыиашаны ахэара шакэыз ахыырбаон. Иаххэап: «Бара быхыз «Папапшэа Махэинур Туна» хэа иыхэазароуп. Исеилиркаауан:

А Папа иы пшэа : Апап иыпшэа

Пшэа пшэа: Папа пшэа

Пшэапшэа: Пшэаа рытыпшэа

хэа атэакы шамоу иыдырзароуп», – иыхэауан.

Зны иысгэалашэоит, уыс баша хэтэаны хэшеицэажэоз, ажэа ахынтэ ааиз иысыздырам аха «Ажэа» ажэа ачыдаракэа рызбахэ аацэырыигейт. Иаразнак кьяадк ааганы абас иыцэафэаны[схьеманы-Н.Л] иысыырбейт:

Ажэа

Ажэац Цэажэара

Хэзажэа Фытажэа Уыражэа

Хэта хэзы Жэла хэзы

Жэлахэа хэзы, Пшэхэзы, Хэтэра хэзы, Цэбага хэзы, Нхэыра хэзы, Уыра хэзы.

Арыи сара иысзеилкаараны пшыхэа амамызт. Ас иага кьяад арыи иеипшызы антэамтэакэа рнын. Уырт зегы еизыугар хэзы шэфык алцып.

Омар Дыу Апшыуа-Зэхэыуа жэлар рыдагы ажэларкэа дырдыруан бзыиагы дырбауан. Иысалам шэфыкэа рыбжэара Мецкэнтэ иааиызы шэфык збейт амсылманцэа зегы рыхырхэртэ Мецкэ иыказ Адуней Амсылманцэа Зегы Реидгылара Аихэбы Омар иызыиоуан. Иара Арапшэлар

дыреиуама сеидрыу, аха атырқашәа здыруаз азәы иакәзар қалап. *«Шәышәқықәа зегғы сырыпъхьеит даараза иысгаапъхьеит»* хәа иыиоуан.

Иара қарауауык иықасабала бзыиа дызбаоз атәым жәларқәа даараза иырацәан... Абас еипъш Егъыптынтә Тырқәтәыла иаиыыз енергетика аминистыр Махир Абазагы убас днеиын Беигәаа Омар дыбаны, патау иықәцаны иышәқықәа ганы арт араб бызшәахь аиҥагара дсырқатцауеит шыиқәаз атәы ажурналқәа иырныуп.

Уышьта Беигәаа Омар ахәанырцәтәыи ажәларқәагы деилыркаахьан. Апысныаагы даара бзыиа дырдыруан, аха рыцхарас иықаз, иахьа уажәраанза Омар иышымтақәа Апысышәала иахьымцәажәоз акәын. *«Астампылтәыи апысыуа бжыи»* ада, Апысны иыкыпъхьыу шәқы зацәыкгы иымам макъанагы. Иыпъсы зқәыитцоз апысышәала иыпъсы зызхьауаз иыпъсадгыл, иышымтақәа арт рыхы архәара арыи ақара иышагхаз даараза гәырқас иышиымаз дыпъсгәышьеит. Абыи саргы сыгәы снархьуеит.

Иыиашоуп Апыснәтәыи қарауаа реиуа цәауыкы иара иышымтақәа иалырхыз материалқәак рыхы иадырхәеит. Апысыуа Бираққәа реипъш. Уыи иақырыпъшныоуп иахьатәыи хабирақгы шықо. Арыи иыбагәышьеит. Дагыейгәырбъеит. Убас еипъш Баҥа иымхәырггы азбахә хьырхәаоз иыгәы иахәон.

Арыи абыирақ аныиба, ашьтахь иыишыз ажәаеинраалагы даараза патыу ақәыуп *«Ажәытәтәыи апысыуа тарчеи ианыз анапы цқәа еийых»*. Араа иааирыпъшыуан анапы иазкыу асимволқәа зегғы. Арыиггы Апысны цқәа иеилкааны иахьрымам иыгәы иалан.

«Уыи ақарақы рыхы иадырхәандаз ажәлар Апысыуа жәлар рыжәытәтәыи рыидеология рақә бзыианы иеилыркаауан», – иықәауан. Араа апыштәақәа рысимволқәагы ааирыпъшыуан.

Арыи маршны гимны иықатцаны ақар алаазатәыуп аныиқәаозгы сгәалашәоит. Иыиашаны анапы жәытәнатә аахыс ауақытәықса иыхы иаиырхәаз акы акәын. Дызланықәоз, дызлачоз, дызлаарыхыуаз, дызлеисуаз, ауаа иызлаиыдыикылооз, аҥа дызлапъырихыуаз, ауа дызлагәыдыикылоз уыиала акәын. Арыи асимвол уажәы археологиятә бақәқәа рқы, ажәлар рықәамтақәа рықыгы иахпылоит.

Нас иысгәалашәоз даеакы иысхамыштқәа иысхәар сҥахыуп. Аибашьра ашьтахь акәын, Қарачаи-Черкеск иықаз Апысыуа-Абаза жәлара реизарахь санцоз ианцаны ажәлар рықәамтақ сыиҥеит. Абыи ақәамта *«Зозхан Тата»* иызкын. Омар иызлаиқәауа ала Зозхан Тата, Сен Симон *«Симон Қананатәи»* [Симон Кананит-Н.Л.] иакәын. «Абыи ажәлар рыпоезия Симон Қананати иызкны Апысны иықәо абақәқәа рапъхьа акы ианцаны иыкыдырцар арыи даара хәжәлар рытоурых иазеиҥыууп», иықәан иысыиҥеит. Уысқан Апысынынтә иааз Апысыуа шәқышәцәа иырысҥеит, аха акы алымцыит. «Еазнык Омар иыиҥахыз арыи ауыс иуасиатны иыпъхьазаны иықатцәтәыу уысны хәхәапъшыр бзыиоуп хәа сазхәыцуеит.

Омар иызкны сыгәы иыҥаханы иықаз даеакгы абра саламцәажәар сызуам. Омар иызкны Тырқәтәлагы Апысныгы документалтә фильмк ахьақәхымтаз, уыи цәқәа дырцәажәаны дахьтақамгаз даара сыгәы иалоуп. Хәжәлар рыкультыуратә тоурых ақы арыи даараза иыгәа дыууп. Насгы иахьанза иара иызкны пәтретқ қазтаз сахьатыхык дахьцәырымтыз, иыбақәа хьычак акәзаргы иахьықарымтазгы даара сыгәы иалоуп. Ма иажәаеинраалақәа руакы ашәаны иапыртцандаз. Иыҥабыуп хәа расхәоит иыхьз ала шнык шалырхыз, уыи зегғы музеек алхра иақыуп хәа сақәоит. Иыхьзала уылицак (гәарбжьарак) ахьықәагы сеигәырбъоит...

Аиаша ххэозар Агъснааггы иырылшаз ала патыу иықар-
цеит. Д.Гэлиа иыхьыз зхыз апремиа иыртеит. Арыи калейт
1992 ашықасан. Иара ианиаха даара деигэиргъеит. Иыфны
агызы ағны иыкнаханы иыкан, иаауа зеггы иахьырбаша
цъара. Агъснутэи амузыкантцэа рыгэнаха сымгаит цъара
иара иажэинраалақэа ашэаны иагъырцеит хэа сапъхейт
[Ражьден Гэымба: «Астампылтэи агъсыуа бжы»; Кэаста Чен-
гэлиа: «Сашьцэа шэымшаа бзиахааит» – Н.Л.]

Нас дафакггы саҳаит. Беигэаа Омар иыхьыз Агъсны
Ауниверситет ағы хэтак иахырцеит рхэеит. Уыиггы азбахэ
еиила иысыздырам. Аха даара иыбзыианы иысгэалашэо акы
ыкаоуп. Уыиггы 1996 ашықасан Мшагъы мзазы Агъснутэи
Ахэынтқарратэ Ауниверситет абзоурала иыртэз *«Ахатъиртэ
Профессор»* ахъзоуп. Арыи иазкны араа хагъсыуа дернеқь
ағы ахэылгъаз кертцеит. Ажэлар еизан ахьыз агъша ағаны
Омар иыртеит. [Агъсны Академиа ахатъыр зкэуу Алахэыла
хэа Омар Беигэаа ахьыз ихтдан 1997 шықэсазы; Агъсны
ирейхэзоу аорден «Ахьз-агъша I- ағазара» ианашьан 2002
шықэсазы – Н.Л.]

1992 ма 1993 ашықэса акэын нанхэа мзазы Агъснынтэ
шэкик сзааит. Уаа ианын, Беигэаа Омар иыфымтақэа
иархив, агъсадгъылахь агара, уаа ахьчара, акыгъхьра азы
комисионык (гэыгъык) шеифыркааз анын. Уыи агэыгъ еиҳа-
быс иахаз Баграт Шьынқэба иакэын. Арыи ашэки сара
иысзаазышьтыз Аргэын Иура иакэын. Нас, уыи ауыс уыскан
уаа иыказ Ашамба Мумтазыи, Ажыба Хакыггы гэык ала
ацыхыраара шыртахыз саҳаит. Сарггы арыи ашэки ансоу
иытаацэа рахь сынеиын абрыи азбахэ расхэеит. Насы харггы
араа комиссионик еиҳажааит. Уаа Ахба Есагъ, Ашамба Мумтаз,
Кэталыиа Ерол. Уур Иағаныи сара сыхьыз анын. Артггы
иырылшаоз кертцарц ртаххейт, аха уыиггы алымтцыйт. Арыи
анейҳажаа Омар хаиацаажэеит. Иарггы дақэшахатхейт аха

уыс ихэеит: Арааггы акогъиақэа нхароуп. Уаа иыгъхастахар
араа иынхап, араа иыгъхастахар уаа иынхап иыҳэагэышьейт
аха, уыиггы акггы алымтцыйт. Омар иыуыскэа абас зны-зынла
иыхьысхахейт. Арс акы иара дышыбзао ағатцара мариамызт.
Закэанқэакггы аман азы иыманшэаламхейт.

Арс акыр аамта аныиас ашьтахь еазнык арыи Агъснаа
дыррак хэарышьтыит. Омар дышыбзао иыфнағы гъытк
даанын дынхар бзыиоуп рхэеит, аха уышьта цъара дыцао
дыкамызт. Хатцеи гъхэысыи афыцаггы иажэын. Иычкэнцэа
ракэзар зеггы акака иағын. Рыуыс рхэыс ааныжъны цъара
иыцо иыкамызт...

Уажэы еазнык шытахька сыиасыр стахыуп. Аибашьра
ианалга ашьтахь адернеқькэа заанатц иызфыз ауыскэа
ирылагеит. Аконференциакэа кертцон, ахэылгъаз еиғыр-
каауан. Зны-зынла аполитикатэ аганалаггы хазлао ауааи
дарей еизааигэахаон. Уыс хэылгъазык аан, партыиак
еиҳабыс иамаз ауаф адернеқь ағы дықэгылан дцэажэеит.
Сыгъышызар уыи аизарағы Омарггы дыкан. Арыи иыцаа-
жэара гъытк аполитика иамагъахэшэа аныиба Омар дахьтэаз
ажэа иытаххан, даагылеит:

*«Сықкэын уара уыҳасасыуп, уыпатыу хахы иықэууп, аха
иышдыру еипъш адернеқькэа рғы аполитика алацаажэара
иыцасым», – ихэеит.*

Иара асасггы аамысташэла атак кайтцеит: *«Шэиашоуп
сеиҳабы, сарггы уыи амшала сыцаажэара аибадырра иазыс-
кыуеи», – ихэеит.* Нас данылбаа дыцан Омар инапы иыкыйт,
даараггы бзыиа дыибейт, патыу иықэйтцеит. Арыи акара
зыхытцыуаз азэы ас аизарақэа рғы днеины иыжэлар
рыпроблемақэа дахьрылацаажэоз даара иыцъеишьейт. Ари
ауафы Цъем Боинер иакэын. Боинер хэа иыкао амагазин
дыуқэа зтэуу.

1996 ашықэсан Агъснутэи хкэрматцыс Хьыбла Герзмаа
дахтааит. Астампыл дықэгылан зейгъшыкам концерт гъышзак

җалтсеит. Данықәгыла ауыха иахыагы сыбла иыхыуп, зынза иысхаштуам. «Ахәрашәә» лхәәо даналага, ахәәцәкәә тәкәа иахтәәз ақыыжыкәә ацәууара иалагеит. «Амхәцәырма ашәә» анылхәәоз азал зеггы рылағырыз акәара еигпш иылеиуан.

Уыи ашықәса адернекә аихабыра иалаз цәауки рыхым-шапгашәа сгәампәхеит. Еихарак афар кажны уаа уыс баша ахацәә реизартатас, кахуа жәыртатас ақатцара иышашытаз еилыскааит. Афар рымпан иынарышытуамызт. Аибашыраан иеиҗкааны иыкәз «Рицә» хәә ансамбылык ыкан, уыи иалаз афар аибашыраан зеипшыкәам ауыс рылдыршеит. Нас афар еибашыра иыцакәазагы аныкала ансамбыль еимпийт. Иаанхаз гәыпәык, дара иыреитцбызгы рыдкыланы җазнык акәашаракәә еиҗыркаарц ртаххеит. Уырт дырылан сара сыпәха хәычыгы. Уыиггы уыскан Беигәәа Омар иышәкыкәә лтыиуан. Иызбанзар, уыскан җ-томкны иыкәз иышәкыкәә зеггы тыины, ахә Апсныка иышәышыты хәә реиҗәеит. Сыпәха хәычы мчыла иырылтоон ауаа, «Арыи ашәкы аашәхәароуп, мамзар Апсны иыкао ахәыцкәә хәшәыда иынхооит» лхәон. Уыи ахәычы лыгәбылра збаоз иеигәырҗәатәә иаархәон. Уыскан иеизаз ауаа зыкәык иыреиҗан ашәкыкәә зеггы ауыха иырылгеит, даара апәара бзыиа еизыргеит, уыи ауыха арыи ансамбыль Апсны азыхәә рыкәгылара амш ала. Уыиггы иышынышеибакыз Апсныка иырышытыит. Саргы уыи амш ала арт афар сыгәы рзыбылуан. Арт аихабыра иалаз цәауки афар ртахымшәә ианызба сыхагахеит. Арахь сызҗаб хәычы уырт иыкәашооз дреилахан адырәә шыкәса ларгы уырт дырыцлеит, аха рыцхарас иыкәз ахәыцкәә адернекәкәарахь иахьнеиыз иырыдрымкылеит. Саргы сыгәамтын адырәә шыкәса адернекә аихабыра салаларц сыхы иытаскыит. Адернекә акрыфартас ақатцара зтахыз азәы дыкан. Афар иытахымызт. Крыфарта тыпәс иыкаитцар иытахын арыи хәкультыуратә дернекә. Аума иасхәеит, аха

зеггы башан. Ашықәса нцәанза араа иышыиҗахыз ауыс ақатцара дакәыитын. Иыцыхраауазгы ыкан.

Сара арыи адернекә 17 шыкәса анысхытуааз аахыиҗтеи салан, аха арс аамтәк сымбацызт. Сеилаганы сыкан. Адырәә шыкәса алыхракәә аныкәлооз аамтан сыҗысырхыиет. Афар бзыиакәә иырылысхыз акадыр бзыиакәә саанда иаахәаны[исываргыланы–Н.Л] аихәбацәә реиуа цәаукигы чыдала сырацәәжәаны, аха мазала азәгы иыгәы иыҗеан-замкәә, сыгәыпә рыхызкәә нанцаны саргы салахәыуп сынтәатәыи алхракәә схәеит. Уаанза пәхәысык асдыкәгыланы аихабыра згоит хәә лыцәәжәара азәгы иымахацызт. Агырт агәыпә ахы рыкәшәеит. Анс рхәеит арс рхәеит, иысым-уыит. Иырыуылаакгы скадр иалаз азәы затәык тәкәа дымыпәсахкәә алыхра салалейт. Агырахь сара иысыдгылаоз еихәбацәәгы ажелар иырыластцейт: «Шәыркәәй зынгы афар иыргааит», – рхәәон. Аха хәхәыпә иалаз еихараык ахәса ракәын. Арт хәкәгәыбуамызт. Арт иалырдыраауеи адернекә аихабыра амшапгара хәә иаҗагылазаап. Цәаукигы, арт апәара рымам агыим, мызкыгы иырызгарым, рхәәзаап. Иырхәәзалаакгы агәхәа мкыкәә, саргы сыкоуп анысхәә, агыи агәыпә уаха иыкарцара рзымдыруа иынхеит. Алхра иалаланы иырзымгар хымызгыс иышытырхышан азы зынза иаламлазейт. Саргы иеиҗыскааз агәыпә ала адернекә аихабыра згейт.

Акыр цәара иысхәеит, иейтасхәахыуейт 17 шыкәса анысхытуааз аахыиҗтеи Апсыуа дернекә салан, апәсыуа сырылан, Астампыл сыкан. Апсыуаа Тыркәтәыла иеиуейпәшым ақалакыкәә ақытәкәә рҗы иынхаон, аха Апсыуа культыура агәы Астампыл иеиҗкааз абрыи адернекә (аизартәҗы) иасуан. Абраа иеизаон иеиуейпәшым ақытәкәә ақалакыкәә рҗынтә иааныз апәсыуаа, насгы атыпәнтәыи ауаа. Арыи адернекә аҗы иеиҗыкааз еизарак,

хәйлпәзык, иызакәызалаакгы саналахәым ыкәмызт. Ма сырзызырған, ма сырыхәапшыуан, ма сырыцыхрауан, ма сырақәпәуан, иышакәызалаакгы абра әжәлар сырылан. Уышты ҳаидгыларә еиҫкааужытеи 20 шықәса иынареихан, аха сара абра иызбаз уыбрыи акәын адернеқкәә рыпшыра, рысистема, рыидеология, рытеитыпшы пшахтәын, әжәакалә ареволюция дыу қататәын.

20 шықәса аахыжытеи адернеқ апроблемақәә иышықәц иықан. Иызакәызиз арт апроблемақәә иеилыскаарц сҫахейт. Ианадырты аены иынаркыны, сара аиҳабыра саналала аенынза абарт ауаа иызышытаз, гәырғас, хықәкыс иырымаз закәызиз? Мышкы адернеқ ауысқәә зеггы ахәныртоз атетрадқәә сыманы ағны иызгеит. Сылалаган рызеггы романтас ахақынтә атыхәақынза сырыпшыейт. Нас истатистикқәәк қастарц акакала антара салагеит. Иызакәызиз апроблемақәә еиҳарак, шәәаи ҳахәапшып:

1. Әжәлар адернеқ ахы иынеизом.
2. Апәара рыртазоом. (Рыхызқәә иаадыруа гәпшык рыда.)
3. Адернеқ иара иахатәны хыбрак, еизартәк амазам.
4. Ағар рыдкыларә уадағуп.
5. Ансамбыль еиҫкаара уадағуып, аамта рацәә агоит.

Абар иышыақәгылейт шыухәәо ө-шықәса рышытахы еазнык иеимпыейт.

6. Акультууратә уысқәә иышатахы еигшы иырзықатцазом.
 7. Ахәса неизом.
 8. Ауниверситет иытао ағар рыцхыраара иызақәшәом.
- Убас апроблемақәә иынацланы иыцоит.
- Нас арт рзыхәә иықатцатәыу закәызыи хәә сыхәыцуа салагеит. Проектк қастейт. Уаа иаасырыпшыит хазы-хазы ағәыпқыәә аиҳабацәә, ахәса, ағар, атцағцәә уыс баша иынеиуа ауаа хәә хыкы-хыкыла ағәыпқыәә қастейт.

Иаххәап, ахәса рыгәыпшы жәәшык анысцазар уырт реиҳабыгы далхны иықарцашагы антаны рыхы иақәитыстәыит.

Убасала адернеқ ағы астал қәыршәқәә, апәардақәә, аматцауырта иатахыу аматериал аахәара, ахәы агыхы қатцаны ахәылпәазқәә реиҫкаара, пшыхәыск иылылшаша зеггы рнапы ианысцейт. Араа шәығноуп, арыи әжәлар шәтаацәрароуп. Убас шәазхәыцны ацхыраара хашәт сҫәейт. Арт ахәса убас ауысбзыиақәә рылдыршейт. Сығы раҳаны саанхейт адернеқ цырцыруа, аматцауырта иыхааза ачысфығқәә аауа, әжәлар ҳацандаз хәә иығуа иықалейт. Уыи ашықәс уа арт ахәса рыматца хаштра ақәым, зеггы рыхызқәә хынбанла адернеқ рытетрадқәә иырнысцейт.

Нас еиҳабацәә рыгәыпшы еиҫыскааит, уыртгыи реиҳабы далхны хазы-хазы иықатцатәыу ианцаны иырысцейт. Уаа иалан ауаа нагақәә, уырт адернеқ азы апәара агышаара, ауыс збарақәә, аицәәжәарақәә рымғапгыара агызара аиҳабыра ақатцара апроблемақәә. Пшыуа цасла еилыркаара ухәәо уыртгыи дара иырызхартә ақара ауыс рыман. Уырт уысқан ацхыраара дыу сыртейт. Уажәтәыи ҳадернеқ атцақәә иықаз атыпқыәә зеггы адернеқ аанда иықаз мағазыинкыи иаахәаны, ауниверситет иытао ағар рзыхәән анхартақәә, Апшынтә иаауаз рзын асасааиыртақәә, абиблиотеқа, архив аныи арыи иыҳагыу зеггы уыбра аидгыларә азыхәән амал зтәыз иацәәжәейт. Иыҳалшартәгыи ҳақан аха ианакәзаалак Абрысқыыл иытцыс еигшы баапшык даацәыртцуйейт ауыс еилагоит. Харгыи уыи ҳахыит, макыанагыи уырт атыпқыәә иытацәыны иыкоуп.

Нас ағар зеггы реиҳа ҳазықәгәығуа аха, уаа анеира зцәымгыуаағар. Уыртиыртахыз аиҳабацәә иырзеилкаауамызт. Аиҳабацәә иыртахыз ианакәызаалак дара иырхагыланы рыматца руыр акәын. Аха ағаргыи хазы дара иықарцарц ртахыз ауысқәә ықан. Рагыхәә зеггы еизганы сырацәәжәейт. Иышәтахыузыи хәә сразцааит. Ағар рыгәыпшыгы алхны еиҳабыкгыи дынархагыланы ауысқәә ҳарылагеит. Ағар рзы,

ахэыцкэа рзы хазы-хазы ансамбылькэа еифахқааит. Уырт рыхызкэа рызтазгыы сара соуп. Адыуцаа «Ридаде», ахэыцкэа «Рирашье» ырхыстцеит. Рымаџақэа, ркостиумкэа кастцеит. Уйиома, рыхэггы катцаны иессымша рыгэџа сыгылан. Аџаргыы адџа анрыуџалаак даарагыы бзыиала иыкарџоит. Ахэылпџазкэа еифыркааит, ансамбылькэа анышьақэгыла лассы-лассы џыара иықэгыланы адернекъ пџаралагыы иацыхрааит.

Уаанџа аџара змаз џыауку алхны иымџапыргоз ауыскэа хара хажара хара хатала ауыс уыны иыхархаит. Уыскан адернекъ ахыбра кылџэан ақэа леиуан. Аџенџыркэа пџычегын. Сара адернекъ ахь санааи арыпџхагагыы амамызт. Абидонкэа абылтэы рџатцаны иыганы амџа харкыуан. Убас ауадаџрақэа хархысыит. Сара сааианџа адернекъ афонд 300.000.- џыркэ паран. Сара иыкастцеит 10.000.000. џыркэ пџара абиуджет зеггы иыџыаршьеит. Азэггы кэрышьк хашэџ сымыхэеит. Аха адернекъ аџы ачаиггы, ачаџыгы стыиыит. Аџыпџ еизарақэа рак [руак-Н.Л] кыралала иырыџаны аџара сырхаит, еихаракгыы ансамбыль ақэгыларақэа адернекъ даараџа иацыхрааит. Шықэсыкала адернеқакы иеипџшымкэа ахыыз харакхеит ажэлар адеизалеит. Уышьџа ауыскэа зеггы профессионал хасабала иыкатџатэын хадернекъ иессымша иыхтызар акэын. Азэы дааганы дысыртэеит. Уыиггы иыцкэаџа дахылапџшыуан. Нас халалаган атџара зџоз аџар абурс [астипендиа-Н.Л] рыџара халагеит. Арыи рапџхэа 22-џык рыла халагеит. Иахэа шэки рџынџа иынеиуеит. Ажэакала адернекъ ауыскэа ашьџа бзыианы иыхаргылеит.

Нас сылалаган кулџтыур џнык аџы абиблиотека шџа-кам хэа Беигэаа Омарыи Ашамба Мумџазыи рыхызала абиблиотека дсырџаџеит. Уыс Мумџаз иыпџшэмеи Омар иыџаџеи аџхыраара сырџеит. Мумџаз иыпџшэма иара иышьақыкэа ааганы адернекъ хамџас иалџеит. Аха шака

апџхэара патыу ақэахџао араантэыгыы иаапџшыуеит. Арыи ашьџа иагхеит, мамзар иацымлеит. Аха арс акэ анс акэ адернеқкэа рахь ажэлар зеггы ргэыпџкэа неиуа иалагеит. Аихабаџаа, ахэса, аџар, ахэыцкэа, Саргыы иыстахыз уыи акэын. Абасала саргыы 1996-97 ашықэсан саамџа адернеқкэа акны иысхызгеит уаанџа кахуа жэыртџа, кырџарџа џыпџс зыхы иазырхэарџ зџахыз ауаџгыы џазнык уаа дызымнеиуа далагеит.

1997 ашықэсан адернекъ аихабыс саныказ рапџхэа Апсны ахада, патыу дыу зкэыу, хажыуаџ В. Арзынба дахџааит. Уыи иыцын хаминистырџаа реихабыи дараи. Нас иахџааит Кабардантэ аминистырџаа. џыркэџылан уыс, адернекъ уышьџа акулџтыуратэ дернеқкэа хасабала иеифэкааны иыкан, зеггы рџыпџ ианықэла иыцаны иаауазгыы раџаахоо иалагеит. Иахэа хажысуа дернекъ Истамбул иыкао адернеқкэа рыџныџкаџы раха иеифэкааны иыкао иыреиуоп. Уаа иырыцыхраауеит Апснынтэ иааиыз аџаргыы. Ахаџаа ахэса, абыргџаа аџар, ахэыцкэа уышьџа хадернеқкэа зеггы иыртэыуп. Арыи Омар иыибар стахын. Иышьақэиыргылаз адернекъ шакаџы ауаа еиднагылао уышьџа ашьшьыхэа акэзаргыы акулџтыуратэ уыскэа амџа иышықэлаша.

1997-98 ашықэсан сара адернекъ аихабыра амша ала иессымша адернеқкэа ахь сымџар ауамызт. Иаргыы араа даауан. Уышьџа уысык кайџартэ дыкамызт иылымха иахаом, иыла иабомызт. Иыжэлар иыбарџ даауан дыраџааажэар иџахын, аха иауамызт. Аџны дыдэылџцны акы дакэџэаны дааиыр бзыиан, зны-зынла ныкэара дыдэылџцны араанџа даауан. Данкахауаз калон. Иыпџшэма пџхэыс дысзасуан, абаапџсы Махинур быишьџала хэа. Дабаџа гэышьао адернеқкэа ракэын уаха џыарамзар џыара...

...Машынак даџахар хэа хашэаны хажысуан. Уырт амышкэа схашџзом. Аџны дакызомызт. Аџра апџхэара зеггы

дырылгахъан. Иышәкыкәа иыгәы иытцакны иышышышыуан иыхәычкәа реипш.

Апснынтә азәы дааиыт хәа аниахалак, иыиыулаакгы дауан. Зны «Шьаратынаа» анааи дысгәалашәеит, уышьта дыхаххаза дықан, аха Апснынтә иааиыз афәр дахьрыхәапшыуа убас иыла иыңы ччон. Нас дычмазафхеит. Аамтәк дышьтан. Саргы адернекь афы саамтә сыртәхъан, уышьта алхракәа аауан, ф-шықәса иысылшаз ала ауыс зуыит, арыи уышьта схатәы уысқәагы иапъырхагахо иалаган азы сыуысахь сыиасыит. Сара 1993 ашықәсан иыхыстыз схатә магазин хәычы афы уысқәак кастоон, пъара хәычкәакгы сырхаон. Адернекь аихабыра саналала сыуысқәа пъытк иарпъырхагахеит. Аха даеа проблемакгы ықан. Ажәлар ашәкы ртахын. Апсыуа иырызкыу тырқәшәала иыкәз ашәкыкәа мачын. Адернекь аихабыра саналаз ауаа иысазцауаз адырракәа иырызкны х-шәкык тсыжыит. Акы аибашьра амшала араа апсыуаа иеиңыркааз акомитет иазкын, агыи Д.И. Гәлиа иызкын. Агыиыгь Апсны Ахәынтқарра иазкын. Избанзар, аибашьра анеилга ашьтахь, зегы тызшәас иырыман. «Апсны Хәынтқаррома?» хәа иазцауан. Арыи амшала акомитет иалаз сыпшәма адвокат Раҳми Туна Апсны шхәынқарроу аазырыпшыуаз шәкы хәычык иыфыйит, уыиыгы адернекь ахьзала иытсыжыит. Аха арт ауысқәа санырфыз, ажәлар зегы: «Абаапсы акымзар акы хаздырам хатроурых хаздырам, хабызшәа, халитература хаздырам, ас ашәкыкәа хагыуп», – рхәауан азы. Апсыуа бызшәафкынтә ашәкыкәа атырқәшәахь аиҭагара салагеит. Рапъхьаза Валери Бигәаа «Апсны Атоурых» иазку иышәкы иеиҭаганы иытсыжыит. Уыи ажәлар даара лассы иырылатцәеит. Шықәсыкала зегы нцәеит. Арыи ашәкы еиуа снапы анцаны Омар иызызгеит даара иыгәапшеит. Уыи збаз сыфәцәагы мчыла иысыдырцәлеит, арыи аиҭагаракәа кабмыжын хәа.

Нас салагеит «Нарт Сасрыкәеи Пъшыиңажаыи зейжафкы иара иашьцәеи» зыхьзыу апсыуа Нарт епос аиҭагара. Уыи ашьтахь Абырскыыл еиҭазгеит. Арт зегы иырмазеины ианыкәста ашьтахь «Апсилиаи Цабалыи» хәа шәкык салагеит.

Уыскан Омар иыгәы бзыиазамызт. 1999 ашықәсан 12-тәыи амза аиарта дышьтамлар амуыит, сыцаны сааны дызбалон хәицәажәон. Иысхәао аарлахәа акәзаргы иеи-лыикаауан. «Апсны Атоурых» ашьтахь атыжъра азыхәан иысырхиаз ашәкыкәа рызбахә иасхәеит. Уажәы Апсилиаи Цабалыи сшафыугы иасхәеит.

«Иышпъабыфәуеи? Ажәлар иырфьбцаома, ашәкыкәа иырныпъхыма?» – иыхәеит. «Афбагыи кәсҭоит», – схәеит.

Нас адернекь дазцааит, адернекь аихабыра иалоу дыразцааит. Нас сыпшәма дыиазцааит. Иысаламқәа ааиышьтыит анысхәа. «Азахәшәа иыбзыианы иыдыруеит акы дзафымзыи?» – иыхәеит. Нас иацыитцеит: «Сара сантәанчафха уысқәак кәсҭеит, ауыс анакәсҭооз апсышәара мышкәа раангыи арыи сафын», – иыхәеит. Аамтәк иыиасыит нас иыихәыцыз анцәа идырып: «Азахәцәагыи рапъхьатәыи рыбызшәа псышәан», – иыхәеит.

Адырфа мчыбжыи фазнык дызбарц санца: «Азахәцәа, Ачеркьесцәа рыхылцышьтреи, Каваказ ажәеи иазкыу даара патыу зкәыу ахыҭхырҭақәа ыкоуп», – иыхәеит. Нас: «Иыбгәалашәо адернекь рапъхьа ианеиңыркаа арт ауысқәа барей сарей иыхәдырҭеит», – иыхәеит. «Баргыи Апснытәыи айарадырра абызшәа атҭаара ауыс адызуыло раанда быкәзароуп, уырт бырылазороуп», – хәа ацыитцеит.

Зны зынла иыпшы талагәышъон; уыскан уысқәак кәитцар иытәххон. Мышкы иыпшәма пшәыс ател дысзасыит «Бамца (башәеиҭабы) бытәахыуп, лассы бахзааи, аҭелефонла иара уышьта дызцәажәзоом. Зынза иахәзом уышьта», – лхәеит. Саргы иыбзыиоуп схәан, иаарласны иаанда снейт. «Афыга

машынак быманы бысзааи, сарастэи ыпъхастахеит, акы бсырфыр стахыуп», – ыыхэеит. «Абрыи ымызкэа цъара ианылароуп, мамзар ыпъсыуеит», – ыыхэеит.

«Саргыи амашына сыпъшаанза уара ыыхэа сара ианысцап, нас машынала ыфэны ыузаазгап, уахаапъшып акы агзар ыысыриаашап», – схэеит Ускан акомпиутаркэа цэыртцын азы уыи афэга машынакэа рыпъшаарагыи удафын.

Уыи афэны иара ыыхэеит сара ианыстеит.

«Кавказа атэылакэа рфэи рапъхызатэи ауаф» хэа ахыыз ахытцеит ыысырфырц ыиытахыз атема. Уыи афэны ыыхшыфэгы ыыбызгыи иеилыкка, ыыцкыза ыыкан ыыххэаз зегыи аныстеит. Уыи амш афэурыхгыи аныстеит снап-фымтакэа ыырылоуп. Далагеит ахэара:

«Арт ауаа ацэажэара иаламгакэа рапъхыа акрыфарала акэын рыпъсы штэаз. Уыскан афатэ ыыказамызт. Иырфаша, ыыржэша рымамызт. Аарыхшыа рыздыруамызт. Ахэы апъхь рыздыруамызт. Ашэыр мацарала ыычон. Ашэыргыи абна ыылан. Уыскан Аладатэ Кавказ иеицырдыруа Колхида-Апъсны акэын ыыхыыказ; Апъснытэи абнакэа уыскан ныхытэи апъшакаэа, аахытэи ашоура аздыруамызт. Амш кэандашышыраза ыыкан, ахауа бзыиан, адггыл акэша-мыкэша пъышзаран, арыжэтэ зыкэа ыыкан, ыагыи рацэан. Арт афатэ шэыркэа еизызгоз рапъхыатэи ауафэтыфса уаа дыиит. Арт «АС» хэа ыырыштан «А-С», (А-С,ЫС-СЫ) «А-сы» арыи ыыныкэо, зыпъсы фэу хэа кэын иаанагоз. Макъана ацэажэара ззымдыруаз ауаа, иеизаны ашэыр ыфаны рыхы мфэпъырго рыпъсы тан, арт зыпъсы фэу ауаа ианцоз, ианныкэоз рапъхыа ыыиасуаз, ыырзымдыруа акы анцоз уыи ыыцъашыаны ыыхэапъшыуан. Уыскан «А!» рыхэауан ыыцъаршыаз акы азы. Ас ыыцъашыаны «А!» анырхэоз ажэа ахырхамыштыз азы макъана «А» рхэауан. «А», «зхэаз ыызхэакэаз» акэын иаанагоз. Уыи амш ала ауафэтыфса рапъхыаза ыыцъашыаны ыыххэаз

арыи «А» ажэа «Уыбрыи, ыысхэаз» хэа кэын иаанагоз. Иахыа бызшэакэак рфэи «Артикл де фини» зырхэао ажэа «А» рапъхызатэи апъсышэа рапъхызатэи ажэаны иапъылет. «Уыи, ыыкалаз, ыыказ уыи» хэа акэын фэакыс иамаз. Апъсыуаа рфэи рапъхызатэи ажэа абрыи «А» акэын. Арыи абызшэафэи «С» «ЫС», «С» ажэагыи ыыцао, ыыныкэо, зыпъсы фэо, иарсыу, хэа фэакы хыамаз амшала арс адггыл иарсыу рзыхэа «АС» рхэао иалагеит. Иыгылао адггыл иарсыу, ыыцао, ыыныкэо хэа фэакы змаз арыи «АС» ажэа рапъхызатэи ауафэтыфса ыыхыызханы иаанхеит. Абас ала Кавказ рапъхызатэи рыуаа ыырыхызын «АС», «а-с», «а-ыс», «а-сы», «а-с», (Ас, Асы, Аыс, Асы) рапъхыа иасу, иарсу, ыыцао ыыныкэо, ыыгыланы ыыцо хэа акэын иаанагоз.

Макъана ауаа арыи ацэакахыи ыымааизацызт. Нас адггыл афэи ыыишарц ыиытахыз, дызызхэыцыз зыпъсы фэаз зегыи зырфэиаша амч «Ра» гыи адггылахыи иааиышытыит. Арт еицарак ыызшаз, ыыказфэаз ракэын. Арт рацэан зегыи адггыл афэи иеизан уаа иеилашыит, иеилалеит. Арт реицарак апъсы, ахауа (апъсыпъ) алашара, ашара, ашыра (апъхара), азыи, афэеи ракэын. Арт ыыршарц ыырфэахыз еиларшны, иеиларсны, иеидгыланы ыыршеит. Уыи азыфэан ажэла фэиеит...

Арыи ашара зырфэиаша «РА» раа адггыл афэи, анышэ афэныцфэа ианеилашыи, ыыршаша апъстэкаэа рыжэлакэа фэиеит. Арыи ашара зырфэиаша «РА» раа азы афэыгыи ианеицэшэа, уыи адггыл иалаз ажэлакэа ыыдыршын ацэиаа шеит. Адггыл ианылеит. Ацэиаа (ахаскыын маскынкэа) афэиаа ашытафэ оуп «Апъсы» ауафэтыфса, ыыгылаз (адггыл иарсыз) ыыныкэаз, апъсы «Ауафэи» дыршеит.

Анцэа уыи нахыс ыыххыцуаз, хшыфэ змаз апъсацэа ыыишарц, арт «РА» раа фэазнык адфэа рыдытцеит. Уыскан арт «Ра» раа фэазнык цъара иеизан, иеилатэан, иеилашын, иааилалан «Ахшыфэ» змаз апъсы «Апъсы зхаз» дыршеит. Ауафэи

дыршеит. Ауафы данырша ашьтахь, арт ауаа цъара иеизаны, ма уыс иеизакны иыкан азы, рыфатэкэа, рышэыркэа еицырыкэшэао иалагеит. Убаскан раанда ииасуаз, ма ааадахь иырхыпъуруз агъсаатэкэа, агъсы зхао рбеит. Арыи ахшыф змао ауаф иаанда ииесуа ма ииыхапъуруа «*Апъсаатэкэа*» аныиба уырт дырзызырфуа далагеит. Арт анпъуруаз иырхылтдыуаз абыжъкэа дазызырыфын иыхшыф ииытэикуан. Нас уырт фазнык ианыибалаак уыи ажэа ииыгэалашэон. Уыс-уыс ажэакэа хьфэа даналага абызшэа фыиет.

Убаскан ауафпъсы рапъхьаза ииыхэоз, ииытцоз ажэа «*ШэА*» акэын. Арыи рапъхазатэыи абжыи, рапъхьа иаханы иеиытэиэхэаз абжыи акэын.

Рапъхьазатэыи абызшэа агъсыуаа рфы, Агъсыуа бызшэафы «*Шэхэахэан*», «*Ашэан*» Нас арыи «*Шэа*» «*Жэа*» хэа ацакы аиыуыит. Арыи «*Шэа*» ажэа агъсышэафы «*Ашэа*» хэара, ашэара «авал ашэара» аигъш ацаккэа аиыуыит. Уыи атыркэшэафы гь «*Ом-öt:шэхэа*» «*Одеме-ödeme*» «*авал ашэара*» хэоуп иышыкао. «*Ашэа, цэажэа*» ацэажэара убас иагъылеит.

Рапъхьазатэыи ауафытэыфса ииифаша ахэы ахьиымамыз амш ала, рапъхьа иымгэа шэырла иыртэуан, Ашэыр раха иахырацэаз Колхида-Агъсны акэын. Акэша мыкэшаггы иыпъышзан азы рапъхьа ауаа, уаа иеизеит.

Исраилаа (Аурыиациэа) даара иеимдоз, иыпъшауаз, иыкао ииынуу еилкаара иазфлымхаз уаа ракэын азы, рапъхьазатэыи адин иазкыу ашэыфыгы уырт роуп иызфыз. Агъаимбар Муса иызкыу, иара иыбзоурала иыфыуп хэа иыпъхьазоу адин шэфы «*Теврат*»ггы ауафпъсы рапъхьаза Колхида (Агъсны) дышшаз атэы, уаа дышфыиаз атэы ханахэоит. Рапъхьазатэыи ауафпъсы уаа Колхида(Агъсны) кэарак аанда иеифыркааз ахаблаггы иалацэажэоит. Уыбрыи ашэфы афы «*Хавила*» хэа

ианыу, «*Хавила*» ма «*Хабла*» зыхъзыу арыи атэыла уаатэыи ауаа иышырхэао еипъш атэыла (Иызтэыу ртыпъ) иахынхао атыпъ (иахыатэыи) хэа цакы змао агырт ныхытц Кавказаа рыхэашыалаггы «*Аул*» ма «*Авлиу*» Авил хэа Аурыиаа зызбахэ рхэаоз ауафы иытыпъ акэын. Кавказ тыпъын. Ауафпъсы рапъхьа дахыанылаз, дахынхоз Кавказ ауаф Адам иытэылан. Хз. Ибрахим (Абрахам) пъаимбар иыбызшэафгы. Саиылан (Сеилан) хэа зыхъз рхэоз арыи атыпъ (Сиыл-тэылан) акэын ианагаоз. Уыиггы Ас жэлэр Ас-раа. «*Ас-ыр*»аа рытэыла акэын...».

Абарт ацэахэакэа Беигэаа Омар иытцыхэтэантэыи ажэакэа ракэын. Уыбрыи аамтазы дычэкъаса дысыштыаны иыпъшэма пъхэыс дысзасны «*Абаапъсы иаарласны афыга машынак цъара иыбаны, иыбыманы бааи мамзар, арыи атахмада тынчра иымам*» анылхэаз аены сыцаны иызфыз арт ацэахэакэа афны саныхынхэы иаразнак афыга машыналаггы иыфны адырфэены ииыызызгеит, аха даахэныггы дымахэапъшыит. Иаггыиыгэаламшэеит. Уыиггы уыбраа иаанхеит.

Арыи анызфыз 12.06.2000 аены акэын. Арыи акъаад атоурыхгы аныстцеит уыи аены. Сара ас дыштыханы даныкала иессы амчыша аены сцаны дызбаалон, саггыидтэалоон. Уыи аамтакэа зеггы иыхатэаны данырцапъшыооз аамтакэа ракэын. Зеггы амшкэа хшан хэлаанза дахцапъшыауан уахынла иыпъа гэыбжыанытэ Ерсин Кансоу дыичапъшыауан. Сара сымыш амчыша аены акэын. Рыцха иыла траа атуан дахэапъшыуан, зны-зынла иышэфы хэычкэа иыгэы иыкэыршэны иырбэфэаза иыкыуан.

Уыиапъхьаиандасаннеилаак,мачык-мачыкдсацэажэауан. Мышкы сышыихатэаз, хэычыкгы акрыифастцеит. Ахэычкэа реипъш иыфы срыцкэеит. Нас ашьшыхэа «*Амаскьар сыт*», – иыхэеит. Иыихэаз сэеиылымкааит. Амаскьар закэызыи

анысхәа иынапала иыхапъыц сиырбан, нас тыркәшәала «Қәырдан», – иыхәеит. Сыхааны иысмаҳаз даеа ағъсыуа ажәак уыи аены иара иыфысдааит. Ас сахъиыхатәаз мышык раҳа иығъсы тазшәа дықан саргыи иыгәығъны Ачбақәа сраздааит. Арыигъы сықбаадқәа иырнын атоурыхгы анын. Уыи ашықәса ладара мза акәын. «Ачбақәа Чылоу, Қарасу/ Қарапъынар иааит», – иыхәеит. Тыркәтәылагы Члыу хәа ақыта шықаз уыскан иеилыскааит. Тыркәшәала Қарапъынар ахъызаарын.

«Ауафытәыфса рапъхәа амца рзаазгаз Гърометтеи иықыта, Ачбақәа уаа иазааигәаз қытқак ағы иынхоон», – иыхәеит.

Нас Қарасу Кефкен деиталацаәжәеит, уыи здыруан еазнык Ачбақәа рахъ дыхынхәын:

«Арт Ачбақәа Ағъсны ахра анырхоз, рахра азааигәара рыхәаағы Иранаа нхон. Иранаа рахцаа «Шах» хәа иырышьтан. Ачбақәагы уырт рыхы иадырхәаз «Шах» ажәа Ағъсыуа форма атаны «Ашахха» анырхәа, ах иығъа хәаоуп иаанаго. Ашах-иығъа уырт Иранаагы «Шехзаде» рымхәо, арыи Ашахба ахәашәа аеитанакыуа иалагеит аамтала. Ачиба-Ачба рхәо иалагеит. Иахъатәыи Ачбақәа убарт ағъсыуа «Ашахба»қәа роуп. Ах иығъа хәаоуп иаанаго. Тыркәшәала «кралзаде» хәаоуп.

Арт Ачбақәа рығъацаа (Рышахбақәа) иығъсыуа ианалага ажәытәза аамтан зығъсы таз Хз. Муса (ағъаимбар) иыматәцаа реиуа азәы Қарт дааны азыршықәа (аминерал зықәа) иара иыхатәыитәыит. Аерманцаа рах иығъацаа реиуа азәы Ачаа рахцаа рыхатъыған уаа дахаиыргылеит азыхәан. Уыи азыхәан уыскан Ачачба Ачыи, Ачба, Ачыи-Иачба, Ачыи-Ачба агъыс ала иыухәаозар «Ашахба иышахба» «Ашахзаде иышахзаде» хеит. Ачыи ачба: Чачба «Ачачба иычачба»хәоуп иаанаго. Арыигъы иахәао Ачба иыматәоуп. Арыи ақыртәцаа рыхы иадырхәеит. Шеварда-назе «Ашахзаде (Ашахба иымотә) хәа».

Уыи аены иысзымдыруаз шақа сцазыи. «Ах Омер, Амца Ах!» – схәеиттыркәшәала, уара уеигъш азәы уышьтадыхазтода хәа иынапы асышьышьыит. Даақәыфрычгагышьеит. Иыла траа ааада дығъшыуан. Зны-зынла иыхәаа шбаағъсыз иынығъшыуан. Зны-зынлагы иааизымычхакәа «Ааах!» хәа дықъуан, дығъызыуан. Уышьта дышьтооижътеи быжъымз қалахъан. 1999 ашықәса атыхәтәантәыи амза аиарта даман, аханатә пьытк иычхауан, аха нас иыхы шәра баағъсык алтқыит. Уыигъы хазы даргәақыуан. Ианакәызаалак ағъенцъыр ағъхәа дытәан ағъардақәагы хытын азы амра иышиашао Омар иыхы иасуан. Амра иызгәамтазар қалап. Уыи ашьтахъ иыгәабзыиара еилагеит.

Ахәыққәа реигъш акрыиғахтон. Ацхеи ахыртәыи ада уаха агыи иызфомызт. Иығъацаа ааиуан лассы-лассы, зны уырт дырны даара бзыиа дырацаәжәон, зны-зынлагы уара уызуыстоу хәа дыразтаауан. Аха ианакәызаалак иара дызфыз ауыс, абызшәа атоурых иазкыу зегъы иыхыи иыхшыфыи иытакын. Уырт рфы зынза деилагомызт, ажәытәза иыгәалашәон, пьышәала акәын дышцәажәоз, зыны-зынла иыхәычрагы иыгәалашәаон.

Ас иаанда сантәаз қбаадкыи каламыкыи сымамкәа сытәомызт. Нас смагнитафон хәычыгы сыцъыба иытан иынтиресу акы иыхәа цығъхәаза ианыстоон.

Уыс мышкы сышиидтәалаз абас сеиэхәеит, иаразнак ианысцеит:

«Иыфыу ахыйхыртақәа мацара рыхы иархәаны атоурых зыфәуа, ма иашамкәа иыфәуеит, мамзаргыи айбаыргқәа иыизыбоом. Сара ас иыкао атоурых снапала сагәтасуеит. Аха абызшәа рацаа ражәақәа тәцааны, уырт ажәақәа иырхәао цәкәа еилкааны атоурых зыфәуа рыфымтәқәа сагәзуеит, сыхы иықәсдоит. Кавказ жәларқәа рхатәы бышәала иычағъоу ажәақәа рыцакы еилкааны иыфыу

аҫоурых реиҫа иыжәтәзатәи и абызшәақәа рҫоурых оуп. Кавказ жәларқәа (аоҫоқҫон уаа) рапҫһьазатәи ражәақәа иыпҫһааны, иеизганы, анализ рызыура, уыртҫеи ила реилкаара аҫарауаа (академикқәа) иыруалыуп. Ары и ауалпҫһьа ҫазҫаз Кавказ жәларқәа аханатә иахьанза иаиуа рҫоурыхғы адунеи жәларқәа иахьанза иааргаз аҫоурыхғы уыртҫеи аҫабыргқәағы аанарыпҫһуеит. Ажәак ала Кавказ тәи ила адунеи алагартҫоуп. Адунеи мшакәа иышаанзатәи аҫоурых уыҫеалауырхәыр Кавказиағы и илыукаауеит», – иыхәеит.

Уи анахыс Омар иыгәабзыиара даара иыцәгәахоо иалагеит, уышьта ажәа затәыкғы иыҫыҫуамызт. Уышьта аҫаацәа зегғы рыгәи кахан иыкан. Ас аиартә дани иала иара иышьталартә ауада акәымкәа ианакәызаалак ауыс ахыиуаз иыкабинет аҫы иартәк ҫартан уаа дышьтан. Уаа иыкан иышымҫақәа иышәҫықәа зегғы. Уаа иызбахьан иара иызкны иыиҫыз ажәеинраалак «Сышәышықәса» ахьзын. Уаа иыпҫҫазаара аҫоурых зегғы иааркәаҫы иааирыпҫһуан.

«1901 ашықәсан сыҫан, абры и ашышәышықәса аңҫәамҫазғы сыҫан, абарт ашықәсақәраан иаасылшаз ҫасҫеит. Беигәаа Омар хәағы сыхьыз рхәеит. Сыуысқәа зегғы «Бисмиллаҳ» хәаны салагоон, иысыцыхрауаз уи аңцәағы сыиышьапҫһуан. Кавказ иазкыу аҫабыргқәа иылыскааит, уыртҫеи адунеи иаласырҫәарц сыҫы аасхеит. 3 Кавказ Культуыр Дернеқ һьақәсыргылеит. Уи ашыақәыргыларәа сыдызҫаз патыу рықәҫаны иысгәалашәоит.

Адгьыл ҫһантәзқәа анызбалаак иырыцхәсһьон, абнақәа ҫасҫоон, абна змам ақыҫақәа, ацыуҫақәа иысыриаҫәеит, сыхьыз уаа ианылан иаанхеит. Анцәа дыхәсҫон, сыиыдныхәалоон, шыҫа сыпҫындаз хәа сыиыхәон, саныпҫһулаак сынышәынҫра иынеиуа рзы «Аңцәа уыиысасхааит» рыхәандаз хәа сыгәыҫуеит».

Ажәеинраала иахәоз абры и акән. Уышьта иеилкаан Омар Дыу иынырцә акәын дахыпҫһуаз. Убас дыхианы дыкан,

даныпҫһулаак иынышәнҫра ахақә ианырцәа ажәақәағы заанат иыҫһьан.

Уи ахаҫны абас аныиҫахьан: «Азәи иыхәзы ас жәеинраалак иыҫра иашамзаргы зынышәынҫра иахыу ахақә аҫы апҫһушәала иызҫырцә ҫаххо рзы иыҫырыпҫһуыгазааит хәа иызҫыит, сатҫамыз»:

«ДНАЗАТАХААИТ БЕИГӘАА ОМАР»

Беигәаа Баирам дызабыз,
Шампҫа Мыкыд дызаныз.
Беигәаа Омар дышьтауп абра,
Пҫысһьарҫахааит иыдамра.
Зыҫһьи жәышәи акыны дыиын,
Иахьа иынарцә дазнеиын
Дназатәхааит шыҫанахыс,
Аңцәа дыиҫауп уажә нахыс.
Апҫһууара иыхартә адҫа,
Апҫһабара иышьта аңцә,
Дыцеит, зыпҫсаҫа хаахаша,
Апҫһыҫҫаҫһура ианиаша!
Пҫысһуәара иыгымзааит,
Пҫыҫҫаҫһура иыҫыҫһааит!
Иыпҫһу зқәыиҫаз абызшәа,
Дыззыгәыкыз Апҫһушәа,
Ахаш ианны иыҫаҫаза,
Иыхчынызааит назаза!

Абры акәын атыхәтәан, дызуысҫдаз, дызҫыз, дызызгәаҫуаз зегғы даарылацәажәон, иынырцә мәа иырыхиан, «Абзыиаразы!» иыхәашәа акәын дышаҫаз иыуаажәлар рзын. Ары ажәеинраала ианыиҫыз аҫоурых цқәа иыхәздырам, аха 1990 шықәсәзы Апҫһуны, Аҫәа иыҫыҫыз «Асҫамбылтәи иыҫһуа бжы» хәа иыҫәо иышәҫы ианын. Арыгы Омар

рыцқа иынырцә азы жәа шықәса раҕхья аеырихиара дышаҕыз хнарбоит.

Бейгәаа Омар деилызкаазгы рацәан адернеқкәа ахыыз агша, ажәлар рыкультуураз иыкаитцаз аҕабаа амш ала ахамтақәа (аорденкәа) иыртахан, уыртгы ҕытк сырзаат-гылар стахыуп.

Иыкабинет аҕы дахышьтаз амш ала, саргы сыхатәаны данысцаҕышауаз, иара иыҕыстазаарагы сазхәыцуан, зны асаркәа ашьтахь иыкыдыз иыхамтақәа қәаадык иантаны рсыиа кастеит.

Раҕхьяза 21-27 жьтаара 1989 амшкәа рзын Анкара иымцаҕысуаз Ныхытәыи Кавказ Жәларкәа рыкультууратә Дернеқ Амхаҕырра 125-тәыи ашықәса ахаҕыр азы (1864-1898) аорден шыртаз збеит.

Нас 1990 ашықәсан Аҕысуаа реидгылара Кавказ-Абхазиа Культуур Дернеқ ахьзала «Иытаыбуп» зхәао аплат.

1995 ашықәсан Анкара иеифкаау Каф-Дер зыхьзыу адернеқ, апроф. Аитек Намиток иыхьз ала орденк (хамтақ) иыртеит. (28.04.1995 аены).

1997 ашықәсан Сақариа Кафқас Культуур Дернеқ (Арыи адернеқ 1966 ашықәсан иара иеифыикааит азыхәан) «Иытабыуп» зхәао аплат иыртеит. (21.11.1997 аены).

Ажәакала Бейгәаа Омар Кавказаа зегы дырыцыхраауан, зегы гәырқас иыман. Уыи амш ала зегы иара бзыиа дырбон, патыу иықәырцаон.

Уышьта Омар даараза дыхьантахо далагеит. Зегы хаизан хаихатәан. Уыи маоу уыи амш мыжда анаалак иыкататәыу заанатц алацәажәара атахын. Иара рыцқа шынтә хынтә сыҕсыр саб иаанда сыжәга, Диузҕе ма хқыҕа Ефтәныиа сыржыр еиҕысшьоит иыхәауан. Аха аҕаацәа зегы анеиза, саргы сырыланы азы саламцәажәар

сзымычхаит. Омар қытақ ма цыуҕак аҕы дыганы дахжыр, иыжәлар дырцәызуеит. Астампыл дыжызар раха иеиҕыууп ххәеит. Иыҕхя Нураиыи сарей иынышәынтра араа иыказар, Аҕснынтә иаауа иыцаогы дырбоит ххәеит. Аҕаацәа зегы арыи иакәшахатхеит. Астампыл еигш ақалақдыу аҕы анышәынтра агшаарагы мариамызт. Иыҕа Шансоу даара ахә рацәа шәаны Астампыл раха иахьбзыиаз атыҕ аҕы Босфор аанда цәкәа «*Михриабад*» зыхьзыз иеицырдыруа ауаа ахьжыу атыҕ аҕы шыҕа рзыхәан анышәынтра алыихыит атыҕ ааихәеит ианыи иабыи дырызхәыит. Абас аҕаацәа зегы ршыапы иықәгылан иахья уатцәы иыкалаша иазыҕшыи.

Ас хашыказ иессы уаха азәазәала иаанда ханхон. Уыи ауыха Омар иыҕа, агыбжыаньтә Ерсныи ианыи иыихатәар ртаххейт, харгы мап хамхәеит, хашнықәарахь хәеит. Шыжымтаньнз Омар рыцқа иыҕшәма ҕхәыс дытәуао дысзасыит. Уыи зегы иахдыруаз акы акәын. Аברי и амш цәҕа шахзааигәаз шашьомызт. Аха уыс иышыказгы ахы хакәшәеит. Сара иаразнак сыееилахәаны тақсик сақәтәан рықны снейт. Зегы раҕхья иынеиыз сара сакәзаарын. Иызбанзар сықны раха иааигәан. Шаиан Теизе рыцқа Омар зыҕсаҕа бзыиахаша иышыапы хьшәашәкәа шышыуа дытәаны дытәыуон, сара санылба ауеимада еималтәеит. Аҕакәажә рыцқа убас дытәыуон саргы сылыртәыуеит.

Омар рыцқа иауразоуроу дышьтан, шыаршьаф шкәакәак иықәыршәын, иыгәы хәызбак иықәын. Иыҕы аахыстын снейаҕышыит. Зынз иыҕысшьеит. Дықәыфырыччаошәа дышьтан, Дычмазақны данышьтаз атқыс ашьа иыҕан, дыхааза дықан. Иыла иыҕы хәан, иыҕа дылыцыхраазар қалап. Иылахь снапы нахьысшьыит, иынаҕыхьшәашәкәа аасшьышьыит. Аҕаа еигш дышьтан. Иыҕы еазнык иаахыз-қан, сқан аҕакәажә лаанда стәеит. Дыгәдыскылеит. Лыбҕа

сшышыит. Хаицдэуеит, саб иара иапъхьа дыпъсгэышьа-хъан аха уажэ дыпъсызшэа сыгэы иаанагеит. Саб иеипъш акэын дышызбаоз Омар. Сыфыза иакэын, сыртцаф иакэын. Ацла апъшьадыу, аць тла дыу иахыжэаны иыкахазшэакэын дышыказ. Дышьтахеижътеи шықэсык туан. Иыпъсыпъ ада иызынхаз акгы шыкамызгы, иышэшьыра хазхоон.

Иыпъшэма Қарчыиапъха Шьаиан-Теизе: *«Ах, Махинур, арыи даара иыуадафьуп нан, иышпъасхэарыи! Сара сыпъ-тэзаарагы арыи нахыс иынцэеит оуп иаанаго. Иара иымшала акэын саргы аарлаха сшыапы сышықэгылаз»,* – лхэеит.

Нас даакэыфрыччан: *«Иыкалаз быдыруа? Рыцха иыпъсы аныихыиыуаз даара ацьабаа иыбеит. Нас «Азар ашэа сызхэа!»* – хэа дысыхэеит. *Иыкасцара сзымдырыит. Арыи айыхэтэантэи иажэакэа ракэын. Акэыкэыхэа сахэхэо Азар ашэа схэеит. Иыздыруаз акарала. Агэылацэа иырахазар, сеилага цырьшьазаап. Аха уыи анахыс иыпъсы тынцза иааихыигеи»,* – лхэеит. Иыцъасымшьазеит. Иызбан, уыи Азар ашэакэа даараза бзыиа иышыбаоз здыруан. *«Иыбзыианы иыкабцэеит!»* – схэеит. Ларей сарей ас хшеицэажэоз зегы еизеит. Ауа, агэыцхэы, агэылацэа зегы еизеит. Саргы иыуада афынтэ саадэылцэит.

Ахабар мыжда зегы иырахэит. Агазета ианыртцеит. Иыфны ааигэара иыказ, иара иассыхэаша дыцаны анамаз хыикууаз ацьаама *«Қызылтопърак»* ацьаамантэ дышьтырхырц рызбеит.

Зегы иыкарцашаз адцакэа иырыпъхныфлеит, саргы азэымзар азэы акы иамхэазакэа сыуысуыртахь сцеит. Иаарласзаны спапкакэа иыртэз, акэымжэы мацэа иышэцаны иытыигаз иыфото сырдыуын асаркыа иытасыргылеит. Ацка иыдыуны Беигэаа Омар хэа иызфыит. Уаа ианыстциет даниыз даныпъсыз амшкэа. Уыи афото еиуа раха иыхэычны зыкыы иырейханы иыдсырфатцеит, уаагы иыхъзыи иыпъсцазаарей

аныстцеит. Гэыркэакгы сыманы ацьаамахь снейит. Акэыба ааганы ацьаама апъхьа иыдыргылахъан. Ауаа еизао иалагахъан. Рапъхьаза иыпартрет, дыу асаркыа иытагылаз иынаганы иыкэыба апъхьа иысыргылеит. Нас аныи иыфото хэыцкэа реиуа акака, рапъхьа сара сыгэы иыналатцаны, зегы рыгэы иасыркыит. Агьыртгы афар иырыцаны иысшеит, иааиуа рыгэы иадыркааит хэа. Аамтак сыхагыланы дысныхэеит. Арыи уыскан иытаацэа иыргэалашэартэ иыкамызт. Арыи анырба даара рыгэы иахэеит, иытабыуп хэа сархэеит. Саргы арыи сара иышысуалыз расхэеит.

Уыи аены ацьаама апъхьа ауаа акыуамызт. Иеизаз ауаа зыкыфок иырейхан. Амашынакэа амфа иакыуамызт. Иыпъа Шансоугы иеицырдыруа азэы иакэын, уыи дыздыруазгы хазы иаауан. Атыркэцэа, апъсыуаа, азахэыцэа сыхааны иысымбац акара иырацэан. Атыркэцэа, еихарак медиа [апресса–Н.Л] афынтэ, иеицырдыруаз ауаа нагакэа ракэын.

Ацьаамафы анамаз аныркы ашьтахь, иеизаз ауаа зегы анышэынтрахь иыцеит. Уыи аены Тыркэтэыла ауаа иырымбац пьысыжрак калейт. Уаанза ахэацъа данапъхьалаак аштахь апъсы анышэ дартон, аха уыи аены Афызба Владимир (Вова), Омар иынышэынтра дахагыланы даара иыбзыианы дыцэажэеит, зегы рылафьырз лейит. Атыркэцэа уаанза ас акы рымбазацызт. Вова иышьтахь иыцэажэазгы калейт.

Адырфаены ахабар агазетакэа иырнылеит *«Аб иызы айыхэтэантэи амац[амай аура–Н.Л]»* хэа ианын. Беигэаа Омар даара бзыиа иыхцэажэауан. Уа ианын Беигэаа Омар Кавказ жэларкэа рыхакэыитразы дышыкэпъафыз. Рыкультуура, рыбызшэа, рытоурых азы дышматцауфыз. Атыркэа Республика афы рапъхьазатэи аинцъныркэа дышрейуаз агы.

Уыи аены ателехэапъшырагы Омар иыпъсыжра иазкыны иыкалаз зегы аадырыпъшыит. Ауыха ахабаркэа рфы иара иызкыны зегы иалацэажэеит.

Уйи аены Ахба Есаџгы сыгэи иахээз акы кайтеит. Сара Омар иыпатрет сышашыџаз аамџа سموуйт, сыгэи иыџан аха, анџа иыџышыоуп сара сыгээхэтэи Есаџ иынаиыгзеит. Аџар зегы хэхызала ашэт дыыркатцеит. Даарагы иыџышзан шкээкээла, нас агэтаны тџкыа иыдыуыззаны «ИЫџАБЫУП» хэа ианын. Анышэинтрахь даныргозгы, даныржыуызгы иыгэи иыкэын. Акамерақэа зегы арыи тыргауан, иыз-зымдыруагь арыи закэызыи хэа иазџауан.

Убас «Иыџабыуп!» хэаны дыхашыџгэишыеит Беигэаа Омар. 22.02.2001 аены. «ДНАЗАЗАТЭХААИТ БЕИГЭАА ОМАР!».

Анышэ данарџа ашыџахь иессыуаха иыџны хэизоон. Ауаа шшыра [дышшылара– Н.Л.] иааны иыџон. Саргы иассыуаха уа сыкан. Уыс уахык ауаа анеимпы ашыџахь, Беигэаа Омар иынышэинтра ахахэ ианызар иыџахыз ажээаинраала атыркэшээхыгы иеиџаганы иыџааџаа иырыласхэеит. Иызбанзар, дара агысышэа џкыа иахырызымдыруаз ала, арыи атыркэшэа санаџхыа зегы арыи шуасиатыз еилыркааит. Ақыаадқэа Беигэаа Омар иыџа еихабы иыстеит. «Арыи иынышэинтра ахакны иыкахџаша ахахэ ианахџароуп»,– иыхэеит.

Уысгы кайтеит. Мызкээк аныиас иынышэинтра кертцеит, ажээаинраалагы ахахэ ианыртцеит. Уаа латин алфавитла, џысышээаны абрыи арқазакэа макыанагы ианыуп.

«Иыџысы зкэиџџаз абызшэа,
Дызызгэыкыз Аџысышэа,
Ахаш ианны иыџаџаза,
Иыхчнызааит назаза!».

Омар иыџыџазаара дышалџыз захэз Аџыснаа, зегы раџхыа Аџысны Ахэинџқарра ахада В. Арзынба дынаргыланы, зегы атааџаа иырыдышшылеит. Омар иыџааџаа гэык- џысык ала: «Арыи насыџмыи. Омар дыу амхаџыырра рыџынџэарах,

иабдыуџаа рыхыаа ала иыдыухаз, аха уырт ргээла, рыџысала Аџысны збаз, зыжэлар иырылаџээажээз, Амшын нырџа аарџа зехынџыара Беигэаа Омар, Аџысыуа Дыу ззырхээз азэи иыџыџазаара далџыит хэа дыџысыит уызхэарым, «– рхэеит.

Уйи иахыагы, уатџгы, уатџашыџахыгы хэџысы далоуп, хэџыџазаара далоуп, хэжэа далоуп, хэагы дыџоуп, хэхшыџа дыџоуп, инакэызаалак дхэаагылоуп.

Хэра хэауаџхар, иыкэнагоу кхэџар, иымџа хэқэныкэар иаџы аџкысгы иара иыџысы џаоуп хэауп иаанаго. Аха уыс акэымкэа, иымџа хэқэымныкэар, иыхшыџа хэхы иахэрхэартэ иыкахымџар, иыџымџақэа хэрмыџхыар, иырџыиамџақэа еилахамкаар, иыизымкыџыџыыз ашэџықэа ахзымкыџыџы, иышэыџықэа патыу рықэџаны ажэлар иеилыркаартэ иыкахамџар, иахыырбаз алашара хэрџэар, иыхаиџаз аџаџхэ хэрзыр, иара деилахкаарџа хэмааџсар, иара иыкаитџаз аџкыс иыраџэоу кхэахамџар Омар Дыу хэра хэнапала дахшыџыит ауп иаанаго.

Уыс акы Анџаа иымхэааит. Иыиашоуп, иахыа уажэраанза хтэыла зџагылаз ауадаџрақэа аадыруеит. Уйи амшала иыхагқээз калазаргы, уышыџа нахыс иыкамлароуп. Хэжэлар рџеиџышымџа уышыџа нахыс иызырлашаша иара дызкэыз амџа хэқэныкэароуп. Хэаиаџысроуп. Хэжэлар рыкультыура зырбеиаша, хэџоурых аџауылара аазырыџшыша, хэбызшэа агысы џазџаша, ақэра зроуша Омар дыу иахэааниыџыз ауасиат нахагзароуп.

Арыи ауасиатдасыу иыбызшэа иыхамышџырџа, уыи џыхыаџа иыигарџа иыбызшэа тыџџаароуп, иыхы иаиырхэароуп, иагы иабзоу иыџышааны иынаиыгзароуп.

Нас уыс акэзар, хэргы зегы раџхыа, агыџазаара зегы рганқэа рџы хэбызшэа хэхы иахэрхэароуп. Ашэџык алахџыроуп, ашэа алаххэароуп, хэхысдыр (хэџоурых) еиџаххэароуп, ажээакала агыџазаара зегы иалахэрџэароуп.

Дасыу иыбызшәа Омар иеипш иыпсы ақәйтцароуп. Даззыгәыкызароуп. Уыскан оуп ажәларгы анеикәхо, пұхәагагы ианцо.

Сара Беигәаа Омар дыу иаанда 35 шықәса аамта аныс-хызга иыңыстааз абарт шракәуи, шытахька сыхынхәыны саныпшылаак иыңаңаза иызбоит. Саргы иысылшао ала сызғыу абрыи оуп.

Беигәаа Омар иышытахь иыңны ашә азыртуаз иыпшәма пұхәыс лакәын. Атакәажә рыцха Омар иықамзаара лызымыч-хәит. Иара иықамзара зеггы хзыхәан иыуадашын аха, лара лзы раха иыцәгәхәит. Сара лассы-лассы сырызнейуан. Омар дықамзаргы иызбахә акәын иықаз иессымша. Зны иысгәалашәоит, лара дысырцәажәан иылхәакәаз аныстцеит. Беигәаа Омар данызбаз иарей сарей ианакәызаалак акы хәңын азы, лара иышыстахыз сызлацәажәазомызт.

Иара даныиас шықәсык аштахь акәын, 09.07.2002 амәыша аены Қәарчыиапұха Шәаиан Тейзе слазцааит:

«Шәаиан Тейзе бан, баб шәахынтә ааиыз аггы азбахә сабхәары?» – схәеит.

«Саб Қәарчыиа Хәсин иыхзын, Апсны Мчышь азы аанда иынхоозарын. Сан Хамидан лыхзын, сан Барцыцаа дымтадырсзаап. Сабдыу даара бзыиа иыхысуаз азәи иакә-заарын. Мышкы абрыи Абарцыцыи сабдыуи иеисазаап. Уыскан акәтаңь иыршәны иакәхысуазаарын. Сабдыу акәтаңь ажәәнахь иыршәны дақәхысны иықәыбаса иықәиыр-шәуазаарын. Арыи Абарцыц сабдыу дыиааиын, сан дым-таиырсызаап. Сабдыу дыгәамтын амзырха дықәгыланы «Ахшыи ашьей еилашәымтәан!». хәа дыхәхәазаап. Иызбан-зар, сабдыурааи Барцыцааи ахш рыбжьазаарын, уи азы-хәан уыс иыхәаозаарын.

Ажәйтәан ахәпұхара «ахш» даара патыу ақәзаарын. Маан Қамлаң иыпжа Митхат саб иыбзыцәашья иакәын. Маан Митхат

дызааз сара сандыу лакәын. Сан лаб Хәңы Мцагәа хәа иышыңазаарын. Сан хәтала Пәапжа Хыгә иымаңа лакәзаарын. Хәра «Тасқәач» хәа зхәшәхәозыи, хәра хә Пәапжаоп, Пәапжа Хыгә иымаңацәа хәоп, лхәауазаарын. Сан Апсны данықаз Рафида хәа лышызак дықәзаарын, саныи ларей Мчышь азы ахәкны иынейны иыхәмаруазаарын. Сабдыу даара иыбзыианы ашы қәитцон. Ахәрданыжь (ажь еикәатцәа зыфшы хаао) иалхны ашы қәитцаон. Апсыуаа жәйтәнатә аахыс ашы қартцаон. Иыбеиан. Араа ианауаз рыхтарпәақәа хыла иыртәны иааит. Апсны жәйтәнатә аахыс ахыгы ықан. Аха хәуаажәлар Тыркәтәыла ианааи, даараза арыцхәрақәа иырықәшәеит. Араа ианааи уыс ақыңақәа, ашнықәа иыхианы иырба цыбшыо, Адапәазар зынза азыиа ықан, иыхәынцәаран. Апсыуаа абра иырышытыит, аха уырт араа ргәампұхәзеит, иыцан Қәаилар иынхао иалагеит. Араа 6 уда змаз ашнықәа дыргылеит. Қәаилар ашны ғыцқәа қартцеит аха, Қәаилар шынтә иырбылыит. Сан ланшыа Унар Хәыит иыхзын, даара дуашы цыбаран. Ажәлар уи иыцәшәон. «Унар Хәыит даауеит!» рхәон. Сан лан (сандыу) д-Унар-пұхан.

Сан Апснынынтә 18 шықәса анылхытуаз дааиыт. Сан даара дыпұшзан лахшыцәагы уыс. Даарагы иыпұш-заны рычәеилархәон. Рыбұақәа паза, аипка «қлош» хәа иызышыңаз рышәыртцаон. Реимаақәа «пәотин» хәа иашыңан. Рышыпақынтә мачык ақара ашаданза иыңархәон. Рыцк-қәа атлас иалхын. Сан лахыщәа рыпұшзара, реилахәашья уамашәан лакәцас иейтархәаон. Арыи Маан Қамлаң иыпжа Митхат сандыу (саб иан) длаазан, ианазей лакәын азы, иаргы саб иыбзыцәашья иакәын. Митхат Бей дышнрамкәа дыпұсыит. Уи 60 шықәса анылхытуаз сара 13-14 шықәса схытуан, уыскан иысгәалашәоит Маанаа рыгырцәа [рма-туцәа – Н.Л.] ықан.

Сара сыхэчын азы Маан Митхат данахзаауаз «Таташь даауеит! Таташь даауеит!» – схэаон. Нас хчы дыук, иауны, иытатаны иыхаман уыбрыи иыганы иытцака иыстон, уаа дытэон. Каиалар ахыкэ даара оны пьышзак хаман, уаа ласы-лассы дынеины дтэаон.

Сара сан лахьшыцаа даара иышыпъышзас здыруаз Маан Митхат, арт рыуазэ Родос иеиуаз азэы даара амазара иымазаарын, пьсыуа тыпъхак дыигарц иытаыхызаарын. Ари Родостэи Маан Митхат иышыза бзыиа иакэзаарын. Маан Митхатгыи сан лахьша дыибарц арыи Родостэ ахатца Каиалар ачарахь иызфьитызаап. Родостэи ауао, сан лахьша Нафьие Теизе даньиба дьлфьыпъсазап. Родостэи даара дыбеиазаарын Родос афбақэа иымзаарын. Арыи иахьа иытыцуа агазета Цьумхурыиет [Ареспубликатэ агазет – Н.Л.] ыкамьи, уыи зтэыу Иунус Нади дыизыказаарын.

Аха Нафьие Теизе 14 шықэса лыхыцуан. Родостэи ауао 35 шықэса. Нафьие Теизе уыи ачарафэ Апъснынтэ иаал-газ атлас цкы лышэын. Ас лышьапъакны ахэда закы аоада иыофеиуа аимаакэа, апотинқэа лышьан. Арыи атцкы иахьа Апъсыуа кэашара кэзцо афар иыршэуы иеипъшын. Сан лахьша амазыркан архэаны дыкэашон. Родостэ санлахьша ас даньиба дызымгар зуам хэа дыкэгылеит. Иықэра рацеоуп хэа рапъхьа иырымуыит, аха нас кэыцьалык азна ахьы рытаны агьы лахьшыагы, лангы ганы иызбоит аныихэа, иазыразхеит. Родос дыиыманы дыцеит, уаа ианнеи афбала дыиымгазыи, афбақынтэ аонынза ауархал капъшыи каршэны уыбрыи дыкэиырныкэеит.

Сан лахьша Нафьие Теизе ахэчы дылымазамызт. Астампыл Цьхангир хьырхэоз Агерман (Анемец) хэшэтэырта аанда тэка «Цьхангир пьалас» хэа онык уыи аанда хпаны иеихаргылаз аоны лара иылтэын. Сара санахьза сан лахьшыа лаанда сылгеит, сызбара, сытыпъхара, сыфара

абраа иыиасыит. Ажэйтэ Астампыл даараза иыпъышзан. Нас даара патыу зкэыз а-Черкес хэсақэа ыкан уаа (Уыскан Апъсыуа-Захэуа уыс иырышьтан) сан лахьшыагы уырт дрылан, даара бзыиа иеибабон.

Иызхысхэауа Маан Митхат саб иыбзыцаашьа иакэын азы уыи бзыиа дыибаон. Саб пъа затэык дыиыман. Уыи азыхэан «Митхат Бей уышьта пъхэысык даага. Уыонрахар иысымао зегьы уара иыуыстоит», – иыхэон. Чаибашьы даара Захэуа жэла бзыиақэа иынхон. Митхат Бей иахьша еихабы уырт дырыман. Митхат Бей пъхэыс даамгакэа дыпъсыит. Маан Камлат агъсыуаа бзыиа дырбомызт. Иызакэуы сыздырам, аха уаагы араагы бзыиа дырбомызт. Бзыиа дызларбарыи, сара сандыугьы 40 мышы зхыцуаз лыпъа дышылаазоз лара лычкэын хата лыгэахэпъы даатцыхны дааганы иара иыпъа дадыитцеит.

Маан Камлат агъа даниоу уыи аамтазы агъа дызмаз агъ-сыуа хэсақэа рысыиа кэртцазаарын. Нас иара ианиархэа уыигьы сандыу далыихызаап. Камлат иыоыны дыцан иыпъа дылаазеит. Сабгы Чалаа дыраазеит. Сандыу Гадеихан лыхьзын. Саб Чалаарфэ 18 шықэса иыхыцаанза дыказаарын. Иессымша кэчышык шыны саб иыифарцозаарын.

Маан Камлат-иыпъа Озбақыгы дахгэылан. Иыхцэы шкэакэаза, иыбла иатэаза (ажэфан пьыштэы аман) дыкан. Иыжакьа ауын. Саныи иарей бзыиа иеибабон, иеиоыцэан, иара Озбақы иыпъхэыс д-Кэзапъхан. Хара, Кэазба Рыфатыи сарей хэицдыухеит [еицхазхэит-Н.Л.].

Сан лаб Мачагэа иыхьзын сымхэеи, уыи Пъапъа Хыгэ иымаата иакэын. Арт Пъапъаа рытыпъхак Мысыр Егыптка тэцаны дыцеит. Сан лаб иашьа иыпъхагы Султан Абдулхамид иыпъа дыиыпъхэысын. Арыи хэхьшыадыу ахтынра иытаз агъхэыс (Пъапъапъха) лашьа Рауф иыхьзын (Пъапъа Рауф). Сан Хамидан лыхьзын, хатала д-Пъапъапъхан. Сан ланшьа хата Унар Хэиыт иакэын. Арыи Хэиыт (Хуит) даара дуафы цьбаран,

дыфырхатан. Сан Барцыцаа данымцадырс Хаиыт ыйкаитцаз макъанагы иырхамышьтыц. Ауаа даара иыршәозаарын».

Иыжәымбо атакәажә рыцха шака лдыруаз! Сара мыжда даеаамтакпшааны уыиггы хазыдысырцәажәаракәын. Хара афар аҫоурых дыузза хашаватәаз хаздыруамызт. Иахьагы иыхаздырам. Абри Кәарчыиапҫха Шьаиан иылхәакәо абраа иананыста, шака хцәызыз уажәоуп ианеилыскаа. Маан Қамлат, Маан Озбақ иырхааныз азәы иага лдыруазаарын. Уаха акы сзыкамтарггы, уыскан иыздыруандаз абрыи Маан Озбақ иызкыу ашәа сылмазтаауазиыиз.

Омар даара дыгәхьяалгон. Лыпҫа агәыбжьанытә Ерсиний лареи еицынхон. Атакәажә рыцха атызуарқәа[атзамцқәа–Н.Л.] сырацәажәоит лхәауан. Сынеи цыпҫхьаза шыта дысырцәажәон. Сара даара бзыиа сылбон, сарггы лара. Лареи сареи убас хаинаалон, ханцәажәоз хазбао хаикәләцәоо цыыршьон. Уыс аҫыстзаара дазааигәан. Иеибухәаша иага убарын. Уыи атакәажә хәа ахьласхәо шәампҫшын, Омар даныказ аццәахәа дыкан. Афыцәагы иыччо иыхәмаруа, иымаашьо иамаапҫсо афар рыматца руа иыкан. Қәарчыиапҫха 90 шықәса дыреихан, лыматацәа еизганы бзыиа иырбоз ахәкәа қалтон. Сарггы сыматца лыуан. Акы сәамтқәа дыушьыр саулышьтуаамызт.

Омар даныкамызггы иызбахә ыкан сымхәеи. Мышкы сылазтааит:

«Шьаиан ҫеизе, абрыи Омар Амцәа бышпҫаиыццеи?» –схәеит. Дыччеит, лыгәггы иахәеит. Иара лара дышыигаз саниазтаа уыиггы дахыччан иысгәалашәеит. Нас иара иыихәаз, аныи зыткы кәакәаста зныз аҫхәыс лажәабжь анласхәа: «Уыс шыихәаоз сыздыруамызт!» – лхәеит. Нас лара далагеит ахәара¹.

¹ Ара автор зызбахә лымоу ахтыс Омар Беигәаа иавтобиографиятә очерк аҫны иахдылоит; уи иаарласны хаз шәкәны итыцтраны икоуп.[Н.Л.].

«Кәазба Мамет хәа даара лафхәафык дыкан, Иара ар далан 100-фык дыреихабын. Омар аҫхәыс даазгоит хәа даныкәла, раанда Дарымба Қемалгы дрыманы хара хәх иааиыт. Дарымба Қемал сара сықыта Қаиалар деиуан. Уыскан Омар иыизааргарц иалырхыз даеа фыцәа ыказаарын. Уырт реиуа азәы Арзыныпҫха Саныие лакәын. Агырт уыиақара иыргәампҫхазаап. Уырт рыуазәгы сасра иахьнеиыз пытқ даархагылазаап, нас «бытәа» хәа анлархәа, «хәапҫс» хәа адгыл ахь лычәажьны дытәазаап. Уыиггы уыи азыхәан дыргәампҫхазаап.

Сара уыи аены Қаиалартә хәфны иыпҫысыссан, иысрыцқьан, аматәакәа зәзәаны иыкнасхан, Астампыл сан лахьшьа лаанда, Цыыхангыр сыцарц сычesyрыхиаон. Омар сынасыпҫ далазаарын сыиыццеит. Рапҫхьа дыстахымхазеит. Сыцәыртырггы стахымхеит, аха саб иыбзыцәашьа Маан Митхат иахьшьа Маанпҫха Гергешь хара хәы дыкан, ахыза хылкьон: «Асасцәа раанда бымцәыртыр қалазом даара иыпҫхашьароуп», – лхәеит, мычыла дысыгәтасны сыцәырылгеит. Убас уыи аены хәгәапҫхеибашьан, хәафнарахеит. – лхәеит.

Ас лареи сареи зны-зынла хәнеибабалаак, Омарыи сареи ауыс анахыуаз амшқәарахьгы хәзон. Лара Омар иышәқықәа иыкыпҫхьым гәырфас иылыман. «Абаапҫсы Махинур, арт бара иыбуалыуп. Иара арыи ауыс бара иыбыдыитцеит, аҫара сара иыбыстоит, арт иытыжь»,– хәа дысыхәауан. Сарггы уыи акәын иыстахыз. Уышьта ашәкы атыжьра асистема аеитанакны иыкан. Омар иыжәарқәа афыга машьынала иыфын, ажәйтә акәзар арт атипографияхь ас иырыутар иыркыпҫхьуан аха, иахьа арт зеггы еазнык компиутерла иыфәтын, нас адиск ианцатәын. Арт ажәарқәа 2000 дақьа иыреихан. Арыи сара сыпҫсаанза сафызарггы сызалгомызт. Насгы иара иызлаиыфыз афонтқәа[анбанқәа–

Н.Л.] ыкамыз. Арт акомпиутер афы атыхха ато, акэап, акэцао ма ацэафэа атцато аора ҕысыхха амамыт. Абарт зеггы сара сархэыцуан. Арыи ауыс ыцэа хыык адгаланы, чыдала ауыс атахын. Уыиггы азэымзар азэы амала хэа иыкарцомызт. Ажэакала аиа [айдара-Н.Л.] хьанта сатдан. Уыи амшала саакэымтцакэа Апснаа сырыхэаон, арыи ауыс азы. Латиншэала иахзыкамцаргыи, кирилла иыкатазар хэа.

Иахья уатцэы шаххэоз Қэарчыиаҕҕа Шьяиангы лыҕс-тэаара далтҕэышьеит. 06.03.2004 ахэаша аены акэын, Беигэаа Омар иыфыза бзыиа, иыцхыраф дыу, иыҕшэма ҕхэыс, иыхэычкэа ран, Апсыуа ахкэажэ дыҕсҕэышьеит.

Омар иыҕсы антаз зынзатцэык камерала дахьсызтымгаз гэырфас иысыман. Уыи азыхэан Қэарчыиаҕҕа лыҕсы штаз даара иыбзыианы акамера даныстцахьан. Уыс иытцэа-хны иысыман. Аиашазы уыи иантысхыуаз амш адаггы иыкэыргыланы сымахэаҕшызацыт. Лынырцэ данца мычбыжык ашытахь, атаацэа зеггы анеизаз аамтак азы арыи адиск акопиа иакэтыхны лыхэычкэа иырыстеит. Ах, убас иеигэырфэит, убас рыгэы иахэеит! Аиашазы саргыи даара сыгэы иахэеит. Ғысшэала дысырцэжэан азы, иылхэакэазгы рзеитазгеит. Ах, арт хара иыхаздыруамызт хэа, рыгэы ҕшааны иахэаҕшыит.

Сара арыи аныдсырба, лыҕа еихабы иылаҕрыз хака-кала иыкэа қбаадык аатыхны иысиырбеит. Акопиагыи каитцааарын акгыи сара иысыитеит. «Абрыи 1944 ашықэсан саб сан иылзааиышьтыз асалам шэкоуп», – ихэеит. Ашэы тырқашэала иыфын, аха атыхха ҕсышэала иыфын. Санаҕхья иыцэасшьеит. 1944 ашықэсан Омар иыҕхэыс ҕсышэала асалам шэы лзыиуан, арыи иыҕа хэычыгыи даҕхьон.

Иахья 95 шықэса анылхытуаз, зыҕсэаара иалцыз арыи апсыуа ҕхэыс 60 шықэса раҕхья ҕсышэала даҕхьон. Хатцеи ҕхэысыи ҕсышэала асалам шэы рыбжыан. Омар

арыи акара иылшазар уыи ларгыи лыцэааба алан азоуп. Омар иымаца луан, иыхэычкэа лаазон. Дара таацэа рацэан, зеггы дырызхоон. Ианакэызаалак рыфны закакаак[ирзыказ ауаа-Н.Л.] ыкан. Зеггы дырыцыхраар акэын. Уыскан атаа-цэара убас иыкан, хатцак гэартак иаазон, ҕхэысыкгыи гэартак рымаца луан. Уырт абрыи аамта иахаанын, хатцеи ҕхэысыи ахэычкэеи рыда гэырфэа змам иахьатэыи амодерн таацэара уыскан иыкамызт. Уыи ауыха Омар иыфны хатэан зеггы, абарт хашрылацэжэоз, Қэарчыиаҕҕа иаалылшаз агыи шаххэоз, лахьшьа хэычы ажэа далаҕалеит.

«Ааа, уыи иышҕалылымшоз уыи данызҕабыз «Кэын иышэақ» лыхьзын, иыжэдыруо шэара!». – лхэеит.

Шьяиан зынза даҕсыуа ҕхэысын. Апсыуа ҕхэыс лычыдарақэа зеггы лара иылыман. Дыҕышзан, дыказан, лымч ҕэжэан, асас бзыиа дылбоон, ажэа хаа лған, аашьара закэыз лыздырамыт. Адисциплина дыу лыман, давторитетны дыкан.

Шьяиан иылтахым акы калцараны ҕсыхха амамыт. Шьяиан лан аора апхьяара лыздырамыт аха, даара иылах-фыхыз ҕхэысык лакэын рхэеит. Лыҕхэацаа зеггы азахра, акэцара, амузика длыртцааап. Шьяиангыи Астампыл азахра, акэцара лцааит хэа лан лахьшьа лахь дылышьтызаап. Астампыл данца атакси дақэтэаны акурсахь дышцаоз, ашафер «Быхцэы шака иыҕышзозыи!» ихэазаап. Уыи захаз Шьяиан, ашофер алаиамхэара иахэаны, еазнык акурсахь дымцазаап. Уыи амш ала лан «Кэын иышэақ» лхылтцааап. Нарт Кэын иышэақ дышеипшыз саргыи сақэшахатыуп.

Қэарчыиаҕҕа лыламыс азы Кэын иышэақ айҕш дыкан аха, агырахь Сағаней Гэашья, Гэында Ғышза рыказшьақэа лыман. Дыбарақатын, дыкэымшэышэын, дыҕхан, дылашан, дыхаан, иыкалтоз, иылхэозгыи уыс иыкан. Апсыуара, Апсны, Апснаа бзыиа иылбоон. Омар иыуысқэа зеггы

дырфымпъсауазаргъы, иыџаџыр азыџаан иылыхъчон. Аха лара лышьџахъ, уыи иыџынхаз зегъы ахъчара лара лаџара зыпъсы аџыызџаша дыџкаларыма џаа сыхъыцуан. Лара лышьџахъ арт зыхъчаша лыпъа агъыбџыанытэ иакъын. Гъык ала иагъыи хъчон. Аха иара дыџнразамыт. Ёынла ашэ ааркыны иыуысахъ дыџаон. Аџны арыџкъара азыџаа иааиуа пъџаысык арт баша къаадыуп џаа иыкалыџыыр џаа сшэауан. Омар агъырт иыпъаџаагъы иыпъџагъы хазы-хазы рыџааџаа рџы иытэан азы, абрыи архив ахъчара уыи аџарагъы ахърылшаз иыџабыуп џаа раџэатэуп.

Омар иыпъыстазара даналџ 2001 ашыкъэсан февраль мза ашьџахъ иыпъшэма пъџаыс џаизылгагъышьон. Ларгъы 2004 шыкъэса март мзазы лыпъстазаара даналџ, Омар иыџны уышьџа уыи аџара џазеизомыт. Уышьџа аџны пъџаыск дыџкамыт. Ерсин џаџыза иакъымзыи, зыны-зынла џан-кыдгыла аакыдгылаон. Ерсин дыџкъаза, дыџаапъза дытэан. Иаб иархивгъы иышыџаџ иыџан.

Сара сакэзар Омар иыуасиаџ анагзара азыџаан аха сымамыт, заанат иысџаан еипъш, амчгъы сымамыт. Са-џаымџзаџаа Апъснаа сырыџааон. Абаапъсы уышьџа иаар-ласны иыџатџаџы шэаџыхраа џаа.

Омар иыбиблиотека иыџао ашэџыџаа рысыиа азахъыуа џкэын Иалчын Қарадаш сиыџаан 1992 ашыкъэсан иысыр-џаџахъан. Омаргъы, саргъы копиак копиак џаџтеит. Уажэы иарбан шэыџкъаз иымаз хдыруеит.

Насгъ уыи иыџиыџыырџ иыиџаџыз иыџымџаџаагъы рыхъыз аадыруеит, иааркъаџны џалаџааџэозар:

1. Апъсышэаџынтэ – Аџыркъэшэахъ Аџэар.
2. Аџыркъэшэахъынтэ – Апъсышэахъ Аџэар.
3. Апъсыуа Граммер.
4. Иажэаеинраалаџаа. Арт зны «Уарада», зны «Апъсыуа бџы» ахыџџар иыџаххеит.

Арт зегъы-зегъы иара иыџны иархив аџы иыџан. Иара иыпъсы анџаз арт џарылакъсыр џаломыт. Иыпъстазаара даналџгъы иыџааџаа иырыман азы, иахъа уажэраанза иархив аџы иыџао иыну џаа абрыи иыздыруа ада раџаак сыздырамыт. Аиашазы аџааџаа ианакэызаалак: «Ианыбџахыу бааи, бахэапъшы, акыр быгзар иыга, арыи бара быда иакэыиџы азэы дыџкам», – рџааон аха, саргъы уыс иынеиџыны аамџак смоуыит. Апъснынтэ џабарык соурыушь џаа сџапъшыауан. Уахъгъы ауысџаа рыџкэымџыиазар џалап.

Аџыџэтэан Денис Чачхалиа зны Тъыркъэџыла данааи, ды-сыманы Омар иыџнахъы дызгеит. Иархив иысырбейт. Иаргъы Москваџа даныхынџа арыи архив иыџааахэџырџ шыиџахыз сеиџэеит. Иыџааџаа сыраџааџэарџ азы адџа сиџтеит.

Сыџан сыраџааџеит. Зегъы аџашаџаџхеит. Акы ахъыр аткъыс, пату аџыызџаша азэы иымазар иеиџаџахъоит, рџаеит. Нас Денис Чачхалиа иыпъа Мардасоугъы дыиыманы дааит. Уыи дааиаанза мычыбџык апъџа саргъы аџааџаа рџы сынеиын архив сырхыиет. Уаанза иымаз иыныз џаа иыздыруаз иышэџыџаа рысыиеи. Абарт иыџыџэџы иыџымџаџаа ракэын. Уысџан оуп Омар иархив иырыџтаны санахэапъшы. Денис иыигаашаз аматериалџаа акакала џыара ианыџтеит.

Арт абас иынеидкылыны џахэапъшыуазар уаа иыџан:

- Омар иажэеинраалаџаа пъыџк, апъсышэала иыџыу, нас џыркъэшэала иыџыугъы,
- Апъсыуа Грамер, уыи иыхыианы папџак иыџан,
- Омар иызаарышьџызыи Омар иыишьџыз асалам шэџыџаа,
- Омар апъсышэахъ иеиџааигаџ Абиблиа иазкыу анапџымџаџеи, асалам шэџыџааеи,
- Аџэар аниырыхиаоз иыхы иаиырхэаз иеиуеипъшым аџэларџаа рыбызшэала аџэарџаа,

• Омар иыхы иаиырхээз ашәҕықәа, еиҳарак аанда ацәахәақәа цәаҕәаны иыкао, иара иынапыла анотқәа [азгәатақәа – Н.Л.]зныу ашәҕықәа,

- Афотоқәа реиуа ҕытк,
- Иеиуеипышым иынапшырақәа, ухәао.

Аҕснаа рыхы иадырхәаша хәа иыипыһыазаз аматериалқәа зегы; араа иықан, Аҕсынынтә иыизааз аҕсышәала иыфыз ашәҕықәаҕы. Уырт ашәҕықәаҕы иара иынапшыралала цәахәақәак рынын.

Араа даҕаа иысхамыштыкәа иысхәар сҕахыуп, сара Нартаа репос анеиҕазгоз Беигәаа Омар сыйацәаҕәон. Уыскан сара напшырак сыйтеит, цышәала арыигы Нартаа иырызкыу ажәаеинраалоуп. Убарт бара иеиҕабгаз ажәабжықәа зеге ааркыаҕы ианыуп. Бҕахызар арыигы иытыж, иыхәан кыаадкәак сыйтеит. Арт ҕышәала, кирил нбанла, иынапала иыиыфыз Нартаа ражәабжы акәын. Иара иыбызшәала жәаеинрааланы иыфын. Арыи «Нарт Сасырҕәеи ҕышыниажәыи зеижәоык иара иашыцәа» зыхызыз ашәҕы цыжыит аха, Омар хамтас иысыитаз ажәаеинраала иызлазшышаз афонтқәа [анбанқәа-Н.Л.] сымамызт азы уыс иаанхет. Саргы арыи аматериал Денис иыстеит. Уыи ауыс уыи иыдыстеит. Арыи аматериал архив иалазам. Сара соуп иызтәыу, саргы Денис хамтас иыстеит. Иыкыпыһааит хәа. Иаразнак иырыхианы иысзааигеит бахәаҕы иагы аыкома хәа. Сахәаҕыит. ҕытк иахысыреиҕәаз ыкоуп. Уыигы атыжра Денис иыуалзааит.

Аха иага иысыпшыаазаргы акыпыһыразы иыхианы иыказ ажәарқәа сзымбеит. Уырт даара бзыи иысгәалашәон. Иызтаз апапкақәа цәҕыа сгәалашәон, аха цыарамзар цыара иыкамызт. Аиашазы сеилагеит. Аоны ахы атыхәа, акәалаҕықәа зегы сыртаҕыит, иыкам. Арыи даара сыҕы иалсыит. Хыбызшәа раха иагыз, раха иыбеиаз, раха иыртәаз арт ажәарқәа

иыкамызт. Арыи иахыраны иыкаларыушь хәа сыхәыцуан. Аоны арыцкыара иаиыз ҕыҕысык иыкыаад башоу цышыаны иыкалыжыма? Мамзар абалкон аҕы шәындыуҕрак ықан, уаа иытартазар, уаа иыбаазаны акы ахыит хәа иыкарыжыма. Иага хәымгара ыказар иысгәалашәеит. Аха нас иыҕа еиҳабы Ергын сара аҕсышәарта онахы иызгазар калап, уаагы сыҕышып аныихәа, хычык сыҕы тынчхеит. Аха уыиазгы иахы уажәраанза азбахә хәа акы ыкам. Арт заанатц иахызымгаз даара сыҕы иалан. Ма копиак згандаз. Ах ах!.. хәа сыхы саасуан, аха иызыпсыозыи. Арт акы рыхызар, зегы амахаҕыара ахыит оуп иаанаго. Арыи жәларык иырмалуп. Арыи иыззар ажәлар зегы иаххароуп. Аха макыанагы сгәыҕырта смырзыит, цыара иыцәыртцып анцәа иыхәар хәа сыкоуп.

Абасала Денис Чачхалиа ахә шәаны Беигәаа Омар иархив еиҳарак патыу аҕәцаны Аҕсныка иахыгаз даара иытабыуп хәа иасхәоит. Уырт уышыта ҕысра шрыкәым здыруеит. Уырт зегы рытыҕы иышыкәлаша хакультыура иышалацәаша здыруеит. Уыи азыхәан сыҕы тынчыуп. Уыигы иаанаго уыбрыи оуп Омар иархив иыжәарқәа рыда зегы ҕыхастамхакәа атыҕы иыкәлеит оуп. Саргы уыи амшала ҕытк сыҕы тынчыуп. Аха уажәы сымҕысыкәа иыкацатәыу хәа иысыпыһыаза ауысқәаҕы абра ҕазнык сырзаатгылап:

1. Омар иыбиография, (иара иыихәаз, сара ианыстаз) афотоқәа ацданы шәыкны атыжыра.

2. Аҕсыуа Мифология иазкыу иышәҕы (Омарыи сарей аҕсышәахы иыиаганы иахрыхиаз – иара иыихәаз, сара ианыстаз) ееила атыжыра.

3. Хз. Ибраһими Ауыблеи Кавкасиаа иырызкыу ашәҕы (арыигы Омарыи сарей аҕсышәахы иеиҕахгаз оуп – иара иыихәаз, сара ианыстаз). Уыигы хазы шәыкны иыҕеины атыжыра.

4. Беигәәа Омар иажәәинраалақәа уажәраанза иыкып-хыуыгы иыкыпхымгыи еазнык атып иықәцаны иара иышыиыфыз, иышыитахыз тәкыа атыжыра. «Астампылтәи Апсыуа бжы» зыхызу заанат Апсны иытытыз иышәкыгы еазнык абрыи иалатданы, иара иыигәампхакәаз рееины, аформа пышза атаны атыжыра.

5. Беигәәа Омар иысалам шәкықәа иара иыфыз, иара иыизаиыыз зегы, иарбан бызшәазаалакгы, аоригинал-қәагы фотоцас иықатданы иатцааны, аха зегы агысышәахь еиҥаганы атыжыра.

6. Беигәәа Омар «Исвеч Библиа Институт» рзы иеиҥеигаз «Абиблиа» пшааны иакәтыхны, жәбака қатданы Апсны абиблиотекақәа рахь, Академиахь, Ауниверситет ахь анашьтра.

7. Беигәәа Омар иыфыз Апсыуа Грамер атыжыра: уи анцәа иыцышыоуп, уажәы Денис Чачхалиа иархив иалоуп.

8. Суалпшыа, иара иызкыу адиссертация анагзара.

9. Абарт зегы атып иықәахцаанза хамчапшыакәа. Беигәәа Омар иызкыу адокументалтә филимк ақатдара. Иара иыпҥстазаара иазкыу асценариа арыхиара.

10. Беигәәа Омар иажәәинраалақәа реуа акы фба ашәаны агыцара.²

11. Беигәәа Омар изы агычта марка атыжыра.

12. Беигәәа Омар ипатрет ма иыбака ақатдара азыхәан, аконкурс ақатдара.

13. Насгы Беигәәа Омар иыматериалқәа рыхы иадыр-

² Арака иазгәәатәуп «Астампылтәи апсыуа абжы» захызу Омар Беигәәа иажәәинраала иалхны ашәа шапцаз Гәынба Ражьден, уи атәи ихәеит иара игәалашәарақәа ркны. (Шәәхә. Гәынба Ражьден ишәкы «Сара сашьа, сара сажәа».) Ари ашәа анотақәа автор иархив акны илыгшааит акомпозитор ипҥха Асмаҥ Гәынпҥха. 2011шықәсазы Омар Беигәәа 110 шықәса ихыцра Апсны ианазгәартоз, «Сашьәа шәымшаа бзиахааит» захызу Омар Беигәәа иажәәинраала ашәа алихит, иагынаигзеит акомпозитор Кәаста Ченгелиа[Е. Кь,Н.Л.].

хәарц, Ауниверситетқәа рфы атезискәа, ажәәхәкә рыцхыара аиҥкаара, адисертацияқәа рыхычара. Иаххәап азәи мацара иара дызыпхыаз ашәкықәа ианыитаз иынапшыра нотқәа[азгәәатәкәа–Н.Л.] еизгара. Иара иыкаитаз ашыра бызшәа, апсуа ртоурых иазкыу аусумтақәа.

14. Апсыуа музеи ағы иара иызы тыпк алхра, ма иара иыфны имузеины ақатдара. Арыи даара иыуыс дыууп. Арс музеик қатданы диаспора музеи хәа қатцазар, араантә иага материал рацәа царын уаа.

15. Уышья харгы Апсыуа музеи қатданы иеицырдырууа хәпәтретқәа ықәхаргылароуп, Омаргы уаа дынарылакны.

16. Омар иызкыу афотоқәа иахықазалаакгы рыпшаара, нас иара иызы альбом ақатдара.

17. Иара иыбжыала иажәәинраалақәа адискқәа иырын-цаны, иырацәәтәны иахыатахыу атыпқәа рыцара. Уи сара иысымоуп даарагы иаарласны иыкастдоит. Нас уи иацданы х-Апсны иеицырдыруа атеатр уаа, абжыи хаа зәәо ақазәәа амузика ацданы иажәәинраалақәа иарыпхыаны анцара.

18. Нас иара иыиыфыз иеиуеипшыим агазетәкәа ажурнал-қәа ирнылаз иыфымтақәа еизганы хазы шәкыкны атыжыра.

19. Иара иызкыны агырт ауаа иырфыз афымтақәа, ма ажәәкәагы уыс иеизганы хазы шәкыкны атыжыра.

20. Иыкалап арт зегы иара иыфымтақәа «Абхазология» ахыыз ацака иышытыжыыз еипш, иара иызкыу арт ауысқәагы «Омароложи» (Омаритцаара) хәа ахызцаны ртыжыра. Нас заанат иышысхәаз еипш иара иыбиблиотека иытаз, уыскан Адыга чкәын иыкаитаз асыиағы 600 иынаиханы ашәкықәа рыхыз ыкаоуп, арт зегь цыара иеизганы Омар иыбиблиотека хәа ақатдара. Уи азы арт ашәкықәа ма ркопияқәа ақатдара мамзаргы иыпшааны ағыц аахәара. Абарт зегь сымч рызхома сыздырам аха, сыпсаанза арт сышрышьяталаша здыруеит.

21. Арт рнафс, аамта соуцыпъхьаза апъсышәахь иеиҥагам агьырт иыкыпъхьыу иышәкықәа ашышышәа реиҥагара салагоит. Арт рапъхьа иыгылоуп ф-томкны иыкао иышәкықәа, насгы «Апъсыуа бызшәа рапъхьазатәи бызшәома?» зыхъыу иышәкы. Абарт роуп уажәазы хапъхьа иыкәыу ауысқәа. Абарт уажәы иаарласны иысгәалашәақәаз роуп. Пъхьака иара иызкны еиҥаау агәыпъқәа, акомисионқәа иыкарташа аизарақәа рәы рахагы иыткааны, иырәеины иыкацатәқәао хәа апрограма қатара.

Абрыи ашәкы Беигәаа Омар иызкыу сыгәалашәарақәеи, сыгәаанагарақәа зегьы аанарпъшыуеит хәа сыкам аха, пъытк иышацыхраауа здыруеит.³ Омар дызфыз, дызқәыз амфәагы аанарыпъшыуеит. Сара иыстахыуп абрыи амфәа лаша хақәныкәарц, убраа амызцәа сымазар. Уыи амшала Апъсыуа бызшәа, Апъсыуа культуура бзыиа збао, патыу ақәызтцо зегьы дзыуыстзалаакгы, дыцарауафыз, дыказафыз, уыс баша дапъхьафыз, Омаргы бзыиа дызбо зегьы срыхәоит гәык ала шәааи хамч еибытаны абарт ауысқәа напы ахаркып.

Сара арыи ашәкы иацыстдар стәхыуп Омар иызкыу агьырт адокументқәа зегьы, иыдипломқәа, иыхамтақәа, иыпаспорт, иымедалқәагыи.

Абра фазнык иытабыуп хәа расхәоит Омар иыуысымтақәа хәаас иыкацаны иашытоу зегьы, чыдалагы абрыи ашәкы сзырфыз Денис Чачхалиа.

Атыхәтәнтәи Ажәа

Иааркәафны иысхәозар, уышәта Омар Беигәаа иыпъстазаарафы, дызфыз ауыс, иыфымтақәа, иыкыпъхьыу, иыкыпъхьым иышәкықәа, иыуыс қаташәа, иыхәыцшәа,

³ Абарт агәалашәарақәеи агәаанагарақәеи хаз шәкәны итыцпы хәа хақәгәыгуеит. [Н.Л.]

иыгәтыхақәа зегьы пъытк харзааигәахеит хәа сыкоуп. Уышәта иархив еихаракгы Апъсны иынеиыт. Ажәакала иара иызкыу зегьы шәта иаргамоуп. Арт иахнарбоит иыкацатәыи зегьы. Сара иыздыруеит уашәта нахыс хә ххәынтқаррагы ашыапы иышықәгыло. Арт ауысқәагы уышәта хакультууратә министыррагы иышазааигәахаша. Уысала хамчқәа еибытаны лассы хашалгаша. Арт зегьы рыла сытынчуп. Аха сыгәы зфао акы затәык ыкаоуп. Уыигы ажәарқәа роуп. Анцәа иымхәааит, аха уыи анахзымба цыра цырала иеизганы уырт ажәарқәа фазнык иыкахтароуп.⁴ Ажәар хапъсыуаа иырыгы уыс дыууп.

Сара араа иарей сарей иыхабжъаз асалам шәкықәа реиуа пъыткгы апъсышәахь иеиҥазгар стәхыуп. Абрыи ашәкы иацыстоит. Насгы иара иызку афотоқәа, иара иынапы фымтақәак реиуа фыргъшыгақәакгы ацыстдар стәхыуп. Уыигы иара иыказшәа, иыхәыцшәа аанарыпъшыуеит хәа сыкаоуп.

Асалам шәкықәа

Абартасаламшәкықәаеихаракиарасараиысзааиышәтқәаз роуп. Аха сара иызысышәтыз иара иыицәахыма сыздырам, Денис архив аныигаоз сара иыстәыны акгы сымбазеит. Аәа цәара иыказаргы, ма иыиымтәахызаргы қалап. Сара араа иара иынапала иыифыз аоригиналқәагы ацыстоит. Аха иахәо Апъснаа иеилыркаартә апъсышәахьгы иеиҥазгоит:

⁴ Уажәааигәа абарт анапылафырақәа акыпхь разырхиара хшафыз, Махинур Папацәа ател дахзасын ихалхәеит, лархивафы ишылпыхьашәаз Омар Беигәаа инапылафырақәак, урт ишрылаз ари зызбахә лымоу«Апъсуа-Атырқәа», «Атырқәа-Апъсуа» ажәар автор рапъхьазатәи ивариант. Ианхишәлаа ашытахь уи рапъхьазатәи авариянт кайжыр лымука ахата Махинур имылхызаап. Убри ма иахәеиқәахаз деигәыргъаны харгы ихәдылныхәәлеит. Иаарласынгы уи ажәар актәи афбатәи ахәтақәа аелектронтә вариант рыццаны алабораториахь иахәзалышәтит. Хапъхьака анапылафыра акыпхь азырхиара чыдала изыхәыцтәу усуп. [Е. Кь.]

акыргы материал еилаиыршынтыит. Уырт ашымтақәа зын-за иазкым шымтақәа роуп хәа иасхәеит. Дара уыи аамтан иатахыз акара аматериал ахырымамыз амш ала, уыс иыныкәыргышны иыршыз шымтақәаоуп, уыи амш ала еихарак зыхшышын зыгысыи арыи амшәфы ақәыргышәа иакәымшәоз ауаа иықәаз роуп, схәеит. Иаргыи уыи еиликааишьтеи акраатцеит. Ацабыргкәа иазхәаша ауаа сара сшакәыу, сара дышсыкәгәыбуа сеишәеит. Аха сара зышыншәеи зыхәыцшәеи сыхчартә, уыи патыу ақәысцартә стахын азы, а-Черкескәа зегь иырызкыны адырра иыстарц стахымшеит. Ачеркес жәларкәа зегьы иырыхцәажәаша азәы иага иыташхаргыи иара дызлам агырт әжәларкәа иырызкыны иырыиташа адырра еихарак иыиашамхар, мамзар иагхар калоит азыхәан сара уыи ауыс садымгылазеит. Иызбанзар, арт әжәларкәа зегьы рзы хазы-хазы аказара атахыуп. Агысыуаа иырызкыу акы дашьтазар уыи сара иышсылшао, Азахәыуа жәларкәа рзыхәангыи уыи иазказо ауаа шыизызбаша иасхәеит. Арыи амза 20-тәыи амшкәа рзы еазнык хаибабоит. Иара иыиташыу аматериалкәа иыстауеит. Дыззатцааз азцаарақәагыа ратәк иыстоит. Кавказтәалеи, Азахәыуа тоурыхыи бзыиа иыздыруа атоурыхтәылеи, атоурыхтә культуура иазказоу Адиге (захәыуак) дысиырдыруеит. Иыкалап уыс сызыдгылаша ауаа рацәахар. Арт анысхәа нахыс барабфынтә иыстахыу басхәап: хәжәлар рымахацырра әжәабжыгыи иара даара иыгәныикылеит. Бара иыбымао хамхацырра арыцхара даара бзыиа иазырыгышуа жәаеинраалак ыкан (4 ҕазак ракара акәын хәоуп иышысгәалашәо.) Арыи даара иыгәрыгышааго әжәаеинраала иыгышааны, когыиак ақәтыхны иысзааг. Арыи амза 19 ма 20-тәыи амш асабша, ма амеша иысзаабгар даара иыбзиоуп (ма гыоттала, мамзар баакыдгыланы иысзааныжы), хаибабар раха иеигыысшьоит. Башьцәеи барейи шәыблақәа сырыгәызуеит. Рахми Бейи хашыагыи

дыгәыдыскылоит. Сымшрақәа сызыиыт. Хара хагыха, Рахми Бейи хаизыказашәа фыц ала хәшны дызбар стахыуп. Иысызиахәа.

Башыадыу Омар, Латтара 7, 1973».

«Махинури, сыгыха,

Вова иыбзаанышьтыз ашәкы сара сфы иыкоуп.

Тарык Бейи иымао сара сышәкыкәаи насгыи (иеизгоу сжурналкәа) чечен бызшәала иыстаххаз әжәакәа бара иыбзааныиыжызар калап, мамзар иааныиыжыуазар акәхап. Тарык Бейи иара иыхала иааигагаргыи калап. Уыи анашын хазфәу ауысқәа рымшала бара ааира шыбтахыу, быгәы иыштао здыруеит азыхәан абарт заанатц иыбасхәар стаххеит:

1. Бытеизейи (иыгышәма гыхәыс лызы иыхәоит, «ахәшьа-ду» оуп иаанаго) сарейи арыи хагыхыатәыи ахәаша аены Анкара хцаоит. Мышкәак хәшны хаказам. Бара ма Тарык Бейи шәнейиыр ашә шәылахар хәа сышәауеит. Уыи гәыршас иысымоуп азыхәан заанатц иышәасхәар стаххеит. Уыи амшала хагыхыатәыи асабша аены агыхәа шәымааныи. Санааилак сара ателефон сыбзасуеит.

2. Анкарантә санааилаак сышәкыкәеи сышымтақәеи иысымгыыхәашәароуп. Тарык Бейи иытелефон ахысымам азы, арт иышиашао иара иысызиахәеит. Бара баамта згарц шыстахымызгыи, иарейи сарейи хауысқәа бара быцхырарала иыкасымтар амуыит.

Ардашьанрааи барейи ласы-ласы шәаибабоит азыхәан, уыртгыи арыи амчыбжы ашны хшыкам бара иырабхәит хәа сыгәыбуеит. Уырт радресыи рытелефонкәа хысысымдыруа сара сзын иыгхоуп. Саныхынхәлаак уыртгыи атыгы иыкәахцәп, анцәа иыхәар.

3. Уысгыи иыстахыуп арыи хазфәу атцааратә ауысқәа рымшала бара бышныи даараза патыу зкәыу быгышәмеи

рыуыскәа иапырхагамхааит. Програмык ҕахтар бзыиоуп хәа сыгәыу иаанагоит. Мамзар хашьа Раҳми Бей дыхархаит (мачк акәзаргы) дыхарзыргы ҕалоит. Арыи сара сыгәы азыразхом. Уыи еилых ҕазымтцао иыпъсы хара хзы мычдыууп.

4. Вова иышәкы азыхәангы хәицәажәароуп.

Барей Раҳми Бей хашьаи абзыиарақәа зегы шәымазааит хәа сыныхәоит. Шәымшаа бзыиахааит. Хара зегы раткыс патыу зқәахтцо хәпъха.

Башьадыу Омар»

«Махинур, сыпъха

Иацы иыбзыздыы ашәкы асасцәа сыман азы уырт дарей дара рыбжьара ианцәажәоз аамтәк иыныбжьаршәны ласылассы иыздыит. Сахьыццакыз амшала иыздыша схаштыз џба хпәгы уажәы иыздып.

1. Сара сызфәу сәымтә, сышәкы (Апъсыуа Бызшәа Аетимологиаи Ацивилизация Рапъдарей) хәа ахызгы ахатагы сыпъсахыр сәаххейт. Арс ианыҕала бара иыбыстәз Апъсыуа-Тыркәшәа ажәар иазкыу анотқәа[аматериалқәа–Н.Л.] сыгхейт. Банаауа убарт сзаабгар. Мамзаргы азәы иытаны иысзаабыштыр бзыиахоит. Арыи быфызцәеи барей реиуа дарбан иызма сыздырам амшала, насгы шәахыызбаша ахысымдыруаз азы сара сызымнейит. Уажәазы иысымаз, нас иышәыгхар лассы шытахкәа иышәыстауейт.

2. Бара Аурысшәеи-Апъсышәеи хәа ажәар быман, уыбригы сыгыуп. Ара сфәы аамтә кьафәык иаанхар иыбзыиоп. Уыбригы сзаага хәа сыбыхәоит.

3. Аџзба Вова Д.Гәлиа иышана зну, насгы ашътахъ даара шәапыцәапы пъышза убао дакыак иыкао амышдыргак (календар) асалам шәкыкыи ааиыштыит. Уыи кирил анбанла иыфыз апъсышәа напыралоуп азыхәан апъхара даараза иыуадафәууп. Сахьзампъхәкәаз атыпъкәа иырацәахейт. Бара ма Ардашьан данааилак абрыи хәицапъхьар бзыиоуп.

Иацы иыбзыздыы ашәкы иацданы абарт иыстахкәоугы бзыздыит. Барей Раҳми Бей сашьей абзыиарақәа зегы шәыдысныхәалоит. Алим Ефендигы (сабхәа) сымышрақәа сызыит, сыпъха.

Башьадыу Омар»

Бейгәаа Омар иысалам шәкыкәа атыркәшәа здыруа азәы данапъхәлаак, шака иаамысташәао иаразнак иеилыикаауейт. Абра сыпъшәма (сәтамыз) иыхыыз аныихәао, аанда «Бей», ма «Бейефендыи» хәа ахыфәыуа иара иаамысташәа абзоуралоуп. Мамзар иара шака диеитцбыу уазхәыцыр, ас иымхәаргы ҕалоит.

Арыи атцара дыу змаз ашәкыџ дыу сабхәа иызыхәагы даараза леишәалоуп дышцәажәоз Омар. Уыи тыркәшәала иыныкәыигоз хәтыр ажәакәа апъсышәахь еиҕагара еейла сзакәымшәейт. Аха арт ажәакәа реиха иыхаракыу ауаа ахтынрафәы иырцәажәоз аристократ бызшәа акәын. Омар дызлафәуаз абызшәа акәзар, зынза модерн тыркәшәан аха, уыи ауаџ патыула даниацәажәо, ма ахтынра бызшәа акәын, официалшәа цәажәаран, мамзар арс сара сеипъш иааигәаны иыхәычкәа реипъш иыибао рзыгы реиха иыпъхао, иыхаао, гәызырхаго ажәакәа ракәын: «Сыпъха», «Саслан», «Сычкәын» еипъш ажәакәа ауаџ иытаацәа рфәы иыныкәыиго ажәа пъышза акәын. Уыс акәын иыпъшәма пъхәысгы, патыу шыкәылтоз «Хьыртәатцәа», «Ахыкәла», «Хьыжәлара» хәа акәын дышшышътаз. Сыхшыџ лырычхарц анылтахызгы, «Лыбжа адгыл иытцаоуп» лхәауан. Арт ауаа рыцәажәашьа зейпъшроу зехынцәара иыуахазомызт.

Рыцәажәашьа анаџсгы рыхымџапъгашьагы аамысташәан. Аџны зџаб хәычыкгы дыџнашылар, Омар иаразнак дыгыланы дылхатцгылаон. «Ах иыкаутцозыи уыи дыхәычыуп, уызыргылозыи», – анырхәалаак, «Дыуофымыи», – иыхәалон.

Уажәы ҳахәәпшып 26 март 1974 аены иыфыз асалам шәкы.

«Маҳинур, сыпъа

Бысалам шәкы сымпыхъашәеит, иыбхәәкәаз зеггы сырыхцәәжәар алшоит аха, уырт зегъ ашәкы иазкырым.

Гәлыиа иызкны иеифышәкәаз ахәылпъаз иышышәтахыз иышыкамлаз бара иыбымхәарггы, сара иысымбазарггы уыс иышыкәлаша здыруан. Иызбанзар, уыи раҳа ауаа рацәа адызгәлаша, нас иыкауымцар ауаа шадымгылаша даара бзыиа иышыздыруа хаца. Ақатцара пъсихәа амамзар, уыи аизара апъхәа иықатцатәыз еибабарақәа ианарыпъшыуан, уыс анакәха уыи амш азгәатара иықамцазар раҳа иеифыын.

«Танапъа» ажәа иазкыу аетимология қатцаны абраа иацыстеит. Иарна иылзынабышытыуа иароума, мамзар апъ-сышәахь иеитагануома иышыбышытыша, бара базхәыц. Иыпътахызар даеа копиакггы быстап. Сара араа иакызом хәа иыбзынасымыштызеит.

Бара уышыта быфнроуп, иықабцара бтахыу ауысқәа зеггы бзырхымызар қалоит. Аамта шыбмоуша здыруеит. Хәзеибамбарггы уыи бара иыбхаразам. Хәра иыхамо аамта тацәкәа хәхы иыбзыианы иахархәар уыиггы хазхоит. Аамта хәу цыпъхәаза уыи хазбалаап. Арыи апъхәа бара иысзаабышытыз Гәлиа, Бытә Мустафа иеипъш ауаа иырызкыу азтаарақәа зныу бықбаадқәа аанбыжхән. Уырт ртак қастеит. Еихарак Бытә Мустафа Бей иызкны сара сақара адырра бызташа даеазәы дыкоуп хәа сыкам. Уыи даара иыбзыианы атак қастеит хәа сыгәы иаанагоит. Уырт бызтаарақәа иырызкыу ақбаадқәеи, бара иахәаггы уатцәггы – иышыбыхәаша еипъш иырыхианы сара сәы иыкоуп. Аха барей сарей ауыс еицуыра иазкыу апрограма ахәахзықамтаз азы бара афны баныманшәало ахьсымдыруа амш ала сара сызнейуам, сагымнеиит.

Сыпъшәма патыу лықәтцара шышәтахыу азбахә сеигәырбейт. Иаша тәкәаны уажәы ааигәа акы шықастцаша анеилылкаа мақк лычелыргәыбзыгыит. Мамзар фба-хпъа шықәса рапъхәа зеггы реиха иысфәагылоз лара лакәын. Иалылбдыраауеи, уашыта нахысггы лымдырра еазнык иығызкны аеарыцәгъар, иашоуп уыи лыжәлар бзыиа иахылымбао азы акәзам ас иахықалто, сызфәу ауысқәа ақатцара атахзам хәа иахылыпъхәазо амш алоуп.

Сара акрыздыруа, иылажәыхыу сыуаажәлар раҳа лассы ауыс зуырц апъырхага сырымтааит, уаха акымзар акы стахым. Акггы сазыпъшым. Анцәа шәиыхычааит. Арыи шәцәанырра бзыиа азыхәан иытабыуп хәа шәасхәоит.

Раҳмыи Бей сашәаи барей гәык ала сымшрақәа шәзынасышытыуеит. Алим Ефенди иапъхәа сыхырхәоит (тырқә-шәала «хәурмет едерим» иыхәоит). Зеггы шәзы сныхәоит, анцәа абзыиарақәа шәатәеишыааит,

Омар»

Арт асалам шәкықәа иыртатцаны иааиыштыз «зарф» заххәао санрыхәапшы, арт зеггы аныифы аены иышаа-иышытыз гәастеит. Уыртггы адырфәены апъочта адамығ ахәану аапъшыуаит, сарггы фба-хпъа мышрыла иысымпъы-хәашәазаарын хәа сыхәыцуеит.

Аха араа зызбахә хәао Гәлыиа, Бытәба Мустафа ирызкыу афырақәа иахәа сара иышсымам схәароуп. Уыскан Апъыс-ныка иысышытыит хәа сыкоуп ақопиаггы сымам. Арт ма Гәажәба Руслан иымазароуп, мамзар Басарыиапъхәа Иарна иылымазар қалап. Иызбан арыи иеипъшыу ауысқәа зтахыу арт афыцәа рақәын. Насггы абарт афыцәа рархивқәа рфы Омар иызкыу аматериалқәа иырацәоуп хәа сыкоуп, уаха акы ықамзарггы асалам шәкықәа шықәа здыруеит.

Арыи ашәкыггы 1.4.1974 аены иыфуп:

«Махинур, сыгыха,

Басарыиагыха атак лассы иылтахиуп. Арыи азыхэан сара сахь баара сазымгышыкэа «Танагы» ажэа аетимология катданы кирил нбанла, гысышэала иыфны сысалам шэфы иатданы ладрес ахь иысышытыит. Асаламкэа рацэаны, сыгыха

Омар»

Уажэазы сара иыгэахны иысымоуп хэа иысымгыыхьашэаз асалам шэфыкэа абарт роуп. Сара сыматериалкэа реиуа гыгк бжызыит. Иызбанзар, арыи атэылафэ иышдырыу еигыш ласы-лассы ар ахылоон. Уырт раамтан шэартахоон азы шэфыкэак ма фымтакэак иымыбжызырц азы иахгэахыуан. Уырт реиуа гыгк сцэызыит. Зны цэара иаагышыргы сеидрыу. Аха зынза иыззаргы калап.

Даеакгы салацэажэар стэхиуп, иахэа уажэраанза уыскэак сырфэ цыисшоон аха, араа иынеидкыланы Омар иыуысымтакэа санрыхэагышы макэана сабако хэа сыхэыцыит. Иара иылшаз зылшаша Агысны дыкэазар сыздырам, аха Тыркэтэыла дышыкам здыруеит. Уышыта нахыс дышыкамлашагы.

Абрыи сыфымта ацыхэтэан Беигэаа Омар иыфэыны иаасырыгышыз дакыкэакгы сырзаатгылар стэхиуп. Арт адакыкэа сара хамтас иысыитаз ашэфыкэа рагыха сара иысзаныитаз ацэахэакэа роуп. Арыигь тоурыхыуп хэа иысыгыхэазоит.

«Абхаз Митоложиси Анач мы?» зыхызыу иышэфы хамтас иансыита аены агыхэатэыи адакыфэы абас иыфан:

«Багыха, иарыгыха, иыдырта, агысуа фны цыгыхэаза арыи акы ыкамзар шыгыхашэаро дырдыр».Арыи шака иыуыс мариам хэара атахума.

Уажэы хэаагышып даеа иышэфык агыхэатэыи адакыа ианыу ажэакэа.

«Махинур, Сычкэын!

Бнапы ианыстакэаз арыи ашэфы 1-тэи адакыанза ианыуп абарс:

1-Абрыи азаарыгза сышэфыкэа ракак сымтаны иыбымаз.

2-Стэамадоуп, иысызтымгаз сыфымтакэа сызтымгакэа сыгысыр, атгара буалзааит.

3- Зытэкэа сзымхэаз аматериалкэагы сызтымгар уыртгы.

4- Знапы ианысташа, сылагыш зыхызо, иыздыруа уаха агысуа дыкам.

5- Хыла гэыла, филология цэрала уажэнатэ быеазрыхиа. Анцэа дыбыцыхрааит. (1986)»

Даеа дакыакгы хэааагышып:

« Гыагыгыха Махинур, сычкэын,

Иысымтаны абрыи быдкыл, иысызтымгаз сыфымтакэа сызтымгакэа сыгысыр, бара иыгыбгап хэа сыбыкэгыбуеит. Мышра бымаз,сычкэын.

1986 Беигэаа Омер Буиука»

Уажэы шэазхэыц, ссыиа шака иыдыуу, сара шака сыхэычыу. Арт санрыхэцлаак нырцэ ацара сацэшэоит. Уыи амшала анцэа сыиыхэоит. Абрыи суал гыша назыгарц амчыи аамтэи сыт хэа. Насгы сыхэлар сырыхэоит ацыхыраара сышэт хэа.

Омар шэышыкэса иеиэханы агыстазаара анытцеит, иыхы идыруа аахыижэтеи дышафэыз дафэын, аха дызалымгеит. Сара сышалгаша сыздырам.

Беигэаа Омар гэырфэс иымаз арт мацара ракэымызт. Агысуа жэлар рашэакэагы хэаас иыман. Ажэытэ азар ашэакэа, аергь ашэакэа иырхаштырц акгы рыгым. Артгыи

иизгатәуип хәа дысыдышшылон. Азар ашәа убас бзыиа иибон иыпсы аныхыхыуазгь убарт иахар иытахын. Уи азы иыпшәма пхәыс дылыхәеит.

Апсыуа ашәақәагьа уыс баша иыкауыжыша акы акәым. Рыбжы хаа, ада рыткакы хажәлар рытоурых, рыкультура, рыфилософия азы шақа патыу ақәуу уажәы раҳа иыбзыианы иеилыскаауеит. Омар арыи иыгәтыхагьы назызарц «Уарада» хәа амузикатә гәып еиқыскааит, 4-шықәса иыреихауп аконцертқәа фахтоиждәи. Аматюр [ахапшыгаратә–Н.Л.] хасабла еиғақәаз арыи агәып еихарак сара сызышәтао. Иахья уышәта иызраны иыкао Апсны антыт иынхао апсыуаа рымазырканыи дара рашәақәа, рыкәашарақәа, иымызкәа анотақәа ранцара, ажәлар еазнык рыларцәа азыхәан ауыс адуылара. Нас хашәақәа рытема цкәа иеилканы еихарак ажәытә цивилизацияқәа рыкультури дарей аиқырыпшра.

Сара уажәы сызқыу абрыи оуп. Даараза аматериал бзыиақәа сымпыхәашәеит. Уажәы иысымоуп атезис «Апсыуа-Захәуа жәлар рашәақәа иало ариуал мотивкәеи Ахетәа ртәы еиқырыпшыра». Арыи уышәта иақәырубәжәаны ахәара сылшоит. Хашәақәеи хакәашарақәа Ахетәа ртәы ахатапсатә шакәуу. Дара арт рышымтәқәа рқы иаанрыжыит аха, хара хашәақәа рқы иаанхеит, иахьягьы апсы тоуп. Сара сынтәа «Анадолутәыи Анцәанақәеи Апсыуа-Захәуа Анцәанақәа Рейкәшәара» хәа темак ауыс адызуылеит Уи даараза иыбзыианы иыпышзаны иаанарыпшуеит апсыуа мифологиеи Азия хәычы, Анадолу, Месопотамия амифологиаи шақа иеипшыу. Арыи Омар абызшәа аганала иаарыпшыз адыррақәа сара ашәақәеи акәашарақәеи сыхы иархәаны арт ариуалқәа шақа иеипшыз сыпшааит азыхәан. Омар дызқыз ауыскәа даара ианаала арыи ашәақәа рытцарагьы уажәы сара иысылшао ала сақыу. Даара археологиатә материл бзыиақәа еизызгеит. Арыи

атема иахьянза хшәампшыз еилыскааит. Уышәта анцәа иықышыуоп хапсадгьыл ахьчара хажәлар иырылшеит, арыи нахыс хабызшәеи, хакультури, хатоурых хақазарақәа хыхьчар хапсырым хәа сыгәы иаанагоит.

Абра иырацәамхозар Омар иыпыстазаара иазкны тыркәшәала иықастаз еицәажәарак апсышәахь иеицәганы иацыстар стахыуп. Омар хатала иеилкааразы иыхәхәоит хәа сазхәыцуеит. Арыи иааркықыу иыбиография акәзааит хәа иыхапхьазап.

Бейгәаа Омар

Дийит 1901 ашықәсан, пхынгәы мзасы. Тыркәтәыла Болоу ақалакь иатанакуа, Дузқые ацүта иадхәалаз ақытәқәа иыреиуаз Ашәба Хәқы Суиелман Бей иықытәқы.

Иабдыу Бейгәаа Хәсан 1878 ашықәсан Апсны Абжәақәа ақыта иеиуаз апсыуаа дыреиуан.

Бейгәаа Омар иаб Баирам иыхьзын, иан Шампха Мыкыд лакәын. Иыхьыз Омар иыхьызтцаз иабдыу иакәын. Бейгәаи Омар иыпаспорт ақы иаабоит дача хьызык шымаз. Уаа даныуп «Омер Лүтфи Буиука» хәа. Османлаа иеицырдауаз рыпшәа Омер Пшәа иыхьз иахаршаланы иышыихьртцаз иыкуеит.

Иара рапхьаза апсышәала аора далагеит араб анбанқәа рыла. Уыскан ауаа амсылманрей Акәырқаныи зларцаша бызшәас иырдыуаз апсышәа мацара акәын азы. Иырцацәа Чаныпхә Хәсибей уи лыпшәма апсышәа здыуаз шапсыгь Рашьит Ефендыи Омар дахьыргызеит. Уыгьы цсышәала, аха араб нбанқәа рыла апәаимбар Хз. Мухаммед иыпстазаара зхәо ажәеинраала апсышәахь иеицәганы, иакәтыхны ауаа иырзыишеит.

Нас Апсыуаа амсылманра дсыртцоит хәа цсышәала ржазақәак зыкуаз Чқалапыуа Шырын Ефендыи

иыцхыраарала, цсышәала афра агъхъара аанда ажәаеинраала афрагы далаиыргейт.

Арыи ахсаала уара иат. Фаилагыун фаилагыун фаилаг, хәа дызлагаз адын иазкыу «Серенцъам» зыхъзыу, агъаимбар иыхтысқәа зхәо ажәаеинраала, Омар рагъхәтәи иышымта хәа иыгъхәзатәиуп. Уыи иара цъара далацәажәоит: «Бытәба Мустафа ианиыста даара иыгәи иахәан» хәа.

Уыи аамтаз Тьрқәтәиыла макъана Османлаа ахын азы, уыс иахәтәи иегъш ашколқәа ыкәмызт. Араб бызшәеи ацъам бызшәеи рыла акәын иышагъхьоз. Омар иаб иылахәиыз азәи иакәын иычкәын, ақытафәи даанымыжкәа Дузцәе дыиган уаа даарыгъхьейт. Уаа Чқалагъыуа Шырын Ефендыи дыигәылан. Медресе зырхәаоз ашкол дыталан арагъшәеи ацъамшәеи иытцейт. Агъсышәала афра агъхъара иызыртцоз Шырын Ефендыи иакәын. Уыи Омар ажәаеинрала ашышьагы иызыртцаз иоуп. Омар уаантә амодерн школ лицейака дыиасит.

Уышьта Тьрқәтәиыла Ареспубликагы шыақәгылахан. 1924-25 ашықәсақәа раан Омар алицей Едирне ақалак дагъхьейт. Ашкол гъарала акәын иышыказ. Уаа даналга Ауниверситет дыталеит. 1930 ашықәсан Абна ныцънырра афакултет далгейт. Убас ала Беигәаа Омар абызшәа рацәа иытцейт. Арагъшәа, ацъамшәа, афрансыз бызшәа. анамецшәа, атырқәшәа. Насгы иыхатәи бызшәа агъсышәа иыхатала дышафыз дафын. Аурысшәагы иыхала гъытк иыицәахан. Уыи амшала абызшәақәа дырзааигәан. Иара хықәкыс иымаз агъсыуа бызшәеи агъсыуа тоурыхыи ракәын.

Уыскан ашколқәа ахьмачыз азыхәан, Омар ашкол иықәра гъытк ианынаскыа дыталеит, уыи амшала иышызцәа Омар тырқәшәала «Ескыи Омер», «Ажәйтә Омар» иыхыртцейт. Омар иыхыыз чыда иегъш иаргы дызызфәлымхаз «ажәйтә» акәын, ажәйтә мацарагы иызхомызт «Ажәйтәза» дашьтан.

Омар Агъсныи агъсыуааи рытоурых адунеи аншаа ахыс иахәа уажәраанза аагара дашьтан. Уыи амшала Омар дызфыз Агъсыуаа рытцаара ауыс даараза иытцауылан, аганқәагы зынза иейтцыхын. Агъсыуа бызшәа, Агъсыуа тоурых, Агъсыуаа рыцивилизация иахәтәи Агъсны ахәаақәа мацара иынтакны дахәагъшыуамызт. Адунеи зегъы, аамтақәа зегъы ажәларқәа зегъы дырыхәагъшны, иейфарыгъшны акәын иышыишыуаз, уыи азыхәан Омар иыкайтцаз иахәа уажәраанза иыказцаз азәи дыкәмызт. Уаанза ацара уаа иырымдыруаз иырмахаз адыррақәа атезискәа ықәиыргылаон.

Ажәак ала Омар Агъсны антытц иыказ агъсыуаа иырылыхәхәоз азәи иакәын. Омар Агъснаагы дырдыруан, адунеигы. Уыи иыбаф арахь иыкан аха, иыгъсы Агъсны иышыказ ззымдыруа азәгы дыкәмызт. Ианакәызаалак хәиыцртас иымаз Агъсны акәын. Агъсыуа бызшәа амазақәа дырышьтан. Агъсыуа бызшәа иейларттаны, иейларкәкәны, иалыхыз адыррақәа гъышзала еазнык иыичагъауан, адырра фыцқәа шыақәиыргылаон.

Омар иықәиыргылаз азцаарақәа ацарауаа рыцәа иытазырзызоз ажәақәа ракәын, азәимзар азәи дафәагыланы арыи иашам иызымхәаейт иахәа уажәраанза. Аха зыхы иазырхәаз, иыххындаз зхәо дарааза иырацәоуп.

Агъаимбар Хз. Ибрахым иызкыу ашәкы аныкыгъхь ашьтахь 20 шықәса аныиас оуп атырқәцәа арыи шака ацакы дыу шамаз анеилыркаа. Атырқәа шумеролог [Муаззез Илмие Чыг- Н.Л] дыу уыи амшала ашәкы анылфы.

Иара иоуп атоурыхтә дакыақәа асаба рфәппы цъара иахыкфәжыыз иыгъшааны, иыцәырганы Агъсыуа биырақәа хәхы иахархәартә иыказцаз. Уыс Агъсха Бата иымхәыргыи, иаргыи дызуыстдаз цәырызгаз.

Беигәаа Омар иакара зыхы иамейгзакәа зыжәлар рыматца зуыз азәи сара Тьрқәтәиыла дыкоуп хәа сызхәарым. Иарбан

уысзаалакгы иара иыцбабаа зыным акымзар акы ыкам. Ианакэызалак иыиашаз, иытдабыргыз, иыхтыз азэы иакэын. Уыи уыс акы давагыежны анахь арахь иаауырхэыша ауысқэа дырыламызт. Иыиэхэаша ахы еигыш иытыирыкьон иагы ақэиыршэон. Ажэакала, Омар иыуысқэа рызгы иыхатазгы дыиашам зхэаоз азэы дыцэырымтыит.

Уыс иышымтақэа ахыгыхызара мацшэа иаагышыуазаргы иахэоз даараза иырацэан. Беигэаа Омар иыкыгыгыиы иышэфыкэа хыхь харылацэжэеит. Акыгыгыхызын иыхиаогы. Уыи еазнык ахэара атахзам. Сара абра иара иызкыу иыздыруа чыдарақэак иааркыаф-ааркыафны ианыстцар стахэыуп.

Омар 1939 ашықэсан ауысуыра далагеит 34 шықэса ауыс иуыит. 1964 ашықэсан дытэанчаөжэеит.

Рагыхызатэыи иажэаеинраала 1918 ашықэсан иышэыит.

Рагыхыза афольклор еизгара 1965 ашықэсан далагеит.

Рагыхыза Агысны 1975 ашықэсан дыцеит.

Беигэаа Омар арра хынтэ дыргеит. Атцыхэтэан 1944 ашықэсан Игысала хыырхэоз атыгыафэы арра дыкан (уысканууп абра ианыу асаламшэфы хэычы аныишэы).

Омар саниазтцаа, сара санацэа хыкык ракэын иыхэеит:

1. Шамгыха Мыкыд (сызыхшаз сан),
2. Багыгыха Деиа (сышытызхызы сан),
3. Кыфынгыха Селма (арыи агыхэыс акыта зегы ранлакэын, саб ианыгыса лакэын. Саргы сзаазаз лара лууп).

Омарыи сарей хэнеикэшэалаак иаасгэалашэо зегы сыиазтцауан. Зны ныхэара мышык аан, 1995 ашықэса абаирам азы сахэнеиызы, Омар абрыи Амаршыан ажэа иаанагозыи хэа сиазтцааит:

«Мархэано А Хэта (Хитит) бызшэафэы ахэынтықарра иахэабы (президент) оуп иаанаго. Арыи ажэа ача хэашыак акэзар калап. Арыи ажэа иыгысышэазам, аха жэытэнатэ

аахыс агысышэа иалоуп», – иыхэеит. Нас сыиазтцааит: «Ачба, Чачба ажэакэа иаанагозыи?» – схэеит.

«Ачаа иаагысуа жэлоуп, иаагысуа цкыоуп. Ашахба зхэогы дыкыоуп, арт «Артабаз» хэагы иырышытан. Ачачбакэагы «Фарнабаз-Farnabaz» хэа иырышытан. Арт рзы «Ашахба» зхэаоз дыкан. Израилтэи агыаимбар Муса иыжэла Чачбан, агыаимбар Давуытыгы д-Чачбан», – иыхэеит.

«Арыи Гагра ақартгыостал иазкны жэабжык шэахэан уыи аеазнык иысашэхэарыи?» – анысхэа.

«Сара 1924-25 ашықэсан Едирне алицей афэы сагыхэаон; ианакэызалак хэафны иынеиуаз Кыфынгыха Селмаи Кыбыгыха Хэабибе Цыгэгыхак аказы дышсыхэаз сархэеит. Едирне уанца Арнавутыкыои хэа Истамбул тыгык афэы Наиле Султан лахтынра ыкыоуп, уаа уыцаны Ашэгыха Пырланта хэа агысуа тыгыхак уаа ахтынра дытоуп, уыбрыи дыбаны абрыи лыт хэа асалам шэфык аасдыркыит.

Рагыхэа аныи Хэабибе Теизе иахылытахызы Султан Ахмет сыцеит. Нас Наиле Султан лахтынрахь сыцарц акэын амшэа сызыкэшэаз хатакгы саргы уахь сцоит, агысуа зыбэцэеи ачкэынцэеи рыуысқэа рымш ала, иыхэеит. Нас иарей сарей хэаицеит.

Агысатцлакэа рыбжыара амзarak ыкан уаа сасаиыртак ыкан уыбра хатэеит. Нас Пырланта лашэеихэабы иыгыа дааит. Сара дысыдтэалеит. Арыи Ашэгыха Пырланта аныи ачкэын иаб иахыша лакэын. Арт Ашэба Шефыкыи Тевфыкыи зыхызы шэшыцэак ракэын. Пытык ашытахь 25-30 шықэса зхытыуаз тыгыха агышзак даафнашылеит. Арыи Пырланта лакэзаарын, снапы лкыит. Даара иыхааны дсацэажэеит. Иызгаз ашэказыхэан иытабыуп лхэеит. Арт Лубнан[Ливан ахэынтықарра–Н.Л.] иырыишытырц иафэызаарын. Санлыдытыуаз картак сылтеит ақартгыостал ашытахь уырысшэла шырақэак анын. Уыс баша картак акэызы

цыйшыеит. Акыр шықаса рышьтахь урысшәала аҕхьара анысда арыи «Гагра» ақартҕостал шакәыз еилыскааит. Рыцха шака патыу ақәцаны иылтәахыз. Ахтынра иытаз аҕсыуаа Аҕсны шака бзыиа иырбоз еилыскааит. Сыматериалқәа рышонытқа иыказароуп», – иыхәеит.

Мышкгы: «Омер Амца, Аҕсныи уарей аимадара шәыбжъан, абрыи Аҕсназы хәа иыуоыз ажәаеинраала иышпәуоыи?» – хәа сыиазтааит.

«Аҕсныи сарей аимадара уыс иышдыру еипш иысыбжъамызт. Аха хара ахауантә, ажәвантә ахабар хаууан. Хабдыуцаа рыхьаа ала хамдыухазыи, 1924 Единре лицей сантаз, ианбыукәыз сгәалшәом аха Ақчақоца оума цъара амшын аҕшахәа сыкан, стәаны нырцә сыпшыуан. Убаскан сеихабацаа сабдыуцаа зызбахә рхәоз Аҕсны сылаҕхьа [сыла аҕхьа–Н.Л.] иаазгеит. Убарт иырхәакәаз сырызхәыцыит. Убаскан кармацысык шәахәон уыи зынза сыгәы арыпшааит. «Сыиахьа уауыла иытәны иыиасиит Аҕсны», – хәа иалагаоз ажәкәа снархәеит».

«Нас Аҕсныи убеит, иышыухәыцыз еипш иыказма?» – схәеит.

«Иысхәыцуаз Аҕсныи иеипшзам сызхәарым. Аҕсныи ашәаҕыцъаҕ сыхәычы аахьижътеи сыхыи сыпсыи иытакны иысыман, сыбао иалан. Уыи атәыла алахьынтагы арыи ашәаҕыцъаҕ амш алоуп иышычаҕоу. Арыи аурыиақәеи афранцызқәеи даара бзыиа иырдыруеит. Адунеиафәы раҕхьаза ауаоы пьшза дахьанылаз, раҕхьазатәыи ауаоышья ахьанылаз атып абраауп. Теврат раҕхьазатәыи ауао Аҕсныи диыит хәаоуп иышаныу».

«Аҕсыуаа раҕхьа иымахацъырны ианаа речеилахәашья шпәказ?» – хәа саниазтаа:

«Аҕсыуаа раҕхьа ианааи рьееилахәашья агьрт иыреипшымызт. Тьрқәтәыла Ареспублика шьякәгылаанза атырқәа

хәсақәа «Шьалвар» хәа иызышьтаз атырқәа еикәа рышьан. Аха аҕсыуаа зынза арыи аикәа рышьарымтазеит. Акәымжәы аҕсыуаа рфәи официал матәан. Еизарақәа аныкоу, апротокол анатахыу акәымжәы рышәыртон. Уыи анатахым аамтазы акәаф акәын иыршәыз. Аҕсыуаа рхацаагы атырқәцаа реипш акәмызцә еикәа шырышьартоз rıžartson. Уырт реикәакәа рситил хазын. Уырт рыбжа ахәымцъар артон.

Аҕсыуаа атоурых афәи аханатә аахыс иыбзыианы рееилархәон. Ахәса иесымшатәыи рыпстазаарафәи атқы акәын иыршәыз. Зны аҕсыуаагы араа ачаршьаф иытәлеит. Ақытақәа рыфгы ианыршәырцаоз кәлеит.

Аха аҕсыуа қытақәа рфәи хатей пхәысыи еилых камтақәа иеицынхон. Реибабашья псыуа цасла акәын. Ахәсагыи уыс рыхы рфәи тахәхәа иеимдомызт».

«Омер Амца, шәхааны псыуа кәашарала шәкәашозма?» – схәеит зынгыи.

«Сара сыхааны аҕсыуа цасла сымкәашеит. Аха сыпха Нураи данырхәоз, иысымдыруазаргыи Рахми мчыла сыиыргылан уыс саакәгыжъыит. Нас Пуроф Гунсел санылба уыигыи дыоын дааиын саргыи уаасыцымгыжъыр зуам лхәеит. Нас модерн дансыкгыи [кәашаракгыи–Н.Л.] кәхцеит ларей сарей».

Аха Аҕсныи Омар дыдыркәашеит хәа сахәит. д-Шампхәзаарын дызыркәашаз. Нас Аураашья кәшәтцозма? – схәеит. «Аураашья» акәзам, «Аураашья»оуп иыхәеит. Агәтәтәи «р» иырыҕәбәаны иыцбараны ихәтәыуп, ихәеит.

Аураашья анырхәаоз иырхәаоз ажәкәа алаф ажәоуп:

«Аеага иафәпалаз,

Абәы ацкәа иыхы ианкәеит

Алуыхәта қыдызкәаз,

Адапәа ацкәа лыхы анкәет...», – еипш ихәеит.

Бейгәәа Омар аҗсыуа ашәәкәә ианакәызаалак патыу акәтданы дрыхцәәжәауан. Зны санней иыҗшәмеи иарей «Анхәцәә Рытыҗхәцәә» хәә ашәәк ыҗан уыи дсырхәейт, арыи акәәшараҗы аман рхәейт. Абраа иыҗамаз ашәәкәә акәәшарақәә иахызыыз даара иыҗәы иалан. Зны аҗахмадацәә еизганы азар ашәәкәә дырхәәны ианыитдан, нас иызыит хәә иыҗәы иалан.

Даҗәазныкҗы «Аҗсны еихарак иышәгәәҗхәзыи?» хәә саниазцәә:

«Уыи уыс иышыҗао зыҗуа ашәҗықәә рацәоуп. Аеакала иаххәозар ашәҗықәә цыенаҗ хәә зызбахә рхәәо атыҗ Аҗсноуп. Цыеннеҗ абра иеиҗшыуп хәә рархәейт, ауаа.

Колхидаҗы иаанаго уыиоуп «Кәәл-Хь» ахыи җәәла, атыҗ. Аҗсны иахыа даара ацивилизация бзыи амоуп. Акы зацәык «Рхыҗхәзара маҗыуп», уыи уыҗәы унархыуейт. Нас раҗсышәәҗы раҗа иыбзыианы иацыхраар бзыиоп. Аҗсыуа бызшәеи Аҗсыуа цоурыхыи азы Аҗснаа иыҗкарцаз маҗзам. Дырмит Гәлиа. Ачба Зураб, Гьарҗ Зизариа, Шьалуа Инал-иҗа, Вианор Гьачлыиа, Кәәцыиа Шаҗрыл, Тамара Шаҗрылҗхә, Жора Амыҗба даараза иысгәәҗхәәкәә роуп.

Насҗы Аҗсны уызеигәыҗыаша, уызылаҗхәәша аҗа-заҗцәә, еихарак асахыа цыхыҗцәә ыҗоуп».

«Нас уаҗа иышәгәәҗхәзыи?»

«Ашәәҗыцәәҗы рыхыҗоит уыи сгәәҗхейт. Ажәытә Гьицунда аҗшахәәҗы абнара иыҗао аҗны атдла гьыуҗар, амыҗдара уакәшәон хәә акәын иышхартцәә».

Зны Бейгәәа Омар иыҗны хаштәаз рыҗыҗа иеиуаз азәы Аҗаҗиурк иан хара хыҗыҗа деиуан, Бналыҗхәан иыхәейт. Аҗсыуа ашә җацәаны Бналба цкәынак Аҗаҗиурк иан лахы иыигозаап. Арыи уыс аныихәә Бейгәәа Омарҗы Аҗаҗиуркыи аҗсыуааи иеизааигәән Рауф Орбаи, Ачба Музаффер Қылычыи зынза еизааигәәкәәз ракәын иыхәейт.

Зны саннейҗы Зозхан Татей Ханыиаи иырызкыз ашәә ашәәтдас иысырхәар иақәыскыит, аха иамуыит цыауыи ааит. Уыи ажәәкәә абас акәын иышыҗаз:

«Рыхы Зузхан рахыа ақәиыҗсауан» арыи «Рахыа» закәызыи хәә сыиазцәашан, уыиҗыи уыс иаанхейт. Аха Зузхан (Зеуз Хан) зыихәоз Сен Симон, Симон Қананаҗи [Кананити–Н.Л.] шиакәыз иыхәәлон. Абрыи иазкыу ажәәеинраала Симон Қананаҗи иыныха аҗхыа ианцәазар шаҗа иыбзыиахозыиз хәә шаҗантә иысеихәәзыи. Уыи азбахә инаартбааны иыҗны иысыитейт абри рыҗа абас цәҗыа ианырцәаит хәә, маҗыанаҗы иысымоуп.

1998 ашықәса акәын абаирам азы (аныхәәра амш) санней, хәыҗык иылшара маҗны иызбейт, дысмыргәәҗааит хәә акы сыимазцәазейт аха, иара иыхәҗала: «Сара аҗысҗазаара сыхазы иысҗахзам. Иыҗацәтәыу ауысқәә убас иырацәоуп», – иыхәейт, нас иацыитцейт:

«Ақәырҗанҗы ианыуп, ауаҗы акыр иылшозар, ажәлар дырыхәозар, иылшао җаитцәроуп. Аҗырт иырыҗамцәкәә иара иыҗаитцәозар, уыи раҗаҗы иыбзыианы иыҗаитцәроуп. Иыҗаиымцәр иымуыроуп. Уыи ауыс аҗацәара иара иыуалыуп. Ажәлар рыуал, рхәк иықәыуп оуп иаанаго уыи. Иаххәәп абызшәә бзыиа иыздыруа иыжәлар дырыцыхраауазар, дрыхызароуп, мамзар ажәлар рыҗәнаҗа иыҗоит.

Сара аҗсышәә даара иыбзыианы иыздыруаз сырықәшәейт. Уырт сырхааныуп. Арт рыуазәы саб ианыҗса Қыынҗхә Селма лакәын. Амза хызқәә, аҗсыуаа рабыиҗара уыи иылҗысҗааит. Абарт ажәәкәә сзырцаз лара лоуп. Ааҗы, Ааҗхымз, Ааҗҗы, Аааҗцыхә, Гьхынхы, Гьхынҗы еиҗш».

Уыс абаирамқәә анхәмаз баша хтәаны ханцәәжәозҗы иаххәоз башамызт. Уыи аҗахмадеи аҗкәәжәыи иырхәәз зегыи ахысзымҗы сыҗыи иалоуп ианакәызалаак сыхыҗы иыҗахаша цыысшәон. Омар иыбзыиа иыцәҗыа иессымша

сыидтәаламзаргы уи иыфынтә акы аныстқаған. Аха иыпшәма пұхәысгы хазы дтоурыхын. Зны уыс лхәеит:

«Хара ҳақыта Каиалар Маана иыртәын уырт уаа иыхәынтқарран. Маан Озбақ иыблақәа еимхәыц еипш ажәәан пұштәын. Дышкәәкәан, иыхы шлан, иыжақьа пұйтк иауын, иаргы даара дауын. Каиалар иыфны ықан азы хара сасра дахзаалон. Рапұхәтәыи иыпұхәыс Дкфынпұхан, даара дыпұышзан. Сафарбеи хәа пұак дыиыман, дыпұсыит. Сан уыбрыи Сафарбеи дылаазан»,– лхәеит. Арт дара аныбзас ақьаад ианыстқаәаз роуп, аха дара аныпұсы ашьтахь санахәапшы, сыхы сасыит. Абрыи ашәа ззырхәаз Озбақ иомашь хәа сахымтцааз.

Апұстазаара шақа лассы иыиасуазыи, ауаф акы кастцандаз аныхәалаак рахагы лассы иыиасуан. Ас иыкао ауаа рзы шәышықәса закәызыи даәа шәышықәса иыказаргы иыкартцаша ауыс ианакәызаалак иырымоуп.

Омар иыпұыстазаара баша иыихыиымгазеит. Сара 35 шықәса иаанда сықаны иыкаитқаәаз анызба уи шәышықәса дыреихамыз, фышә шықәса дреихан иызбанзар уахагы фынгы даақәымтцзакәа ауыс иыуан. Зны иыпшәма пұхәыс уыс лхәеит. «Акы иыгәалашәа цыпұхәаза даапшыуан, алашара аркыны дыдәылтцыуан нас шаанза дытәон. Саргы сыцәа цоон, иысырлашон. Ианысымычха бамцәа (башьа еихабы хәоуп тырқәшәала) сыиықәхәхәеит. Иазхоуп уышьта цыхыбжьонгы таха хат. Уи анысхәа рыцха қьаадкыи каламыки аахәаны иыхчы атцака иыитцәахын, цыхыбжьон акы аныигәалашәалаак, алашьцарафы ахәынапұ еипш хырт-хырт хәа акы аныитцәқәон», – лхәеит. Уыскан иеилыскаат зны-зынла иыстол иықәыз қьаад хәычқәак рыфракәа арыи ақара иызеицақьа еицапұаз.

Иынырцә лашазааит. Омар иызбахә ҳапұсаанза ҳафызаргы иыҳазныртәарым. Абыржәы сзылгас арыи

агәалашәарақәеи агәаанагарақәа сшыапы сықәгыланы иызфызшәа сыгәы иабоит. Иага иысхаштыит, иаразнак иысгәаламшәаз ыкао анцәа иыдырып. Аха гәырфас иықататәым. Иысгәалашәацыпұхәаза цәара иызфыр уыигы бзыиоуп. Абарт ацәахәқәа иынрыцахцап.

МШЫННЫРЦЭТЭИ ХАХЭШЬА ЛАЖЭАБЖЬ

АМАРЗАКАН, АМАРЗАКАН...⁵

Абзаратэ жэабжь

Азгабцэа аоыцагы абарца ицатэан, рапъхья игылаз аишэа чанахк азна афэйд ыкэыргылан. Арахь афэйд еилырхуан, анахь ихэйтхэытуа акы еибырхэауан. Знызынлагы афырфырхэа иччон.

– Апъслымз аламхааит, цкья шэалапъш!.. – хэа лыбжы геит Наргиузел лан.

– Халапъшуеит сан!.. Ғазнык халапъшып, мамзар сан халшыеит.

– Бафэйт уажэы, ицкыза ифалеит, ачарахь хцоит, макьяна хэеилахэоит, хэхцэы хпэоит, аус рацэа хамоуп, есымша афэйд хэфума, – лхэеит Наргиузел лан лахэшьапъха.

Аоыцагы еигэылацэан, Наргиузел мызкала деихабын. Аены Цабал ақытақэа руак афэы ачара ыкан. Ачара Маршьанаа иртэын. Ақытақэа зегы ачарахь ирыпъхэеит азыхэан асасцэа рацэахон. Алынцэаагы ишкытуу, зегы реихабацэа, реитбацэа, рызгабцэа рыманы еиццон. Ахэсеи азгабцэеи ауардын иакэтэон. Ахацэа рыекэа ирыкэтэаны урт ирыцлон. Наргиузели Ниметэи иршэыртцара рзымдыруа игъафъгафъуа икэын, акы рышэтцауа акы ршэыхуа, акы апъштэы ргэампъхо, даеакы азахышьа рацэарымшьо еилаханы ифан. Наргиузел лан дгэамтцауа даафналеит.

⁵ Аоымтафэы Тыркетэыла инхо хашьцэа рцаажэашья ачыдарақэа еикэырхоуп. Ажэабжь акыпъхь иаззырхиаз еихарак хыкэкыс имаз убри акэын.

– Макьянагы шэеилашэымхэазаци, уажэраанза шэызфэизи? – хэа дрыкэыхэхэеит. – Шэара шэыда зегь хиоуп, ирлас шэеилашэхэа, сара ачацъкэа аклацкэыр ицастеит, уртгы жэгароуп, баб аборафэы дыкоуп, хамтас иишьтыша ашьамафа дашьтоуп, уи дцаанза шэалга, мамзар шэкажыны дцоит, ишэдырузааит, – лхэеит.

Наргиузел лыхцэы еикэатцэаза лшьамхафынза илиуан, ахэара, апъара уадафын, фбаны игъаны лапъхьяфа иоулышьтлон, лан дылмыцхраар лыхцэы лзырфееиуамызт.

– Быткы шкэакэа бышэтца, ахафны банду лкадифеи акаба ахарпъа, уи бнаалоит. Зегы ас акаба рымоу цыбымшьан, банду Апъснынтэи иаалгаз ауп ари, – лхэан, лыпъха дыпъшзаза деилалхэеит. Ускан апъсуа згабцэа рхы иахарцоз аххэа хэа изышьтаз ацырцыргыы лылахь инакэылтцеит, лбарфын касыпцыркъа лхы иакэыршаны, леимаа хараккэа налышьалтцеит, асаркья апъхья диасын, днахэы-аахэны лыфэлыриашеит, амарзакан кны дкэашошэа фатцаны, лыткы илнаалоу-илнымаалоу гэалтэит.

– Иазхоуп, ушьта быпъшзахеит, ахкэажэ Чич блеипъшхеит, – лхэеит Наргиузел лан лахэшьапъха.

– Ахкэажэ Чич слеипъшзар сыпъсааит, лыкэашашья еицафья-еицафьяза, уи латкыс сеигъымзар ачарахь сцом, – лхэеит Наргиузел.

Ахкэажэ Чич хэа зархэаоз, ркытафэы инхаоз, зыкэра неихяз аамста тыпъхак лакэын, дук дыпъшзамзаргыы, апъхьягылара лара илтэын, даамстоуп хэа рапъхья уи ддыркэашон азы, Наргиузел уи дылбар лзычхауамызт.

– Бымшэан, беигъуп, беигъуп, ушьта хдэылтцып, мамзар хкажыны ицар фалоит.

Азгабцэа ауадафэынтэи иаадэылтын, амзырхафэы игылаз атла атцафа итэаз атаацэа раанда инеит. Наргиузел лцэалжыы шкэакэаза, лыхцэы еикэатцэаза, лыбла маахыркэа тыцъа-тыцъаза, дфаткато атаацэа рапъхья даагылеит.

– Хара хахиоуп баба! – лхәеит лыбжы хааза. Лаб ихы анашьтих дшанхеит. Иагъхьа игылаз, иацы алақәа гъхазтцоз, акәара дталаны зычезырбаазоз азгаб хәыч лакәмызт.

– Данбадухеи шәанаңалбеит!.. – ихәеит игәанала. Деиқәычагъа игылаз игъха ила траа даалыхәагъшит.

Атыгъха хырзаман, лоура-лытбаара, лыла-лыцьамшь, лсахьа, лычагъашьа, лныкәашьа, лцәажәашьа ухәа зегъ рыла данцәашанаха дгылан. Ас игъха дыгъшзаза даниба:

– Сахәшьа рыцха дышпәлеигъшхеи, лынасыгъ еигъшымхааит, – ихәеит Наргиузел лаб.

Лаб, лан, лахәшьа зегъ аңьтла ацәка игылаз ақәардә ау икәтәан, ишанхан, ифеибаргылеит. Лашьейтцбы дыфны иахәшьа дгәыдикылеит.

– Башьа дбыкәыхшоуп, шака быгъшзахази, анцәа бихьчааит, – ихәеит. Уи агъшзара хәа дыгъсуан.

– Сан, бара ари алагъш лыкәшәар хәа сшәауеит, алагъш еимхәыцк бымазар лытцкы иахьырымбо цъара инаркы, – ихәеит лашьейхабгы.

– Ех, цым, счарақны амарзакан архәаны дыкәланы дкәашауа даналагалак, усқан дыжәбап шәара, – хәа иахәшьа даалылаехәеит лашьейтцбы феазнык.

– Бара, арт ирхәо иашоуп, ачарафы ихысуеит егъиуеит, аймхәыцк акәым аха былмытәхәакәа дыбмышьтын, – ихәеит лаб, ашьшьыхәа лан ллымха дынтахәытхәытын.

Убас илылаехәон Папаа рахәшьазатцәы, гәазырхагас дрыман. Акы лыхьыр хәа ишәаны игъсуан. Ачарахь ацара лашьейхабы идыртцеит, ахамтақәа наиркны, азгабцәагъы наиццаны амәа икәыртцеит. Ауардын ахы касыжә шкәакәала ихан, афнутқа ауарқалқәа, ахчқәа таршәын. Ахәса еихабы-ейтцбыла ауардын итатәеит. Ахацәагъы лчыжәлан, ршәаққәа рыхәда инахшыны еихабы-ейтцбыла амәа икәлеит. Ачара ахьықаз ақыта ианазааигәаха ағъейхәа ашәа хәаны, ақәкәа-

хәа ихысуа иалагеит. Агъшәмацәа иаразнак сасцәак шааиз рдырит. Уртгъы ихысуа иргъылеит, нас асасцәа рыма ашта иааталеит.

Асасцәа иааргаз ахамтақәа ачара зтәыз ирыртцеит. Ашта ду афы ақьалақәа рытцака асасцәа рыла итәын. Амарзаканбжы хааза иаафун, афәр уаххәа иасны икәашон.

Агъшәмацәа Алынцъаа бзиала шәабеит хәа анрархәа ашьтахь, иааиз асасцәа аишәа иахадыртәеит, акрырфәртеит. Ачеицъыка ашьтахь асасцәа рыманы иахьыкәашоз ашта иааталеит. Аиҳабацәа ртыгъкәа дырбаны идыртәеит, аитцбацәагъы акәашафцәа раанда иганы идыргылеит.

– Алынцъаа ааит, бзиала шәабеит хәа раххәоит, афәр абас шәааскәеи, – ихәеит агәта итагылаз, нас фыц иааиз асасцәа рфәр егъырт асасцәа раанда ишақәнаго ала иааиргылеит.

Ашьтахь амарзакан азырхәоз иааимихын, иманы Алынцъаа реиҳабы иахь днеин азин итаххеит.

– Наргиузел, сычкәын, абри амарзакан бара ишьтых, афәр, шәаргы шәлыцхраа, ибзианы шәкәаша, хқыта ахьз тыжәга, Наргиузел, бара саабыкәыхшоуп, бмырзакан абжы бамейгзан. Аҳаҳаи, абаагъсы леишәала шәныкәа, ачара шәыргъшза!.. – ихәеит аиҳабы.

Уажәы амарзакан азырхәаз Алынцъаа ақыта иеиҳау Апапаа Хапагәа игъха Наргиузел лоуп, икәашо афәргы абарт роуп ихәеит агәта итагылаз, акәашара мфәгъызгоз ауафы.

Наргиузел лмарзакан кышьагъы аеакала иқан, уамашәа илнаалон, ашьшьыхәа архәара далагеит, акәашара агәта-гылаф зегъ ратцкыс ибзианы икәашоз цкәынак дааигъхьейт, ачкәын даара еинаалаз, еикәычагъаз азәы иакәын, икаба шкәакәа, иагъсуа еикәа, иразны мака, икама, иихәо, зегърыла деикәышәшәа дықан. Усқан Тьрқәтәыла инхоз агъсуаа реилахәашьа егъырт әжәларқәа ирейгъшымызт. Ари аеилахәашьа ара ирыгъшааз акакәын. Рееилахәашьа

абжа тырқәа, абжа аҕсуа тасла акәын ишыҕаз, рыҕаҕа аҕсуа еикәа рышьян, аҕада атырқәа сакәа ршәын, каскет хәа изышьятаз ахылпҕақәа рхарҕон, аха реимсқәа, рҕамақәа, ркыарахәкәагы рыҕкәнырҕалон. Ахтырҕа зхазҕозгы дыҕан, аха, урҕ еихарак зықәра неихьяз ахацәа ракәын.

Тырқәтәылатәи аҕсуаа акәашарахь ианықәлалак раҕ-хьяза азәазәала игьежьюан, амарзакан азырхәоз азҕаб аҕ-хья дгылон, уи иархәаны дгьежыцыпҕхьяза ачкәынгы длыцгьежьюан, нас аҕыцьягы еиҕагыланы хатцаҕышья зыр-хәалоз акәашара ҕарҕон, уи ашыҕахь ачкәынгы азҕабгы ишыацәхыртәны ршыаҕақәа анышә иҕаҕаны, ирлас-ирласны акәашара иалагон, азҕаби ачкәыни ршыапқәа еикәшәар акәын. Ускан аҕы иасуаз ауаагы иаха иҕәҕәны, ипҕшзаны иасуан, аҕы иасуаз ахацәа ахапа зхәоз ахатца иашәа иацдырҕызуан, акәашара ҕшзахо ианалагалак, ирыцзырҕызуа рыбжы халон, акәукәухәа ихәхәауа дубарын, ихысуа дубарын.

Убри аамҕазы акәашара еипҕшымкәа аҕарыҕәҕәон, иахәапҕшуагы рылақәа ырҕараны арҕәаахәа ихәхәо, рнапқәа еинкьо акәашацәа ирыцхраауан, рҕы шьтыҕны аҕыр-гәырхәа ихысуа иалагон. Ускан икәашоз атыпҕа дыфрыпҕаза дымшәар акәын, лшыапгы еилалымгар акәын. Уи аҕы Наргиузел лмырзакан архәашьяла, лыкәашашьяла зегы драпҕысит, абырҕцәа зеипҕшыҕам кәашарахеит хәа ирыпҕхязеит, илхатҕылеит, цьюуки лаанда ицаны дгәыдыркылеит, лыгәшәа ҕарҕеит.

– Хара Аҕснынтәи хәаиҕжәи абас акәашашья хамба-зацыт, – хәа зегы Наргиузел дгәыдыркылеит, дхыдыркылеит. Уи аҕы икәдырҕылаз ахамҕақәа зегы лара илатәаршьеит. Ачара еилганы ауаа еимлысаанза лызбахә хәаны ддырехәеит, ианеимлысгы изҕы лара лызбахә акәын. Лыпҕшзара, лыкәашашья, лмарзакан архәашья, ллейшәа, лкҕабз, лыламыс ухәа ада жәабжь рымамыт.

– Ах шыри, дҕаҕаны хәаҕы дыҕанандаз, – зхәазгы мацмыт. Аҕы, ианхынхәы Наргиузел лызбахә лани лабигы ирахаит, илеигәырҕеит, аха иагылыцәшәеит.

– Арҕ зегы башоуп, нан, анцәа анасыпҕ бзиа баҕәишьяаит, усканоуп ахамҕа ду анбоуша, – лхәоит лан.

Ачара нцәеиҕжәи ҕымш цхьеит, аха азбахә нцәомыт. Мышкы лашьейҕи лареи аҕш (аҕыкәреи) ҕдырпырҕ аца аанда итәаны еицәажәон.

– Абри салгар, ацүҕахы (ақалакь) сҕоит, шәкәык азбахә сахаит, убри аасхәоит, – ихәеит лашьейҕи.

– Саргы марзаканк сымазар исхарази, сымала амарзакан архәара сгәахы ҕнацәеит. Абас аус ансымам, стәаны иасыр-хәар, ашәа ҕыцқәагы аҕысымҕозиз, амарзакан архәара цәҕа бзиа избоит, аха исызҕода, шықәсык ала зны чарак ҕаландаз хәа сҕаҕшыроуп, уигы ҕымш-хымш затҕык, нас мырзаканк сымпҕыхьяшәаанза ҕхызла иасырхәароуп, – лхәеит Наргиузел.

– Уи саргы исымхәыцуа цыбымшьян, амарзакан архәара, азырҕара саргы бзиа избоит, аха ахә цәҕоуп, аҕшаара, абара уи еихагы ицәҕоуп, ахәаанырҕынтәи иааганы ирҕиуеит азы иаразнак иумпҕыхьяшәом. Аха изулакгы мырзаканк бзызгоит, бымшәан сара ибзаасхәоит, – ихәеит.

Уи аҕы Наргиузел мцәыжәаҕадыпҕрит, амарзакан иахәанатә илоузшәа дгәырҕон, ауаа дызмыцәеит, лиарҕаҕы днахәаахәауа дышьян, иалырхәаша ашәақәа, лыкәашара иалҕаша ачыдарақәа дрызхәыцуан, насгы уи уамашәа илыцкәашоз Абырскыл чкәын уажәы-уажә дылгәалашәон, лҕаҕхья дгылазшәа лбон. Иареи лареи ҕазнык атрим-тримхәа иааицыкәашарушь хәа дхәыцуан.

Лашьейҕи ихы иҕеикыз ҕазҕоз азә иакәын, иара ииҕахыз ашәкәы ахыҕаз идыруан, иахәшья илҕахыз амарзакангы

азбахә цъара иахахъан. Иаразнак аеуардын ирхиейт, заанат абнантәи илихыз амфәагы ауардын иақәйтцет, иаб имырбазакәа а-аатцәак аҗшгы амфәаа ирытцетцет. Нас амәа дықәларц ианақәикы:

– Саб, сара мыфәқәак тыны саауейт. Қымш-хымш смаар гәырәас иқашәымтцан, – ихәейт, Наргиузелгы даа-гәыдикылан: – амарзакан аазгоит, – хәа лахәшьа ллымхә дтәхәйтхәйт. Наргиузел лхы-лфәы ааччейт, ешьей-еихәшьей ас еизааигәан азы лаб егъизеилымкааит.

Хымш рышьтәхь Наргиузел дыпъшызар, лашьейтцбы даауейт. Дгәыргәтцәа дыхәхәейт: – Сашьа даауейт, сашьа даауейт!.. – лхәейт. Лаб даадәылтцын:

– Башьа даауазар, ауардын абжы зымааәуазей, уи даәазәы иакәзар қалап, – ихәейт.

– Сашьа уажә дызбама, уи иоуп иаауа, аха иеуардын иқазам, шыапыла даауейт, – лхәейт Наргиузел.

Лаби ларей агәара аанда ианы игылейт, лашьа дцә-цыпъхәза дааигәахон. Лангы даадәылтцын, раанда даагылейт.

– Бзыртәуозей бара, иқалей? – лхәейт.

– Сашьа даауейт?.. – лхәейт Наргиузел деигәыргәтцәа. Лаб ицъейшьейт.

– Иахьа цәыкыны даауейт, аха аеуардын абеигей, шыапыла даауейт?.. – ихәейт.

Лашьа данааигәаха Наргиузел иқалаз лдырит, дгәыргәтцәа дыфын дигъылейт. Лани лаби агәарафәы еицынхейт.

– Бара ари ақкәын ихы уамак тапъейт сгәахәуейт, аеуардын ала дцейт, аха шыапыла даауейт, излазбо ала ауардынгы ықам, аеқәагы, иабанижы, ас шыапыла дзаауазей? – ихәейт лаб ипъхәыс лахь даахәын...

– Сыздырам, ауардын пъеызар қалап? – лхәейт ипъхәыс нас.

– Иара деибгазааит, уаха егъстахым, – лхәейт.

Наргиузел лашьа дигъыларц дыфәт, деигәыргәтцәа иикыз аиа ааимылхын, дыфәны афәны дыфәналейт, лашьа аштә данаатала иани иаби рнапы дагәзит.

– Иухъзи уара, ас шыапыла узаазей, аеуардыни аеыхәей абоуге? – ихәейт иаб.

– Иуасхәойт саб, афәны хәфәналап, шыжымытцан аахижътей снықәаны саауейт, хәычык саапъсейт.

Афәны ианыфәнала иқала реихәейт. Аеқәей, аеуардыни, амфәи тыны иааихәақәаз дирбейт. Аха аҗш азбахә им-хәазейт.

– Саб, ари цәгәа истахын, саҗаумтцан, ари еипъшу шәқәык адуней иқәым. Ари Кавказ жәларқәа, еихарак аҗсуаа ртоурых иазку даара шәқәы бзийоуп. Ари аныркыпъхь асултан ихаан ақәын, усқан ахәынтқарра рус ахь иахьмааиз ала аихабыра ашәқәа зегь еизганы ирблит, ашәқәы знапафәы иқаз цъоукгы шәан, дара ирблит. Имшәаз ыцъа-хәы рыда ари ашәқәы змоу азәгы дықам, ушьта асултан дықам, ари ашәқәы ацара змоу хәуаажәлар зегьы ашьтоуп, аха иргъыхәшәом, ари сара исазхәаз шәахәшьаду лыпъшәма Цбу Мәхмет иоуп, изызбазгы иара иоуп, уа сықан, уахык уа сапъхейт, нас Наргиузелгы амарзакан бзианы ишалырхәо зегьы ижәдыруейт, акыр аамтә мырзаканк далапъхызуан, уигы марзаканк лзаасхәейт. Ажәа шәыстоит саб, арт зегьы схала ирханы исшәойт, саҗашәымтцан, – ихәейт.

Атақмада рыцха иқайтцахуаз:

– Ибзийоуп нас, ашәқәы уанапъхәалак иахәо харгы ихау-хәап, бара Наргиузел ара бааишь, иархәейишь ари амарзакан, еыки уардынки иапъсоума, иаабап, – ихәейт.

Наргиузел амарзакан аашьтыхны архәара далагейт, убас ибзианы иалырхәейт, атақмада изымычхан, дықәгылан дкәа-шарц итәххейт, ипъхәыс длыпъхейт.

– Бааи аҫақәажә, барей сарей ҫтажәымтыҫеҫа ҫаақәгылан ҫаицкәашап, – иҫәеит.

Апҫа иалырҫәеит, ани аби кәашеит, апҫагы еиниҫеит. Аоҫага гәырҫарахеит, ччарахеит.

– Уара, ҫазегь ас акы ҫазыпҫызаарын, иумбауа, зегь ҫҫаы ҫханарштит, – иҫәеит аҫаҫмада. Уиакәхеит.

Наргиузел лмырзакан арҫәара иацылцеит. Уи ианалар-ҫәауаз абжықытақ ираҫауан. Изаҫаз еизаны, Папаа ахынхоз агәаоахь иааны, лара илзызырәны, алаф ҫәаны, иччаны, икәашаны ицауан. Чарак ахыҫалалакгы лара дымгакәа ируамызт. Абас азҫабгы лыпҫтазаара аҫыҫаҫәа ииасуан, аҫаааагы еигәырҫаны иҫан.

Лашьа иааихәаз ашәҫәы, «Ажәытә аамтақәеи Кавкази» ахьзын, Меҫ Ченетука Иззет пҫашьа ииоыз акәын. Уи ашәҫәы апҫуа қытақәа зегьы ирылсит, уимоу иахьа Цабал ҫәа изышьтоу Ескишьеҫир, Вирса, Билеҫык еипҫ ақытақәа ирхысын Адапҫазар, Измир инхоз апҫуаа рҫынза инеит, аҫыҫәан Стампылынза иназеит.

Ашәҫәы нхеит, аха амарзакан ахьцаз анҫәа идырып. Санхәыҫыз саб иахәшьа лаанда шықәсык сыҫан, усҫан лара дазәын, быжык ахәыққәа лыман, зегьы ирызҫахьан, аарлаҫәа рхы рбон, рмазар маҫын, аха ргәырҫара раҫәан. Дышҫакәажәызгы лхала амарзакан арҫәны ҫлыркәашон. Зны-зынла лхатҫей ларей иқәгыланы ианыкәашозгы ыҫан.

– Сахәшьаду, ас бхала изабырҫәози, бара амарзакан бымазами? – ҫәа санлазҫаа, убас лҫәеит:

– Еҫ нан, сара хә-аишьҫәа раҫәшьа заҫә сакәын, стааҫәа рнапы сықәырҫылан сырбон, амарзакан бзиазагы сыман, аха ари Абраскыл чкәын саниеилаҫа зегьы сырҫәатит, сыбналаны сицҫеит, сашьҫәа зегьы сызгәааит, маҫыана азәызатҫәык аоны дмаазаҫ, реиҫа бзиа избоз бабҫәҫагы. Аха шәара шәахьааишьтыз анҫәа иҫышьоуп, иҫаҫҫари,

сашьҫәа срыкәыҫоуп, иахьыҫазаалакгы ибзианы иҫазааит, сахәшьҫәа ирыхьша аҫәгымаҫәгықәа зегьы сара исыхьааит. Сара сыбзиоуп, бымаҫәи сарей ҫабзиахәа ҫаҫоуп, сашьҫәа рыда гәырәа сымам. Саныбнала смарзакангы аоны иаанхеит, бабгы, баб иеиҫабгы сара сеипҫ амарзакан бзианы иадырҫәон, исызгәаан смарзакан сырымтазеит, азәы илырҫазар ҫалап, иахьыз сыздырам аха, зны-зынла сыпҫыз иалашәоит, апҫзы сәашы санаапҫлак, бымаҫә: – Ибыхьзеи, бара, уамак ббама? – ҫәа дсазҫауан. Саргы сгәамҫны: – Сзаурпҫызи, уара, сызҫабушәа шаҫа бзиа амарзакан арҫәаны сқәашози, сшәаҫәози, ҫәа зынза иаалхамыштыз лмарзакан азбахә лҫәон.

Нас акыраамта дымҫәажәакәа дтәан, лгәы пҫшаагәышьеит. Аамтақ ашьтахь: – Сан рыцҫа сахьыбналаз амшала ашәа схылҫәааит ҫәа саҫаит. – Абарт ажәакәа ҫәаны, дҫәуазаарын Папа-пҫа Гиулдур.

– Бан дыпҫыжыҫей иҫуази, аха маҫыанагы абарт ажәакәа сҫаштуам, – ҫәа салҫәан слырҫәыуеит.

Шьыжымтан игылоз,
Шьыбжьаанза имгылаз,
Уарадоухәа ззырымхәаз,
Кәаци быҫтей ззырымфаз,
С-Наргиузел рыцҫа уаа? –

Абас ашәа ҫәаны дҫәыуазаарын, – лҫәеит. Нас даақәыпҫ-сычҫаит.

– Оо, сан рыцҫа, сангы сабгы исаҫәажәакәа ипҫсит, – анылҫәа лылаҫырзқәагы лыбжыгы аоар еипҫ иҫыҫрит.

Саргы сгәы пҫшааны сҫәыуар ҫәа дшәан, иаразнак даапҫшәарчҫеит.

– Аригы лахынҫоуп нас, уаҫа изакәызеи? – лҫәеит.

Смырзакангы, стааҫәагы абри иббо бымаҫә имш ала исҫәызит, аха иарей сарей иахьанза ҫагәқәа ҫампҫсаҫкәа

хааит, быжьѡык ахэыцқэа шхамоугыы ґыц хаибабазшэа
хаґоуп, – лхэеит.

Иара хамахаґыы ипґхэыс лызқэа ааишышыын, реиґарак
шкапґсахызгыы ихаххала итцаз лхапґыцқэа рыла даачеит.

– Ааи, убастцэґьюуп ишыґалаз, – ихэеит, иихэоґыы дук
иузеилымкаауа.

Ажэабжь акыпґхь иазирхиеит Леуан Лагэлаа

АХҚӘА

«Ацсуаа хажэахэа».....	3
Папапґха Маґинур (Туна). 35 шықэса	
Беигэаа Омар иаанда.....	4
Мшыннырцэтэи хажэшыа лажэабжь.....	218

Махинур Папацха

**Җажәеи жәохә шықәса
Беигәа Омар иаанда**

*Агәалашәарақәеи
агәаанагарақәаи*

Аикәыршәаа, аредактор
Анатоли Лагәлаа

Аформат 84x108/32. Атираж 300. Икәтә. кыпхь бгьыц 7,25.
Иныкә. кыпхь бгьыц 12,2. Аҗатцапқа № 33.

Икыпхьуп АУН «Акыпхь аоны», ақ. Ақәа, Ешба имәа, 168.